



T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

LİSE ÇAĞI GENÇLERİNİN
SOSYALLEŞMESİNDE DİNİN ROLÜ
(MAÇKA ÖRNEĞİ)

(Yüksek Lisans Tezi)

Serdar MUKUL

Prof. Dr. Ali AKDOĞAN

Danışman

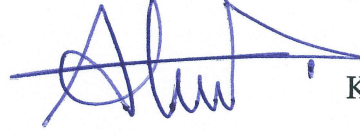
RİZE

2019

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında, Serdar MUKUL tarafından hazırlanan *Lise Çağı Gençlerinin Sosyalleşmesinde Dinin Rolü (Maçka Örneği)* başlıklı bu çalışma, 04.07.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/~~oy çokluğuyla~~ başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Ali AKDOĞAN



Kabul/Red

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Erol SUNGUR

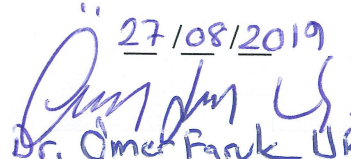


Kabul/Red

Üye: Dr. Öğr. Üyesi ~~Rasim BAYRAKTAR~~



Kabul/Red

27/08/2019

Doç. Dr. Ömer Faruk ÜRSAN
Enstitü Müdür V.

ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında ise her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. 04/07/2019


Serdar MUKUL

ÖN SÖZ

Ortaya çıktığı 1900’lü yıllardan bu yana sosyoloji alanında popülerliğini sürdüren sosyalleşme kavramı, bebeklikte başlayan ve ölümle sonlanan, toplumsal kurumlar ile etkileşim halinde olan bir süreci ifade etmektedir. Bireyin sosyalleşme sürecinde etkilendiği birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin en önemlilerinden birisi de dindir.

Çocukluktan gençliğe doğru büyüyen ve gelişen bireyin, bağlı bulunduğu toplum içerisindeki şekillenme sürecinde din kurumunun etkisini bilmek, lise kademesinde görev yapan din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri ve lise çağı gençleri ile sürekli iletişim halinde bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı personeline, din eğitimi ile ilgili çalışmaları esnasında yararlanacağı bir başvuru kaynağı olması açısından önem taşımaktadır.

Araştırmamız; lise çağı gençlerinin sosyalleşme sürecinde, din ile etkileşimlerini hem bireysel hem de toplumsal açıdan ortaya koymakta ve bu etkileşimin gençlerde bıraktığı izleri ele almaktadır.

Giriş ve iki ana bölümden meydana gelen araştırmamızın birinci bölümünde kavramsal ve kuramsal çerçeve ile sosyalleşme kavramı, lise çağı, ergenlik dönemi ve din kavramı ele alınmıştır. Bu bağlamda sosyalleşme ve din ilişkileri, ergenlik dönemi ve din ilişkisi ve bu üç kavramın farklı etkileşimlerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde, teorik bölümde incelenen kavramlar ve konuların, nitel bir alan araştırmasıyla lise çağı gençleri açısından nasıl değerlendirildiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Nitel alan araştırması, 30 katılımcı ile görüşme tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Bu araştırmayı inceleyenlerin öncelikle teorik bölümü okumaları ve özümsemeleri; daha sonra pratik bölüme geçerek bulgu ve yorumlar üzerinde durmaları daha doğru olacaktır. Bu yolu takip ederek çalışmamızı inceleyen araştırmacıların, konuların anlaşılabilirliği açısından daha verimli bir süreç geçirecekleri düşünülmektedir.

Araştırma süreci boyunca danışmanım olan, bana desteğini ve güvenini her an hissettiğim, eleştirileriyle bu araştırmanın derlenip toparlanmasına büyük katkı sağlayan, kararlılık ve iş disiplini konularında her zaman kendime örnek aldığım kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. Ali AKDOĞAN'a şükranlarımı sunarım. Adeta tez danışmanım gibi benimle ilgilenen, nitel araştırmayı bana sevdiren ve öğreten, araştırma sürecim boyunca kapısını sık sık çaldığım ve bilgilerinden istifade ettiğim Sayın Dr. Öğr. Üyesi Erol SUNGUR'a da teşekkür ederim. Lisansüstü öğrenimim sürecince, çeşitli konularda müracaat ettiğim tüm Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi akademisyenleri ve çalışanlarına, araştırma izinleri ve verilerin toplanma sürecinde iletişime geçtiğim tüm Milli Eğitim Bakanlığı çalışanlarına, örneklem grubumuzu oluşturan lise çağı gençlerine ve bana her zaman destek olan annem ve babama teşekkürü borç bilirim.

Serdar MUKUL

Rize 2019

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	2
ETİK BEYAN.....	3
ÖN SÖZ.....	4
İÇİNDEKİLER.....	6
ÖZET.....	11
ABSTRACT.....	12
KISALTMALAR.....	13
GİRİŞ.....	14

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

I. SOSYALLEŞME (TOPLUMSALLAŞMA).....	28
A. Sosyalleşme Nedir?	28
1. Terim Olarak Sosyalleşme.....	29
2. Sosyalleşmenin Özellikleri.....	30
B. Sosyalleşme ile İlgili Kavramlar.....	32
1. Birey.....	32
2. Kişilik.....	33
3. Kültürlenme.....	35

4. Kimlik Karmaşası (Kimlik Krizi).....	36
5. Özdeşleşme.....	37
6. Ayna Benlik.....	38
7. Yeniden Sosyalleşme.....	40
C. Sosyalleşme Kuramları.....	41
1. Psikanalitik Kuram.....	41
2. Kültürleştirme Kuramı.....	43
3. Öğrenme Kuramı.....	44
a. Davranışçı Kurama Göre Öğrenme.....	44
b. Bilişsel Kurama Göre Öğrenme.....	45
c. Sosyal Öğrenme Kuramına Göre Öğrenme.....	47
D. Sosyalleşme Sürecinin Unsurları.....	48
1. Bilgi.....	49
2. Taklit ve Tekrar.....	49
3. Başkalarının Tepkileri.....	50
4. Sosyal Destek.....	51
E. Sosyalleşme Kurumları.....	52
1. Aile.....	53
2. Eğitim Kurumları.....	54
3. Arkadaş Grupları.....	55
4. İş Hayatı.....	56
5. Kitle İletişim Araçları.....	57

6. Kulüp ve Dernekler.....	59
7. Sosyalleşme Kurumu Olarak Din.....	60
F. Sosyalleşmenin Faydaları.....	61
1. Sosyalleşme ve Toplumsal Roller.....	61
2. Sosyalleşme ve Dil Gelişimi.....	62
3. Sosyalleşme ve Toplumsal Denetim.....	63
4. Sosyalleşme ve Kültür Aktarımı.....	63
II. LİSE ÇAĞI, ERGENLİK DÖNEMİ VE DİN.....	64
A. Ergenlik Dönemi.....	65
1. Terim Olarak Ergenlik.....	65
2. Ergenlik Döneminin Genel Özellikleri.....	66
3. Ergenlik Dönemi Gelişim Alanları.....	69
a. Ergenlik Döneminde Fiziksel Gelişim.....	69
b. Ergenlik Döneminde Bilişsel Gelişim.....	69
c. Ergenlik Döneminde Ruhsal Değişim ve Gelişim.....	70
d. Ergenlik Döneminde Sosyal Değişim ve Gelişim.....	71
e. Ergenlik Döneminde Ahlaki Gelişim.....	72
4. Ergenlik Dönemi ve Din.....	73
B. DİN VE DİNİ SOSYALLEŞME.....	75
1. Din ve Toplum İlişkileri.....	75
2. Dini Sosyalleşme.....	78
3. İslam'ın Toplumsal Birlik ve Beraberliğe Verdiği Önem.....	81

İKİNCİ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

I. İNANÇ VE SOSYALLEŞME İLE İLGİLİ BULGULAR.....	85
A. Allah Hakkında Kanaatler.....	87
B. Melekler Hakkında Kanaatler.....	93
C. Kur'an-ı Kerim ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler	98
D. Hz. Peygamber'e İman ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler.....	105
E. Ahirete İman ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler.....	109
F. Kader ile İlgili Kanaatler.....	114
II. İBADETLER VE SOSYALLEŞME İLE İLGİLİ BULGULAR.....	119
A. İbadetler Hakkında Kanaatler.....	121
B. Beş Vakit Namaz ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler.....	125
C. Camiler ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler.....	130
D. Cemaatle Namaz ile İlgili Kanaatler.....	136
E. Ramazan Orucu ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler.....	140
F. Zekât ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler.....	144
G. Hac İbadeti ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler.....	149
H. Kurban İbadeti ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler	153
I. İbadetlerin Toplum Açısından Önemi ile İlgili Kanaatler.....	158
III. AHLAK VE SOSYALLEŞME İLE İLGİLİ BULGULAR	162
A. Dinin İnsan ve Topluma Faydaları Hakkında Kanaatler.....	165
B. İnanç ve Ahlak İlişkisi Hakkında Kanaatler.....	169

C. Dini İnanca Aykırı Mekânlar ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler	173
D. Dindar ve Dine Mesafeli Genç Arasındaki Farklar Üzerine Kanaatler.....	177
IV. DİNİ BİLGİ VE SOSYALLEŞME İLE İLGİLİ BULGULAR	182
A. Katılımcıların Dini Bilgi Kaynakları ve Sosyalleşmeleri	183
B. Dini Yeterlilik Hakkında Kanaatler.....	186
C. Katılımcıların Ailelerinin Dine Bakış Açıları.....	190
D. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Hakkında Kanaatler.....	197
E. Din Görevlileri ve Sosyalleşme Hakkında Kanaatler.....	203
SONUÇ.....	209
KAYNAKLAR.....	216
EKLER.....	224
Ek-1: Veli Onam Formu.....	224
Ek-2: Etik Kurul Değerlendirme Raporu.....	225
Ek-3: Tez Çalışması İzni.....	226
Ek-4: Görüşme (Mülakat) Soruları.....	227
Ek-5: Örneklem Grubunun Demografik Özellikleri.....	229
ÖZ GEÇMİŞ.....	230

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Ali AKDOĞAN

Hazırlayan: Serdar MUKUL

Yıl: 2019

Sayfa Sayısı: 230

ÖZET

LİSE ÇAĞI GENÇLERİNİN SOSYALLEŞMESİNDE DİNİN ROLÜ (MAÇKA ÖRNEĞİ)

Lise çağındaki gençlerin sosyalleşmelerinde dinin rolünü incelemeyi amaçlayan bu araştırma, iki bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesini içeren birinci bölümde; sosyalleşme kavramı, ergenlik dönemi ve din kavramları birbirleri ile etkileşimleri çerçevesinde alt başlıklarla incelenmiştir.

Araştırmanın bulgular ve yorum kısmını oluşturan ikinci bölümde, Trabzon ili Maçka ilçesinde lise öğrenimi gören genç katılımcıların sosyalleşme süreçleri ve din ile etkileşimleri, görüşme yöntemiyle elde edilen verilerle yorumlayıcı anlayışa göre ortaya koyulmuştur. Bu bölüm, inanç, ibadet, ahlak ve dini bilgiler hakkındaki bulguları ele alan alt başlıklardan oluşmaktadır.

Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgulara dayanarak lise çağı gençlerinin sosyalleşmesinde dinin olumlu bir role sahip olduğu kuramsal açıdan değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lise çağı, ergenlik dönemi, din, sosyalleşme, toplumsallaşma.

Recep Tayyip Erdogan University Graduate School of Social Sciences

Department: Philosophy and Religious Sciences

Thesis Type: Master's Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Ali AKDOĞAN

Author: Serdar MUKUL

Year: 2019

Pages: 230

ABSTRACT

THE ROLE OF RELIGION IN SOCIALIZING HIGH SCHOOL YOUTH (EXAMPLE OF MACKA)

This study which aims to examine the role of religion in socializing young people in high school, consist of two parts. In the first section, which includes the conceptual and theoretical framework of research; socialization concept, puberty and concepts of religion were examined with subheadings in the context of their interactions with each other.

In the second part in which the findings and comments section of the research has been examined, the socialization process and their interaction with religion of the young participants in the district Macka, Trabzon were revealed according to the interpretative understanding with the data obtained through interviews. This section consist of subheadings dealing with the findings of faith, worship, ethics and religious information.

In conclusion part, the positive role of religion in socializing young people in high school has been evaluated from a theoretical point of wiew as a result of the findings.

Keywords: High school age, puberty, religion, social, socialization.

KISALTMALAR

akt. : Aktaran

AIHL : Anadolu imam-hatip lisesi

AL : Anadolu lisesi

ev. : eviren

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

DKAB : Din kültürü ve ahlak bilgisi

Dr. : Doktor

ed. : Editr

haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazret

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

MTAL : Mesleki ve teknik Anadolu lisesi

SAV : Sallallahu aleyhi ve sellem

Prof. : Profesör

TDK : Türk Dil Kurumu

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

GİRİŞ

Toplum, “Aynı toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan ve temel çıkarlarını sağlamak için iş birliği yapan insanların tümü”¹ olarak tanımlanmaktadır. İnsan sosyal bir varlıktır ve bu durum onun toplumda yaşama gerekliliğinden ortaya çıkmaktadır. Birey, özel anlamda bir aile veya gruba, genel anlamda ise bir topluma bağlı şekilde yaşamaktadır.²

Birçok sosyolog, toplumu biyolojik bir organizma gibi düşünmektedir. Çünkü toplumlar da canlılar gibi doğar, yaşar ve ölürler. Geçmiş dönemlerde yaşadığı bilinen ancak şu anda varlığına rastlamadığımız birçok toplumdan söz edebiliriz. Örneğin tarihte Anadolu’da yaşamış Hitit toplumu, günümüze kadar varlığını sürdürememiş ve yok olmuştur. Toplamların varlıklarını sürdürebilmeleri, doğum ve göç olguları ile yakından ilişkilidir.³

Bütün toplumların ilk gayesi, varlığını devam ettirmektir. Bu da ancak toplumların kendisine uygun bulduğu ve onayladığı amaç, düşünce ve davranışlara sahip olan genç kuşakları yetiştirebilmesi ile gerçekleşebilir. Bu noktada sosyalleşme kavramı karşımıza çıkmaktadır. Sosyalleşme, toplumun ihtiyaçlarının bireyin de ihtiyaçları şekline dönüştürölme süreci olarak düşünülebilir.⁴ Durkheim, kavramı ilk kullanan kişidir ve sosyalleşmeyi “Yetişkin

¹ TDK Türkçe Sözlük (Ankara: TDK Yayınları, 2005), 1993.

² İsmail Doğan, *Sosyoloji* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2004), 65.

³ Hayati Beşirli, “Toplumsallaşma” *Sosyolojiye Giriş* içinde, ed. İhsan Çapcıoğlu, Hayati Beşirli (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 191.

⁴ David M. Newman, *Sosyoloji*, çev. Ali Arslan (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013), 64.

kuşakların yetişmekte olan kuşakları toplumsal olarak hayata alıştırması, ruhsal, zihinsel ve ahlaki yönden yetiştirmesi”⁵ şeklinde tanımlamaktadır.

Sosyalleşme süreci, birey ve toplum arasında bir ilişki kurmaktadır. Bireylerin diğer insanlarla etkileşmesi, insani yeteneklerini ortaya çıkarır. Toplumsal açıdan sosyalleşme ise sosyal düzenin devamının garantisidir.⁶ Yani bireyin sosyalleşme süreci, hem bireyin iç dünyası hem de toplumun düzenli bir biçimde varlığını sürdürebilmesi için gereklidir.

Din, insanın yaratılışı ile yaşıt bir kurumdur. İnsanın veya inanmanın her bireyin bir belli bir din algısı bulunmaktadır.⁷ Din, bireylerden huzur içinde ve bir arada yaşamaları için bazı kurallara uymalarını istemektedir ve birçok toplumda en önemli sosyalleşme kurumları içerisinde sayılmaktadır. Din ve toplum arasında sıkı bir ilişki vardır. Din, toplum içerisinde varlığını sürdürürken toplumsal yapı da din sayesinde düzene kavuşur, güçlenir ve devamlılık gösterir.

Türk toplumu, tarih sahnesine çıktığı milattan önceki dönemlerden itibaren din kurumunu önemseyen, gündelik yaşantısında bireysel ve toplumsal dini ritüellere sıkça yer veren bir toplum olma özelliklerini göstermektedir. Türkler, yalnızca İslamiyet’i benimsemekle kalmamış farklı coğrafyalarda birçok topluma İslamiyet’i tanıtmaya görevini de yerine getirmişlerdir.

Sosyalleşme, insan hayatının her döneminde etkisini hissettirmektedir. Lise çağında birey çok farklı gelişim alanlarının etkisi altında kalır. Hem fiziksel yapısı hem de düşüncelerinde değişiklik hissetmeye başlayan genç, bu duruma uyum sağlarken zorlanabilir. Genç, bu çağda dini konularda şüphe ve çatışmalar yaşamaya başlayarak toplumda yerleşik olan dini, eleştiriye ve değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Bu süreç, lise çağının sonuna kadar devam etmektedir.⁸ Lise çağı gençlerinin, ailelerinden uzaklaşarak daha çok arkadaş gruplarında sosyalleşmeyi

⁵ Rezzan Gündoğdu, “Sosyalleşme ve Sosyalleşme Süreci”, *Sosyal Psikoloji* içinde, ed. Hamit Coşkun (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2015), 217.

⁶ Vildan Akan, “Birey ve Toplum”, *Sosyolojiye Giriş* içinde, haz. İhsan Sezal (İstanbul: Beta Yayınevi, 2010), 96.

⁷ Necdet Subaşı, *Din Sosyolojisine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 5.

⁸ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 266-272.

tercih ettikleri gözlemlenmektedir ve bu topluluklardan dini tutum ve anlayış olarak da etkilendikleri düşünülmektedir.

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Ülkemizde 14-18 yaş arası gençler, zorunlu eğitim kapsamında lise öğrenimlerine Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda devam etmektedirler. Teknolojinin her geçen gün insanı daha fazla kuşattığı, hızlı değişen günümüz dünyasında gençlerin insanlarla iletişime geçme biçimleri; toplumda yerleşik dini ve kültürel kuralları kabullenme oranları ve yöntemlerinde de değişiklikler görülmektedir.

Sosyalleşme, bireyin grup normlarına uymasını ve grup normlarını öğrenmesini sağlayan sürece verilen addır.⁹ Bireyin sosyalleşme sürecinde aile, din, arkadaş grupları, iş hayatı, kitle iletişim araçları, kulüp ve dernekler gibi birçok etken bulunmaktadır. Geçmişte din, gençlerin sosyalleşmesine etki eden kurumlar arasında ilk sıralarda yer almaktayken günümüzde değişen anlayış ve yaşam tarzları sebebiyle dinin gençlerin sosyalleşmesinde ne kadar etkili olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bu doğrultuda “Lise çağı gençlerinin sosyalleşmesinde dinin rolü nedir?” sorusu araştırmamızın temel problemidir.

Bununla birlikte çalışmamızda şu alt problemler de incelenecektir:

1. Lise çağı gençlerinin Allah hakkındaki kanaatleri nelerdir?
2. Lise çağı gençleri melekler hakkında neler bilmekte ve düşünmektedir?
3. Lise çağı gençlerinin Kur'an-ı Kerim ile ilgili kanaatleri nelerdir?
4. Lise çağı gençleri açısından Hz. Peygamber'in anlam ve önemi nedir?
5. Lise çağı gençleri, ahiret hayatını nasıl değerlendirmektedir? Ahirete iman etmek gençlerin yaşantılarını nasıl etkilemektedir?

⁹ Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji* (İstanbul: İ.İ.T.İ.A. Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, 1978), 39.

6. Lise çağı gençleri kader hakkında neler düşünmektedir?
7. Lise çağı gençleri, İslam'ın farz ve vacip kıldığı ibadetlere katılmakta mıdır? Gençler, ibadetleri nasıl değerlendirmektedir ve ibadetlere katılınca neler hissetmektedirler?
8. Lise çağı gençlerinin beş vakit namaz, ramazan orucu, zekât, hac ve kurban ibadetleri hakkındaki düşünceleri nelerdir?
9. Lise çağı gençlerinin, cuma ve bayram namazı gibi cemaatle yapılan ibadetlere bakış açısı nedir? Gençler bu tür ibadetlere katılmakta mıdır? Bu ibadetlere katılan gençler ne tür duygular hissetmektedir?
10. Lise çağı gençleri camilerle ilgili ne tür düşüncelere ve tutumlara sahiptir?
11. Lise çağı gençleri, ibadetlerin toplum açısından önemi hakkında neler düşünmektedir?
12. Lise çağı gençleri, dinin insana ve topluma faydaları hakkında neler düşünmektedir?
13. Lise çağı gençleri, dini inancın insan ahlakına katkıları olduğunu düşünmekte midir? Bu konuda neler bilmektedirler?
14. Lise çağı gençleri, dini inançlarına aykırı mekânlarda sosyalleşmekte midir? Bu mekânları nasıl değerlendirmektedirler?
15. Lise çağı gençleri, dindar ve dine mesafeli duran gençlerin sosyalleşmeleri arasında ne tür farklar olduğuna inanmaktadır?
16. Lise çağı gençleri, dini bilgilerini kimlerden ve nerelerden öğrenmektedir? Bu bilgi kaynakları onların sosyalleşmelerini nasıl etkilemektedir?
17. Lise çağı gençleri kendilerini dini bilgi bakımından yeterli görmekte midir? Bu durum, sosyalleşmelerini nasıl etkilemektedir?

18. Lise çağı gençlerinin ailelerinin dine bakış açısı nasıldır? Gençlerin aileleri ile görüş birliğine varmadığı dini konular bulunmakta mıdır? Hangi dini konular üzerinde gençler ve aileleri uyuşmamaktadır?

19. Lise çağı gençleri, lise din kültürü ve ahlak bilgisi dersini nasıl değerlendirmektedir? Ders, gençleri sosyalleştirmekte midir?

20. Lise çağı gençlerinin sosyalleşmelerinde din görevlileri nasıl bir role sahiptir? Din görevlilerinin gençlerle iletişimi nasıldır?

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Sosyalleşme hakkında bilgi sahibi olmak, toplumdaki bireyler arasındaki benzerlikleri, farklılıkları anlamak ve bireylerin toplumsal davranışlarının sebeplerini fark edebilmek açısından önemlidir. Bireyin davranışlarını konu edinen bütün bilim dalları sosyalleşme kavramı ile ilgilenmiştir. Sosyoloji başta olmak üzere eğitim bilimleri, psikoloji, antropoloji bu bilim dallarına örnek olarak gösterilebilir.¹⁰ Din ise ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den itibaren dünya üzerinde var olan bir olgudur ve toplumun düzenini ve sürekliliği sağlayan en önemli sosyalleşme kurumlarından birisidir.

Araştırmamız, 14-18 yaş arasında örgün eğitimlerine devam eden gençlerin dünyasında dinin ne kadar etkili olduğu ile ilgili bir durum tespiti yapmayı ve gencin sosyalleşmesinde din kurumunun rolü ile ilgili veriler elde etmeyi amaçlamaktadır.

Lise çağı gençleri, içinde bulundukları ergenlik dönemi sebebiyle inatçı ve umursamaz tavırlara sahiptirler. Bu sebeple çoğu etkinlikten çabuk sıkılmakta, dikkatlerini uzun süre toparlayamamaktadırlar. Bu sebeple ergenlik dönemindeki bireylerle uzun süreli çalışmalar yapmak oldukça güçleşmektedir. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda araştırma yapmak için bir izin sürecinden

¹⁰ Yaşar Aktaş, *Bir Bakışta Toplumbilim* (Ankara: Paradigma Kitabevi Yayınları, 2013), 139.

geçmek gerekmektedir. Bu sebeplerden dolayı çalışmacılar, başka konulara, farklı yaş gruplarına ve farklı yöntemlere yönelmektedirler.

Bu çalışma ile çocukluktan gençliğe doğru büyüyen ve gelişen bireyin, bağlı bulunduğu toplum içerisindeki şekillenme sürecinde din kurumunun etkisi irdelenecektir. Toplumumuzun geleceği olan gençler, soyut işlemler döneminin de verdiği muhakeme gücüyle artık soyut varlıkları daha rahat algılamaya başlamaktadır. Gençlerin yaşadığı sosyalleşme sürecinde din kurumunun ne kadar etkili olduğunu bilmek, lise kademesinde görev yapan din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri ve lise çağı gençleri ile sürekli iletişim halinde bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) personeline, din eğitimi ile ilgili çalışmaları esnasında yararlanacağı bir başvuru kaynağı olacaktır. Gencin din kurumu vasıtasıyla sağlıklı bir şekilde sosyalleşmesinin ve kafasındaki dini sorulara tatmin edici cevaplar almasının gelecek yıllardaki dini yaşantısını olumlu etkileyeceği muhakkaktır. Tüm bu açıklamalar, çalışmamızın Türk toplumu ve din sosyolojisi alanı için önemini gösterir niteliktedir.

Araştırmamızın, din-sosyalleşme ve lise gençliği bağlamında din sosyolojisi alanında yapılan yüksek lisans düzeyindeki ender çalışmalardan biri olması, önemini daha da artırmaktadır. Lise çağı gençlerinin sosyalleşmesi ve din ilişkisi üzerine doktora ve üzerinde ise şu çalışmanın yapıldığı tespit edilmiştir:

Yakup Coştu, “Toplumsallaşma Sürecinde Dindarlığı Etkileyen Faktörler Samsun Örneği”. Basılmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2009. Samsun ilinde gerçekleştirilen, sosyalleşen 14 yaş üzeri genç bireylerin dindarlık yönelimlerinin araştırıldığı niceliksel (anket) bir saha araştırmasıdır.

Araştırma konumuza benzer olarak Türkiye’de gerçekleştirilen bazı çalışmaları belirtecek olursak şu araştırmalardan söz edebiliriz:

1. Abdülkerim Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1994. Konya ilinde gerçekleştirilen, ergenlerin dini şüphe ve tereddütlerinin araştırıldığı niceliksel (anket) bir araştırmadır.

2. Ahmet Albayrak, “Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği”. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1995. Bursa ilinde gerçekleştirilen 14-19 yaş arası gençlerin dini gelişiminde korku ve sevgi motiflerini inceleyen niceliksel (anket) bir araştırmadır.

Kaynaklarda, “lise, din ve sosyalleşme” arasındaki ilişkiyi niteliksel bir alan araştırması (mülakat) şeklinde inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Yüksek lisans ve üzeri bazı tez çalışmaları varsa da bunların hiçbiri “lise, din ve sosyalleşme” ilişkisini niteliksel alan araştırması (mülakat) şeklinde incelememiş, araştırmacıların hepsi niceliksel (anket) alan çalışması yöntemlerini tercih etmiştir. Bu sebeple çalışmamız, yöntem olarak konusunda ilk çalışma olma özelliği taşımaktadır.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

1. Sosyalleşme sürecinde birçok unsur etkili olmaktadır. Bu unsurların, değişen dünyanın etkisiyle zaman, mekân ve bireylere göre önem sıralamasında birçok farklılık gözlenmektedir. Bu sebeple, “Lise Çağı Gençlerinin Sosyalleşmesinde Dinin Rolü (Maçka Örneği)” isimli araştırmamız, içerdiği konu başlıklarıyla sınırlıdır.
2. Araştırmamız, teorik ve pratik olmak üzere toplam iki bölümden oluşmaktadır. Araştırmamızın sonuçları, lise çağı gençlerini konu edinmesi ve Trabzon ili Maçka ilçesini kapsamı bakımından sınırlıdır. Ayrıca araştırmamızda verileri elde ettiğimiz lise çağı gençleri, örneklem grubumuzla sınırlıdır. Ancak araştırma sonuçları, genel olarak gençler hakkında bazı değerlendirmeler yapmamıza da fırsat oluşturacaktır.
3. Araştırma, bu araştırmada kullanılan yöntem ve tekniklerle sınırlıdır.
4. İnsanı konu edinen bilimlerin, diğer bilimlere nazaran daha hızlı değişen bir yapısı vardır. Bu sebeple çalışmamız, 2018-2019 yılları ile sınırlıdır.

5. Araştırma; literatür taramasıyla ulaşılan kaynaklar, birincil kaynaklar ve verilerle sınırlıdır.

6. Araştırma süreci sonrasında ulaşılan sonuçlar, tercih edilen yöntem ve tekniklerle sınırlıdır.

Araştırmanın Yöntemi

“Lise Çağı Gençlerinin Sosyalleşmesinde Dinin Rolü (Maçka Örneği)” isimli çalışmamız, iki ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümü, araştırmanın teorik kısmını içermektedir. İkinci bölümde ise teorik bölümde değinilen konuların, nitel alan çalışmasıyla sahada karşılığının olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu bilgilerden hareketle araştırmamızın genel yöntemi hakkında:

1. Lise çağı gençlerinin sosyalleşmesinde din kurumunun varlığını ve bu varlığın rolünü tespit etmek bakımından *betimsel*,
2. Dindar olan ve dine mesafeli olan gencin sosyalleşmesini kıyaslaması bakımından *karşılaştırmalı* vasıflara sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, görüşme temelli nitel araştırma yönteminin özellikleri ön plana çıkmaktadır. Nitel araştırmada, görüşme, gözlem, doküman incelemesi gibi yöntemler kullanılır; muhakeme ve vakalar gerçek ortamında bütüncül bir tavırla ortaya koyulmaya çalışılır. Nitel araştırma, toplumsal olgu ve olayları ait oldukları çevrede araştırma yoluna gider. Bu yönetime göre araştırmacı, daha esnek olabilir ve elde ettiği verilere göre araştırmasını tekrar şekillendirebilir. Nihayetinde araştırma desenini oluştururken ve elde ettiği verileri analiz ederken tümevarımsal bir yol izler.¹¹

Araştırma sürecine başlamadan önce, nitel araştırmayı konu edinen kaynaklar ve din sosyolojisi alanında yapılan nitel çalışmalar incelenmiştir.

¹¹ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2016), 41.

Uyguladığımız nitel araştırma yönteminin ayrıntılarına aşağıda verilen başlıklarda değinilecektir.

Araştırma Modeli (Kuramı)

Araştırmamız, lise çağı gençlerinin sosyalleşmesinde dinin rolünü ortaya koymak amacıyla, görüşme tekniği vasıtasıyla elde ettiği verileri, “yorumlayıcı paradigma”nın esaslarına uygun olarak ortaya koyarak belirtmeyi amaçlamaktadır.

Yorumlayıcı paradigmaya göre gözlenen davranışlar arka planda farklı anlamlar taşıyabilir. Yorumlayıcı paradigma “nasıl” sorusunu ön plana çıkarır. Gerçeklik, toplum içerisinde oluşan karışık ve değişken bir yapıya sahiptir; bu sebeple “bilme” den söz edebilmek için bireylerin çevreyi nasıl anlayıp yorumladığı öğrenilmelidir. Yorumlayıcı paradigmada araştırmacılar, bir toplumsal grubun mensuplarına ulaşarak onlarla etkileşime girerler. Bu paradigmada araştırma, tanımlamayı hedeflediği için çoğunlukla nitel tekniklerden faydalanılır. Asıl amaç, bireylerin doğal hayatlarında nasıl olduklarını ortaya koymaktır.¹²

Araştırmamızın ikinci bölümünü oluşturan “Bulgular ve Yorum” bölümü ise nitel araştırma desenlerinden “durum çalışması” desenine göre oluşturulmuştur. Nitel durum çalışması, nitel araştırmalarda oldukça yaygın şekilde kullanılan bir desendir. Bu desende, araştırmacı bir ya da birkaç durumu derinlemesine araştırır. Durumu ortaya çıkaran sebepleri bütüncül bir yaklaşımla inceler ve durumu etkileme ve durumdan etkilenme süreçlerine eğilir.¹³

İşte “Lise Çağı Gençlerinin Sosyalleşmesinde Dinin Rolü (Maçka Örneği)” isimli araştırmamız, yukarıda bahsettiğimiz model ve desenler

¹² Barış Cıvık ve Hakan Sezerel, “Araştırma Paradigmaları ve Turizm Yazını” *Turizm Akademik Dergisi* 5, sayı 1 (2018): 4. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/496553>. erişim 23.03.2019.

¹³ Yıldırım ve Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 73.

doğrultusunda, dinin lise çağı gençlerinin sosyalleşmesini nasıl etkilediği durumunu incelemektedir.

Evren ve Örneklem

Maçka ilçesi, sosyolojik yapısı itibariyle Doğu Karadeniz Bölgesi'nin karakteristik özelliklerini içerisinde barındırmaktadır. İlçe halkı, eğitim-öğretime önem veren ve çocuklarının okumaları için çaba sarf eden bir profile sahiptir.

Araştırmamız teorik ve nitel bir araştırma özelliği göstermektedir. Nitel araştırmanın örneklem oluşturma süreci nicel araştırmadan farklılık gösterir. Nitel araştırmalarda örneklem kalabalık olması her zaman sağlanamaz. Kaynakların kısıtlı olması, veri toplama ve analiz yöntemlerinin farklı olmasından dolayı çok fazla katılımcı her zaman örneklem içerisinde yer alamaz. Bütün nitel araştırmalarda uygulanabilen bir örneklem yönteminden söz etmek doğru değildir.¹⁴ Tüm bu sebeplerden dolayı çalışmanın bir nicel araştırma gibi büyük bir örnekleme sahip olması beklenmemelidir.

Araştırma evreni, Trabzon ili Maçka ilçesindeki lise çağı gençlerini kapsamaktadır. İlçede ikisi Anadolu lisesi, ikisi mesleki ve teknik Anadolu lisesi ve biri Anadolu imam hatip lisesi olmak üzere beş ortaöğretim kurumu bulunmaktadır ve bu kurumların internet sayfalarındaki istatistiklere göre ilçe genelinde toplam 1126 lise öğrencisi örgün eğitimlerine devam etmektedir.¹⁵

Araştırmanın örneklemi, Maçka ilçesinde yer alan üç farklı lise türünde (Anadolu lisesi, mesleki ve teknik Anadolu lisesi ve Anadolu imam hatip lisesi) öğrenim gören 14-18 yaş arası 30 gençten meydana gelmektedir. Araştırma yapılan üç lisenin, ulaşım yönünden herhangi bir engeli bulunmamaktadır. Öğrenciler kendi imkânlarıyla veya servisler vasıtasıyla okullara ulaşmakta ve ilçede bulunan kütüphane, spor salonu gibi tesisleri ihtiyaç duydukları zaman

¹⁴ Yıldırım ve Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 85.

¹⁵ İstatistikler, Maçka İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nün internet adresinde (<http://macka.meb.gov.tr/>) belirtilen liselerin, internet adreslerine 16.03.2019 tarihinde ulaşılarak elde edilmiştir.

rahatça kullanabilmektedirler. Üç okulda da öğrenciler için akademik, sosyal ve kültürel alanlarda birçok etkinlik düzenlenmektedir. Bu okullardaki öğrencilerin, katıldıkları yarışmalardan elde ettikleri çeşitli başarıları bulunmaktadır.

Araştırmaya katılan gençlerin kimlik bilgileri, etik ilke ve kurallar gereğince gizli tutulmuştur. Örneklem seçiminde dikkate aldığımız esaslar şöyledir:

1. Örneklem grubu, çevresi tarafından konuşmayı seven ve sosyal etkinliklere gönüllü katılan bireyler olarak tanımlanabilen 30 gençten oluşmaktadır.
2. Örneklem grubu oluşturulurken “dindar” ya da “dine mesafeli” şeklinde bir grupta yapılmamış, öğrencilerin eğitim gördüğü okullardaki demografik çeşitliliği yansıtacak bireylerden bir örneklem meydana getirilmeye çalışılmıştır.
3. Örneklem seçiminde 9, 10 ve 12. Sınıflardan bir kız ve bir erkek öğrenci, 11. Sınıflardan ise iki kız ve iki erkek öğrenci olmak üzere her okuldan 10, toplamda 30 katılımcı sayısına ulaşılmıştır. 11. Sınıflardan iki erkek ve iki kız öğrenci seçmemizin sebebi, mesleki deneyim sonucunda ortaöğretim öğrencileri arasında okul içi etkinliklere daha fazla katılım gösteren ve kendisini daha rahat ifade eden öğrencilerin çoğunlukla 11. Sınıf kademesindeki öğrenciler arasında olduğunu gözlemlememizden kaynaklanmaktadır.
4. Örneklem grubu, tek tip katılımcı topluluğu durumuna gelmemesi için yaş, öğretim kademesi ve cinsiyet olarak eşit dağılım gösteren, aile yapısı ve ekonomik düzey bakımından ise farklılık gösteren bireylerden oluşturulmaya çalışılmıştır. Örneklemin demografik özelliklerini belirten tablo, çalışmanın sonunda yer alan Ek-5’te yer almaktadır.
5. Yine katılımcı çeşitliliğini sağlamak amacıyla ilçede bulunan üç farklı lise seçilmiştir. Bu liselerin türleri de birbirlerinden farklıdır. Katılımcıların seçimi esnasında, öğrencileri daha yakından tanıyan okul idarecilerinden de

yardım alınmıştır. Yaklaşık 100 öğrenciye araştırmamız tanıtılmış, araştırmaya katılmak isteyen gönüllü öğrencilerden 30'u yukarıda belirtilen kriterler göz önünde bulundurularak seçilmiştir.

Tüm bu saydığımız özellikler sebebiyle örneklem grubumuzun nitel araştırma örneklem çeşitlerinden sayılan “maksimum çeşitlilik” örnekleme kapsamında değerlendirilmesi doğru olacaktır. Maksimum çeşitlilik örneklemesinde, üzerinde durulan probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğinin maksimum seviyede olması ve bu durumun küçük bir örnekleme başarılması amaçlanır. Genelleme yapmak değil problemin çeşitli boyutlarını tespit etmek hedeflenir. Araştırmacı, probleminin çeşitlilik kaynaklarını belirleyerek hangilerini örnekleme yansıtacağını tespit eder.¹⁶

Verilerin Toplanması

Çalışmamız süresince, araştırmamızın yapısına ve konusuna uygun farklı veri toplama tekniklerine yer verilmiştir. Araştırmamızın teorik kısmını oluşturan bölümde literatür taraması ve gözlem teknikleri kullanılmıştır. Araştırmanın nitel bölümünü oluşturan kısımda, nitel veri elde etme tekniklerinden olan görüşme (mülakat) tekniğinden faydalanılmıştır.

Araştırmamızın, alan çalışmasını içeren ikinci bölümünde, 30 katılımcıya görüşme tekniği uygulanmıştır. Araştırmanın dini bir konuda gerçekleşmesi, katılımcıların 18 yaşın altında olması ve araştırmanın Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda gerçekleştirilmesi sebebiyle Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan ve Milli Eğitim Bakanlığından gerekli yasal izinler alınmış ve araştırmaya katılmak isteyen öğrencilerin velilerine onam formları ulaştırılarak izinleri alınmıştır. Araştırmamızda, katılımcı gizliliğini sağlamak adına oldukça dikkatli davranılmış, örneklem grubunun kimlik bilgileri saklı tutulmuş ve katılımcılar K1 (Katılımcı 1), K2 (Katılımcı 2) vb. kodlarla

¹⁶ Yıldırım ve Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 119-120.

simgelenerek çalışmada belirtilmiştir. Etik ve katılımcı gizliliği konuları veri toplama süreci boyunca en çok dikkat ettiğimiz konular arasında yer almaktadır.

Katılımcılara sorulan görüşme soruları, “standartlaştırılmış açık uçlu görüşme” yaklaşımının özelliklerini yansıtmaktadır. Bu yaklaşıma göre dikkatle hazırlanmış ve belli bir sırası olan sorular, görüşme yapılan her katılımcıya aynı sıra ile sorulur. Görüşmecinin objektif davranması kolaylaşır, veriler daha kolay analiz edilir.¹⁷

Örneklem grubuna sorulan 24 “standartlaştırılmış açık uçlu” soru, lise çağı gençlerinin sosyalleşmesinde dinin rolünü ortaya koyma amacı taşımaktadır. Sorular, inanç, ibadet, ahlak ve bilgi ana temaları çerçevesinde katılımcılara yöneltilmiş, zaman zaman bu ana temaları derleyip toplayan sorularla katılımcıların dikkati canlı tutulmaya çalışılmıştır.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler esnasında katılımcıların 18 yaşından küçük olmaları ve etik ilke ve kurallar gereğince ses ve görüntü kaydı yapılmamıştır. Bu sebeple katılımcılardan elde edilen veriler, tarafımızca kâğıtlara not tutularak kayıt altına alınmıştır. Görüşmeler her bir katılımcı için ortalama üç saat sürmüştür. Katılımcılara yorulduklarında ve ihtiyaç hallerinde dinlenebilecekleri belirtilmiş, bıkkınlığa sebebiyet vermemek için sık sık molalar verilmiştir. Bazı katılımcılarla yapılan görüşmeler, iki günde tamamlanmıştır. Bu duruma, boş vakit uyumsuzluğu, araştırma yapılan okullara ulaşım sürecinde harcanan zaman gibi etkenlerin yol açtığını söyleyebiliriz. Çalışma saatleri planlanırken öğrencilerin eğitim-öğretim faaliyetlerinin aksamamasına dikkat edilmiş ve okul idarelerinden gerekli izinler alınmıştır. Tüm bu görüşme süreci boyunca 138 sayfa ham veri elde edilmiştir.

Katılımcıların ifadeleri olduğu gibi aktarılmaya dikkat edilmiştir. Devrik cümleler, ağız farklılığından kaynaklanan yöresel kelimelere müdahale edilmemiştir. Katılımcıların kanaatleri, hiçbir değişikliğe uğramadan, objektif bir anlayışla aktarılmaya çalışılmıştır.

¹⁷ Yıldırım ve Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 132.

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Katılımcılarla görüşme tekniği vasıtasıyla edinilen 138 sayfalık ham veri, öncelikle katılımcıların mülakat sırasına göre sıralanmış ve katılımcı kodlarına göre tek tek dosyalanmıştır. Araştırmanın başlıkları ve alt başlıkları görüşme formundaki sorulardan yola çıkılarak oluşturulmuştur. Bu noktada “standartlaştırılmış açık uçlu görüşme” yaklaşımının başlık oluşturmada kolaylık sağladığını ifade edebiliriz.

Örneklem grubundan elde edilen veriler, “betimsel analiz” yöntemiyle işlenmiştir. Betimsel analiz yaklaşımı, sahip olunan verilerin önceden belirlenen temalara göre yorumlanmasıdır. Betimsel analiz, katılımcıların görüşlerini doğrudan alıntılarla aktarır. Amaç, verileri yorumlanmış ve düzenlenmiş şekilde aktarmaktır. Veriler açıkça betimlenir, açıklamalar ve yorumlamalar yapılır, neden-sonuç ilişkileri araştırılır ve belli sonuçlara ulaşılır. Betimsel analiz yaklaşımında şu aşamalar takip edilir: Öncelikle görüşme sorularından veri analizine ışık tutacak bir çerçeve meydana getirilir. Daha sonra mülakatta elde edilen verilerin hangi temalarla okuyucuya sunulacağı belirlenir ve veriler tematik çerçeveye göre düzenlenir. Doğrudan alıntılar seçilir ve çerçeve dışında kaldığı düşünülen kısımlar çıkarılır. Veriler, tekrara düşmeden aktarılır ve son olarak bulgular yorumlanır.¹⁸ Araştırmamızın da görüşme tekniğiyle elde edilen verilere yaklaşımının “betimsel analiz” olması bu aşamaların takip edilmesini gerekli kılmıştır.

Verilerin çözümümlenmesi ve yorumlanması sürecinde de tüm araştırma sürecince olduğu gibi etik ilke ve kurallara, objektifliğe ve bilim insanı tavrına uygun davranmaya özen gösterilerek çalışılmıştır.

¹⁸ Yıldırım ve Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 239-240.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

I. SOSYALLEŞME (TOPLUMSALLAŞMA)

A. Sosyalleşme Nedir?

İnsan, Yüce Yaratıcı Allah'ın onu yarattığı biçim itibariyle topluluk halinde yaşamaya uygun bir varlıktır ve toplumda temel ihtiyaçlarını daha rahat karşılayacak ruh ve beden yapısıyla dünyaya gelmektedir. Fıtrat da denilen bu yaratılış¹⁹ hali insanları bir arada yaşamaya teşvik eder. İnsanların bir arada yaşaması, salt bir kalabalık hali olmadığı için hayvan topluluklarında var olan birlikte olma, beraber olma²⁰ gerekliliği ile de açıklanamaz.

İnsan; barınma, beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılama zorunluluklarının ötesinde, aidiyet duygusu gibi insani değerleri kazanmak için de toplum içerisinde yaşar. Toplumun parçası olduğunu hisseden birey için artık işler daha fazla yolundadır. İşte sosyalleşme dediğimiz kavram, bebeklikten itibaren işleyen bu sürecin tam da merkezinde yer almaktadır.

Sosyalleşmenin ne olduğunu daha iyi anlayabilmek için sosyalleşme terimi, bu terime dair tanımlar ve sosyalleşmenin özellikleri alt başlıklar halinde incelenecektir.

¹⁹ İsmail Karagöz vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 186.

²⁰ Doğan, *Sosyoloji*, 65.

1. Terim Olarak Sosyalleşme

Sosyalleşme -ya da sosyalizasyon- kavramı, Fransızca kökenli “social” kelimesinden türetilmiştir. Türkçe bir terim olan toplumsallaşma kelimesi, bu terimin eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır.

Sosyalleşme, kişinin grup normlarına uymasını ve grup normlarını öğrenmesini sağlayan sürece verilen addır.²¹ İlk kez Emile Durkheim’in kullandığı sosyalleşme kavramını, ünlü bilim adamı: “Yetişkin kuşakların yetişmekte olan kuşakları sosyalleştirmesi, toplumsal olarak hayata alıştırması, ruhsal, zihinsel ve ahlaki yönden yetiştirmesi”²² olarak tanımlamıştır. Durkheim, eğitim için “metotlu sosyalleşme”, toplum içinde plansız ve bilinçsiz gerçekleşen yaygın eğitim için ise “metotsuz sosyalleşme” nitelemelerini yapmıştır.²³

Kağıtçıbaşı’na göre sosyalleşme: “İnsan yavrusunun toplumun bir üyesi haline gelmesidir, yani ailesinin, akraba ve komşuluk düzeyinin, şehir ve köyünün ve nihayet ulusunun bir parçası olduğunu öğrenmesidir.”²⁴

Newman’a göre sosyalleşme, bir öğrenme süreci olarak tanımlanır. Bu öyle bir süreçtir ki, birey otomobil kullanmaktan dil kurallarına uygun konuşmaya, öteki insanlarla nasıl ilişki kuracağından toplumun neleri ahlaki ya da gayriahlâkî olarak değerlendirdiğine kadar birçok şeyi bu süreçte öğrenir. Kısaca sosyalleşme “kültürel bilgileri öğrenme ve içselleştirme sürecidir”.²⁵

Sayın’a göre ise sosyalleşme, bir insanın yaşamı boyunca bulunduğu ortamın sosyo-kültürel öğelerini öğrenmesi, içselleştirmesi, deneyimlerin ve anlamlı toplumsal ajanların etkisiyle ve kişilik yapısıyla bunları bütünleştirmesi ve yaşamak zorunda olduğu toplumsal çevresine uymasındır.²⁶

²¹ Dönmezer, *Sosyoloji*, 39.

²² Gündoğdu, “Sosyalleşme ve Sosyalleşme Süreci”, 217.

²³ Mehmet Silah, *Sosyal Psikoloji Davranış Bilimi* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005), 328.

²⁴ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar* (İstanbul: Evrim Yayınları, 1988), 245.

²⁵ Newman, *Sosyoloji*, 64.

²⁶ Önal Sayın, *Sosyolojiye Giriş* (İzmir: Üniversite Kitapları, 1994), 161.

Toplumbilimcilerin sosyalleşme süreci ile ilgili çalışmaları, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde başlamaktadır.²⁷ Günümüz bilim dünyasında sosyalleşme, sosyologların ilgisini çeken ve araştırmalarını yoğunlaştırdıkları başlıca kavramlardan birisidir.

2. Sosyalleşmenin Özellikleri

Sosyalleşmeden söz edebilmemiz için öncelikle ortada bir toplumun var olması gerekmektedir. Sosyalleşme, bireylerin etkileşimde bulunmadığı topluluklarda söz konusu olamaz. Her birey, içinde yaşadığı, doğduğu toplum tarafından sosyalleştirilir. Bu durumun aksi düşünülemez. Sosyalleşme bireyin doğduğu andan itibaren başlar ve yaşamı boyunca sürer. Sosyalleşme sürecinde bireyin soyu, özel hayatındaki deneyimleri vb. mühim değildir. Sosyalleşme bireysel özelliklerden ziyade kişiliğin topluma uyarlanması gibi süreçlerle ilgilenir.²⁸

Her insan, çocukluğundan itibaren aile, okul ve çevre ile birlikte yavaş yavaş topluma katılır ve toplumun değerlerine göre yaşamaya başlar. Bu süreç aynı zamanda onun sosyalleşmesi sayılmaktadır. Birey bu süreçte, hem aile bireyi hem de toplumun bir üyesi olduğunu hisseder; her geçen gün sosyal hayatın içerisine girerek farklı olaylar yaşar ve bu olaylar aynı zamanda onu hayata hazırlamış olur.²⁹

İnsanın sosyalleşmesi karmaşık bir süreçtir. İnsan çevresindekilerin, her gün karşılaştığı sayısız olayların, içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşulların, gelenek, töre ve kanunların ve daha birçok şeyin etkisindedir. Bu etkenlerin karmaşık etkileşimi sonucunda insan, bir kişi olarak belirir.³⁰

²⁷ Aktaş, *Bir Bakışta Toplumbilim*,139.

²⁸ Mahmut Tezcan, *Eğitim Sosyolojisi* (Ankara: AÜ Eğitim Fakültesi Yayınları, 1985), 38.

²⁹ Ali Akdoğan, *Din Sosyolojisi* (Rize: STS Yayınları, 2013), 150.

³⁰ Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, 246.

Sosyalleşme, birey ve toplum arasında ilişki kurulmasına yardımcı olur; bireylerin diğer insanlarla etkileşmesi ile insani yetenekleri ortaya çıkarken, toplum açısından da sosyalleşme, sosyal düzenin devamının garantisidir.³¹

Sosyalleşme, kişinin grup normlarına uymasını öğrenmesini sağlayan süreçtir. Bu sebeple sosyal düzen geniş ölçüde sosyalleşme süreci ile varlığını muhafaza eder. Sosyalleşme sürecinde bireyler, bağlı bulundukları toplumun değerlerini kazanırken her birey aynı zamanda farklı birer kişilik de geliştirir, bu durum toplumda farklı kişiliklerin ortaya çıkmasına sebep olsa da bu farklılıklar toplumdaki kültürün çerçevesinde gerçekleşir.³² Yani sosyalleşme sürecinde yetişmekte olan birey ile toplumun bir alışverişi söz konusudur. Birey, sosyalleşerek toplum değerlerini içselleştirirken toplum da birey vasıtasıyla kendi varlığını güvence altına almış olur.

Sosyalleşme farklı kuşakları birbirine bağlar; örneğin bir çocuğun doğuşu onun yetişmesinden sorumlu olanların hayatlarını ve etkinliklerini değiştirir; büyük anne, büyük baba olanlar aynı zamanda anne-baba olmayı da sürdürür ve bu durum farklı kuşakları birbirine bağlayan bir başka ilişkiler kümesi ortaya çıkarır.³³

Sosyalleşme ile bireyler, yaşadıkları toplumdaki yerleşik kültürü tanır ve bu kültürel öğeleri benimserler. Sosyalleşmenin gerçekleşmesi için bazı biyolojik ön koşullar da gereklidir. Bunlar, bireyin toplumun diğer fertleriyle iletişime geçmelerini sağlayacak olan duyu organları ve bu iletişimi anlamlandıracak olan zihin gibi her sağlıklı bireyde olması gereken özelliklerdir. Bu önkoşullarda olan herhangi bir eksiklik sosyalleşmenin başarılı bir biçimde gerçekleşmesine engel olabilmektedir.

Geçmiş dönemlerde sosyalleşmenin sadece çocukluk döneminde sürdüğü iddia edildiyse de günümüzde sosyalleşmenin tüm yaşam boyunca devam ettiği;

³¹ Akan, “Birey ve Toplum”, 96.

³² Münir Koştaş, “Sosyalleşme (Socialisation)” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29, sayı 1 (1987): 329.

³³ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, haz. Cemal Güzel (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012), 201.

ayrıca, bireylerin topluma uyum sağlamayı öğrenecekleri tek yönlü bir süreç olmadığı, insanların da kendi toplumsal rol ve sorumluluklarını yeniden belirleyebilecekleri artık genel kabul gören bir düşüncedir.³⁴ Sosyalleşme, insanın her gelişim döneminde devam etmekte, yalnız düzey olarak gelişim dönemlerinde farklılık göstermektedir. Çocukluk dönemindeki sosyalleşme ile yaşlılık dönemindeki sosyalleşme kıyaslanınca çocukluk dönemindeki sosyalleşme düzeyinin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Burada anahtar nokta sosyalleşmenin yaşam boyu devam ettiğidir.

Nasıl ki kökleri toprakta olan bir fidanın aşılınmış bir fidanı kabul etme ve gövde bütünlüğüne adaptasyonu bir süreci gerektiriyorsa, tüm unsurlarıyla bir ağaç gibi köklü ve sağlam olan toplumun, bireyi kendisinden biri olarak kabul etmesi ve yetiştirmesi de meşakkatli bir süreç olacaktır.

B. Sosyalleşme ile İlgili Kavramlar

Sosyalleşme kavramını daha iyi anlamak için sosyalleşme ile ilgili kavramlardan da söz etmek daha doğru olacaktır. Bu ihtiyaç gereğince; *birey*, *kişilik*, *kültürlenme*, *kimlik karmaşası*, *özdeşleşme*, *ayna benlik*, *yeniden sosyalleşme* kavramları bu başlık altında sırasıyla açıklanacaktır.

1. Birey

Birey kelimesinin sözlükteki ilk anlamı “Kendine özgü nitelikleri yitirmeden bölünemeyen tek varlık, fert” olarak ifade edilmiştir. Aynı sözlükte sosyoloji terimi olarak birey: “Toplamları oluşturan düşünsel, duygusal, iradeyle ilgili nitelikleri toplum içinde belirlenen insanların her biri, fert”³⁵ olarak tanımlanmaktadır.

³⁴ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005), 760.

³⁵ TDK *Türkçe Sözlük*, 280.

Birey olmadan toplum olamayacağı gibi sosyalleşmeden de söz edilemez. Bireylerin bir araya gelmesiyle toplum meydana gelir. Toplumun, bireylerin tek tek bir araya gelmesi sonucu oluşan bir yapı olması, tıpkı hücrelerin bir araya gelerek canlıları oluşturmalarına benzetilmektedir.

Bireylerin gerçekleştirdikleri olumlu ya da olumsuz yaşantılar, toplumu etkileyebilme özelliğine sahiptir. Maide Suresi 32. Ayette de belirtildiği üzere: “(...)Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.(...)”³⁶ Yani bireye yapılacak olumsuz bir müdahale bireyin yaşadığı tüm toplumu olumsuz yönde etkileyecekken bireye yapılan her olumlu katkı, tüm kurumlarıyla birlikte topluma olumlu olarak yansımaktadır.

2. Kişilik

Kişilik, kişinin hareketlerini belirlemeye yardım eden ve kişiden kişiye değişen istidatların tümü olarak tanımlanabilir. Kişilik, bireyin değerleri ile fiziksel olmayan özelliklerinin tümü, dış âlemi yansıtan karmaşık bir iç sistemdir. Yani kişinin tavır ve hareketlerini belirleyen davranış biçimleri ve istidatlar bulunmaktadır; kişilik de bu tavır ve hareketlerin arkasındaki tutum ve istidatlarla oluşmaktadır.³⁷

Kişilik sözcüğü, Latince “personality, personalite” kelimesinden ve tiyatro oyuncularının rolüne uygun olarak taktıkları maske anlamına gelen “persona” sözcüğünden türetilmiştir. Kişilik kavramı, bir insanı başkalarından farklı kılan duygu, düşünce, tutum ve davranış özelliklerinin bütünü ve bireyin sıklıkla yaptığı ya da en belirgin davranışlarını temsil etmektedir.³⁸

³⁶ Mâide 5/32.

³⁷ Dönmezer, *Sosyoloji*, 141.

³⁸ M. Naci Kula, *Kimlik ve Din* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001), 40.

Kişilik, insan davranışlarının bütün yönlerini kapsayan bir kavramdır. Kişilik gelişimi, diğer gelişim alanları gibi bireysel bir hızda gerçekleşmektedir ve gelişimin bütün yönleriyle etkileşim içindedir. Örneğin arkadaşlarınca sevilen bir çocuk duygusal bakımdan da olumlu özellikler kazanabilir ve mutlu, kendini ve diğer insanları seven, kendine güveni tam bir birey olabilir.³⁹

Kişilik, kalıtım ve çevrenin ortak ürünü olarak karşımıza çıkar. Kişiliğin gelişiminde doğum öncesi, doğum sonrası ve çocukluk çağındaki fiziksel ve ruhsal koşulların etkisi büyüktür. Kişilik, olgunlaşma, öğrenme ve sosyalleşme süreçleriyle biçimlenmektedir. Birçok kişilik kuramcısına göre bireyin bebeklik ve çocukluk dönemlerindeki fiziksel ve ruhsal koşullar kişiliğinin oluşmasında etkilidir. Bu dönemlerdeki olumsuz yaşantılar, belirli kişilik yapılarının ve kişilik bozukluklarının ortaya çıkmasına yol açar. Kişilik bozukluğu olan bireyler, toplumsal uyumlarında, iş hayatlarında ve sosyal ilişkilerinde sorunlarla karşılaşmaktadır.⁴⁰

İnsan hayatının ayrılmaz bir parçası olan kişilik, sosyal bir olgu olan sosyalleşme süreci içerisinde oluşur. Kişilik ve kültür, ayrılamaz derecede birbiriyle bağlantı içerisindedir. Çünkü bireyi içerisinde olduğu toplum ve kültürden bağımsız düşünemeyiz; toplum ve kültür de bireyin davranışları olmadan var olamaz. Sosyalleşme, toplum içerisinde doğan bireyin toplum üyeliğini kazanmak için geçirdiği aşamaların tümünü ifade eder. Birey, bu aşamaları geçirirken aynı zamanda kendine özel bir kişilik yapısını da kazanır. Birey, sosyalleşme sürecinde sosyo-kültürel değerleri benimseyerek yetişmezse hem sosyalleşmesini tamamlamamış hem de kişiliğini biçimlendirememiş olur.⁴¹

³⁹ Nuray Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2004), 72.

⁴⁰ Kemal Sayar ve Mehmet Dinç, *Psikolojiye Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2016), 96-97.

⁴¹ Beşirli, “Toplumsallaşma”, 197.

3. Kültürlenme

Kültür, bilgilerin, inançların, sanatların, değerlerin, kuralların, örf ve âdetlerin, toplumun üyesi olan insan tarafından sonradan kazanılmış bütün kapasite ve alışkanlıkların tümü olarak tanımlanabilir.⁴²

Kültürlenme ise kültürün kuşaktan kuşağa aktarılması ve bu sayede bireyin toplumun bir üyesi haline gelmesi sürecidir. Kültürlenme kavramını birçok bilim adamı sosyalleşme kavramı ile eş anlamlı olarak kullanmaktadır. Kültür ve sosyalleşme aslında iç içedir. Bireyin toplumun bir parçası olması ve kültürlü hale gelmesi, insanların toplumsal bir varlık haline dönüşmesi ile gerçekleşir. Bundan dolayı sosyalleşme, kültür ile varlığı hissedilen bir süreç olarak görülmektedir.⁴³

Bireyler, bir kültür içinde doğar, büyür ve ona uyum sağlarlar. Bu uyum durumu, bireye kültür tarafından öğretilir. Doğuştan itibaren kültürün ışığıyla toplumdaki diğer insanların davranışlarını yorumlayan birey, ona göre bir davranış şekli edinir ve böylece bulunduğu kültürün bir parçası olur. Kültür, varlığını devam ettirmek amacıyla bireyleri kendi ortamına uyabilecek bir biçimde yaşama hazırlar. Bu uyum, yavaş bir şekilde gerçekleşir ve ömür boyu devam eder. İşte bireyin, yaşadığı kültürdeki özellikleri kazanmasına ve bu kültüre uyum sağlamasına kültürlenme adı verilir.⁴⁴

Kültürlenme sürecinin sağlıklı gerçekleşebilmesi aynı zamanda toplumun da geleceğe güvenle bakabilmesi anlamına gelecektir. Kültürün devamlılığının sağlanması için kültür aktarımı rolünde olan bireyler daha bilinçli davranmalı, sürecin sekteye uğramaması için şartların gerektirdiği şekilde önlemler alarak genç nesilleri bilgilendirme görevlerini yerine getirmelidirler.

⁴² Yümnü Sezen, *Kültür ve Din* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 35.

⁴³ Mustafa Talas, “Kültür”, *Sosyal Psikoloji* içinde, ed. Hamit Coşkun (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2015), 338.

⁴⁴ İsmail Engin, “Süpürge Zanaatçısı Örneğinde İki Kültürel Süreç: Kültürleme ve Kültürlenme”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 33, Sayı 1-2 (1990): 167.

4. Kimlik Karmaşası (Kimlik Krizi)

Erikson'un psikososyal gelişim kuramına göre 12-20 yaş arası, çocukluktan yetişkinliğe geçiş yılları olarak bilinir. Bu dönem, Erikson'un "kimlik karmaşası" kavramı ile de anılmaktadır. Ergenliğe giren birey, kendisine "ben kimim?", "nelere inanıyorum?", "ne işler yapacağım?" gibi soruları yöneltmektedir. Bu sorular, gencin iç dünyasında karmaşa oluşturmaktadır. Bu karmaşa doğru olarak çözümlendiğinde birey, yetişkinlik aşamasına sosyal ve mesleki varlığıyla geçiş yapmaktadır.⁴⁵

Gençlik dönemi, bireyin hayatındaki en sorunlu yıllar olarak bilinmektedir. Çünkü bu bir geçiş dönemidir; uzun süren çocukluk yılları geride kalmış fakat yetişkin bir insan olmanın bütün şartlarına ulaşamamıştır. Bu sebeple gençliğin ilk yıllarında kimlik, rol ve statü karmaşasının yol açtığı bocalamalar kısa ya da uzun süreli olarak görülmektedir.⁴⁶

Kimlik krizi içinde olan birey, toplumdaki amacını belirlemeye çalışır. Kim olduğunu, ne olacağını, ne yapacağını, kimlere ve neye inanacağını, çeşitli konular ve sıkıntılar karşısında ne söyleyip davranışlarını nasıl idare edeceğini düşünür.⁴⁷

Kimlik krizi, her gencin yaşadığı bir süreçtir. Bu süreç sonunda ergen; yeni değerler geliştirerek ve yeni kararlar alarak kimliğine kavuşacaktır. Kimlik krizini başarıyla atlatamayan ergenler rol karışıklığı içerisine girerler ve kaygı, kendilerinden emin olamama, gibi değişken duygular gösterebilirler. Bu noktada ergenlere destek olmak gerekir. Ergenler, her ne kadar dışarıdan kendi kararlarında bağımsız görünseler de güven duydukları insanlardan destek almaya oldukça fazla ihtiyaçları vardır. Bu sebeple ergenin kimlik krizini atlatmasında

⁴⁵ Tuncay Ergene, "Psikososyal Gelişim", *Eğitim Psikolojisi* içinde, ed. Yaşar Özbay ve Serdar Erkan (Ankara: Pegem Akademi yayınları, 2008), 119.

⁴⁶ Hayati Hökelekli, *Psikolojiye Giriş* (Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2011), 40.

⁴⁷ Müjdat Avcı, "Ergenlikte Toplumsal Uyum Sorunları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7, sayı 1 (2006): 44.

anne ve babaların ya da gencin üzerinde etkili olan diğer bireylerin ergenle sağlıklı iletişim kurmalarının payı büyüktür.⁴⁸

Ergenin içinde bulunduğu bu ruh hali karşısında öğretmenler, anne ve babalar, ergene yetişkin gibi davranmalı ve onunla sevgi ve saygıya dayalı bir iletişim kurmalıdırlar. Ergenlerin sağlıklı bir biçimde kimlik kazanmaları için çevrelerinde uygun rol model alabilecekleri yetişkinlerin bulunması önemlidir. Aksi halde ergen rol karmaşasını atlatabilecek, hayatının ileri safhalarında da bu kriz çözümlenene kadar problemler yaşamaya devam edecektir. Kimlik kazanma krizini çözülmemiş bireyler, yaşları ilerlemesine rağmen ne yapmak istediğine karar vermekte zorluk çeken, sürekli iş değiştiren, çocuk gibi davranan yetişkinler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.⁴⁹

5. Özdeşleşme

Bireyin, yaşadığı başarısızlıklar ve olumsuzluklar karşısında; bu alanlarda başarılı kişi ya da gruplarla kendini bir sayması veya kendini onlara yakın hissetmesiyle sınırlı olsa da doyuma ulaşma çabasına özdeşleme denilmektedir.⁵⁰ Özdeşleşme yoluyla birey, normal gelişim süreci içerisinde kendisine birisini örnek alır ve ona benzemeye çalışır.⁵¹

Birey, çeşitli engellenmeler ve başarısızlıklar karşısında bazen herhangi bir alanda başarılı kişilerle kendini aynı görerek, kendisini onlara yakın hissederek doyuma ulaşmak ister. Bir çocuğun arkadaşları ile yaptığı futbol maçında, takım arkadaşlarının kendisinden daha çok gol atmasına karşılık “Ağabeyim olsaydı yüz gol atardı” demesi özdeşleşmeye örnek olarak gösterilebilir. Çocuk, böylece

⁴⁸ Betül Aydın, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2010), 195-196.

⁴⁹ Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, 78-79.

⁵⁰ Faruk Karaca, "Savunma Mekanizmalarına Atıfta Bulunan Atasözleri Işığında Dini ve Kültürel Psikoloji ile İlgili Bazı Tespitler", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 13, sayı 1, (2000): 123. http://isamveri.org/pdfdrd/D00064/2000_1/2000_1_KARACAF.pdf. erişim 03.04.2019.

⁵¹ Hülya Şahin, “Psikoseksüel Gelişim”, *Eğitim Psikolojisi* içinde, ed. Yaşar Özbay ve Serdar Erkan (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2008), 84.

yetenekli olduğunu söylediği ağabeyi ile kendini bir saymakta ve kişisel değer duygusunu arttırma çabasına girmektedir.⁵²

Kişi veya grupla özdeşleşen birey, kendisindeki eksikliklerin oluşturduğu gerginliği bu şekilde gidermeye çalışmaktadır. Kız çocuklarının anneyi, erkek çocukların ise babayı örnek alması özdeşleşme kavramı ile açıklanabilir. Birey, özdeşleştiği kişi veya kişiler gibi giyinmeye ve onlar gibi davranmaya çalışır. Özdeşleşilen kişilerin başarıları, birey tarafından sanki kendi başarısıymış gibi değerlendirilir. Birey, böylece eksiklik hissettiği duyguları yaşamaya çalışır.

Ergenlik döneminde genç, özdeşleşeceği örneklerle kimliğini kazanmaya çalışmaktadır. Özdeşim örnekleri çok sık değişiyorsa ya da toplumda ideal örnekler bulunmuyorsa genç, kimlik bulmakta zorlanacak ve kimlik krizi yaşayacaktır. Gerekli ve yeterli modeli bulamayan genç, kendine özgü düşünce ve davranışları oluşturmakta sıkıntı çekecek, başkalarına bağımlı olacaktır. Aynı zamanda gencin özdeşim örnekleri birbirinden çok farklı ise kimliğinin süreklilik ve bütünlük kazanması oldukça güçleşecektir.⁵³

6. Ayna Benlik

Ayna benlik kavramı Charles Horton Cooley tarafından oluşturulmuştur. Cooley, diğer insanların bizim hakkımızda düşündüklerinin, kendimizi nasıl hissedeceğimizi belirlediğini ifade etmiştir ve bu durumu “ayna benlik” kavramıyla tanımlamıştır. Cooley’e göre benlik, bireyin çocukluk yıllarında oluşur ve sosyalleşme süreciyle birlikte gelişim gösterir. Çocuklukta onaylanan davranışlar devam ettirilir. Çocuğun benlik gelişimini başta ebeveynler olmak üzere insanların onun hakkında ne düşündüğü belirlemektedir.⁵⁴

⁵² Komisyon, *Savunma Mekanizmaları* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2014), 17. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Savunma%20Mekanizmalar%C4%B1.pdf. erişim 07.03.2019.

⁵³ Kula, *Kimlik ve Din*, 64.

⁵⁴ Hanzade Aslan Yılmaz, “Bir Derleme: Benlik Kavramına İlişkin Bazı Yaklaşımlar ve Tanımlamalar”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 48, (2016): 83.

İnsanlar sosyalleşirken aynada kendilerine çekidüzen verdikleri gibi hareketlerine de toplumdan aldıkları geri dönüşlere göre düzen verirler. Birey, hangi toplumsal çevrede yetişmişse o çevredeki şahıslar, bireyin ayna benliğini oluşturur.⁵⁵

Cooley, ayna benlik kavramı ile, benliği üç boyutta ele almaktadır. Bu üç boyut; bireyin başkalarına kendisini ne şekilde yansıtmayı gerektigine yönelik inanç, bu yansımanın diğer bireyler tarafından nasıl karşılandığına dair kişinin duyguları ve tüm bunların kişide oluşturduğu etkiyle benliğin geliştirilmesidir.⁵⁶

Erken yaşlardan itibaren çocuk, çevresindeki birincil gruplardan (aile, akrabalar vb.) gördüğü davranışları anlar ve onlarla işbirliği yolunu seçer. Bu kişilerden gördüğü davranışları kendisine göre yorumlar ve kendisini değerlendirir. Böylece başkalarının kendisi hakkında ne düşündüğünü anlamaya çalışır. Ayna benlik sayesinde birey, diğerlerinin hareketlerinden kendisi hakkında bilgi sahibi olur.⁵⁷

Ayna benlik kavramına göre bir bakıma başkalarının oluşturduğu aynada kendimize bakarız; başkalarının bizi nasıl gördüğü ve tepkilerimizi yorumlama konularında kendimizi değerlendirebiliriz. Bireyin kendini değerlendirmesi ve toplumun bireyi değerlendirmesi arasındaki fark fazlaysa bireyde uyumsuz kişilik özellikleri görülmeye başlar. Akıl hastalıklarının büyük çoğunluğu, bireylerin bağlı bulunduğu grubun tutumlarını kendilerinin gerçek bir yansıması olarak kabul edememeleri sonucu ona karşı gelme ve durumu hazmedememelerinden kaynaklanmaktadır.⁵⁸

⁵⁵ Fazlı Arabacı, “Türkiye’de Dini Sosyalleşmenin Temel Etkenleri”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 6, sayı: 16 (2003): 47.

⁵⁶ Betül Balıkcıoğlu, “Benlik-İmajı Uyumunun Retoriği: Bana Ne Tükettiğini Söyle Sana Kim Olduğunu Söyleyeyim”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5, sayı 3, (2016): 541.

⁵⁷ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş* (Bursa: Ekin Yayınevi, 2007), 113.

⁵⁸ Tezcan, *Eğitim Sosyolojisi*, 42.

7. Yeniden Sosyalleşme

Bireyler, girdikleri her yeni ortama ve üstlendikleri her yeni rolün kurallarına ve beklentilerine göre yeniden sosyalleşirler. Örneğin bir birey evlenince eş olarak, çocuğu olunca ise bir ebeveyn olarak, yeni duruma uygun tutum ve davranışları öğrenir. Dâhil olunan her yeni grupta ya da edinilen her yeni arkadaşlıkta birey yeni kimliklere ihtiyaç duyar ve yeni değerler-normlar edinir.⁵⁹

Sosyalleşme rolünü, yanlış öğrenmiş olan kişinin geçirdiği sosyalleşme tekrar sosyalleşme kapsamında değerlendirilir; mesela suçluların topluma kazandırılması, bir yeniden sosyalleşmedir.⁶⁰ Yetiştirme yurtları ve hapishaneler yeniden sosyalleşme kurumları arasında sayılabilir. Yetiştirme yurtlarında, ailesinden herhangi bir sebeple ayrılmış çocuklar, devletin gözetimi altında büyütülür ve bu kurumlarda çocukların sosyalleşmesi sağlanarak yeniden topluma kazandırılır. Böylece ailesinde öğrenmesi gereken temel toplumsal bilgileri burada öğrenen çocuğa, bulunduğu toplum değerlerine yabancılık çekmeden yaşama imkânı sağlanmış olur. Hapishanelerde de toplum kurallarına aykırı davranan bireyler farklı etkinliklerle yeniden topluma kazandırılmaya çalışılır.

Yeniden sosyalleşme kavramı yalnızca olumsuz deneyimleri kapsayan bir kavram değildir. Bireyler, yaşamları boyunca yeni roller ve deneyimler elde ettikçe tutum, değer ve davranışlarını değiştirir. İş değiştirme, evlilik, gençlikten yaşlılığa geçiş süreçlerinde ve sonrasında yaşananlar da yeniden sosyalleşme kavramının içerisinde açıklanmaktadır.⁶¹

Yeniden sosyalleşme süreci ile fert ve toplum, bozulan bağlarını tekrardan onarmayı hedeflemektedir. Bu süreç sonunda iki farklı durum gözlenebilir. Birey ya toplumla farklılıklarını çözer ve onun kabul edebileceği bir konuma erişir ya da toplum, bireyi bir üyesi gibi kabul etmemeye başlar ve dışlar.⁶²

⁵⁹ Newman, *Sosyoloji*, 67.

⁶⁰ Koştaş, “Sosyalleşme”, 333.

⁶¹ Tezcan, *Eğitim Sosyolojisi*, 44.

⁶² Ejder Okumuş, “Din ve Sosyalleşme”, *Turkish Studies Dergisi* 9, sayı:11 (2014): 439.
http://isamveri.org/pdfdrq/D03262/2014_11/2014_11_OKUMUSE.pdf. erişim 11.03.2019.

C. Sosyalleşme Kuramları

Kuram kelimesi sözlükte: “Sistemli bir biçimde düzenlenmiş birçok olayı açıklayan ve bir bilime temel olan kurallar, yasalar bütünü, nazariye, teori”⁶³ olarak tanımlanmaktadır. Kuram, birtakım standartlardan yola çıkarak gerçekliği açıklamaya çalışır. Kuramın öne sürdüğü önermeler deneye dayalı araştırmalar yoluyla test edilebilir.⁶⁴

Sosyalleşme kavramı, tarih boyunca sosyal bilimlerin farklı alanlarında araştırmalar yapmış bilim insanlarının ilgisini çekmiştir. Kavramın farklı alanlarla irtibatlı yapısından kaynaklanan bu durum sonucunda birçok sosyalleşme kuramı ortaya çıkmıştır. Biz bu başlık altında, sosyalleşme kavramı hakkında düşünceler öne süren psikanalitik kuram, kültürleştirme kuramı ve öğrenme kuramının görüşlerine yer vereceğiz.

1. Psikanalitik Kuram

Sosyalleşmeyi ilk kez tanımlayan, sosyalleşme süreci konusunda görüşler ortaya atan ve etkisini kendisinden sonraki araştırmalarda en uzun süre hissettiren ilk kuram, psikanalitik kuramdır. Bu kuramın öncüleri Freud, Piaget ve Kohlberg'dir. Bu üç psikolog, aynı kuramsal görüşte birleşmemekle birlikte sosyalleşme sürecinde, çocuğu birim olarak almaları ve çocuğun ahlâk gelişmesinde kalıtsal niteliklerden hareket etmeleri sebebiyle ortak noktada buluşmaktadırlar.⁶⁵

Psikanalitik kuramın temsilcilerinden olan Freud'a göre; insan davranışların kaynağı, bilinçte değil bilinçaltında aranmalıdır. 1900'lü yıllarda

⁶³ TDK *Türkçe Sözlük*, 1257.

⁶⁴ Bilge Yağmurlu, “Çocuklukta Sosyal Gelişim” , *Psikolojiye Giriş* içinde, ed. Zeynep Cemalcılar (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012), 134.

⁶⁵ Aysel Aziz, *Toplumsallaşma ve Kitleli İletişim* (Ankara: AÜ Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, 1982), 11-12.

Freud, sosyalleşme konusunda bireyin kişilik oluşumunu duygusal-güdüsel bir süreç olarak ele almıştır.⁶⁶

Freud, çocuğun kişilik gelişimini üç farklı yapı olarak ele alır. Bu yapılar “id”, “ego” ve “süperego”dur. “İd”, doğuştan var olan ve bebeğin biyolojik içgüdülerini doyurma görevini üstlenen yapıdır. Bebek, içgüdüsel dürtülerle donanmış olarak dünyaya gelir, bu dürtüler bilinçsizce işler. Bebek geliştikçe “id” den “ego” ve “süperego” ortaya çıkmaktadır. “Ego”, kişiliğin bilinçli ve rasyonel kısmıdır ve işlevi içgüdülerin rasyonel bir biçimde doyumunu sağlamaktır. “Ego” olgunlaştıkça çocuk “id”ini kontrol etmeyi öğrenir. En son gelişen kişilik yapısı ise “süperego”dur. “Süperego”, ahlak kurallarından oluşur ve gerçek anlamda bir içsel denetçidir. “Süperego”nun gelişmesiyle çocuk, ebeveynlerinin ahlaki değerlerini içselleştirmeye başlar.⁶⁷

Psikanalitik kurama göre birey, psikolojik olarak sağlıklı kabul edilebilmesi için “id”, “ego” ve “süperego” dengesini sağlayabilmelidir. Bu denge bozulursa, ruh sağlığı da olumsuz yönde etkilenmektedir. S. Freud, bilişsel hayatımızın içgüdüsel görünümü üzerinde iki güdünün etkili olduğunu söylemektedir: cinsellik ve saldırganlık. Bu dürtüler, farklı bir söylemle yaşam ve ölüm içgüdüleridir.⁶⁸

Bu yaklaşıma göre özgür irade bir yanılsamadan ibarettir. Freud, insanın bilinçaltındaki güdü ve dürtülerin yönlendirmesiyle hareket ettiğini iddia eder. Bilinçaltı, cinsel ve saldırgan dürtülerin, isimsiz korku ve dileklerin, travmatik çocukluk hatıralarının barındığı dinamik bir yapıdır. Bilinçaltındaki bu dürtüler, rüyalar, dil sürçmeleri, akıl hastalığı belirtileri ve toplumun kabul edeceği sanat ve edebiyat eserleri şeklinde bilinç yüzeyine çıkar. Psikoz ve nevrozların çoğu, kişinin çocukluktan itibaren tatmin edilmemiş arzu ve ihtiyaçlarının bilinçaltına atılmasıyla meydana gelir.⁶⁹

⁶⁶ Gündoğdu, “Sosyalleşme ve Sosyalleşme Süreci”, 220.

⁶⁷ Yağmurlu, “Çocuklukta Sosyal Gelişim”, 135.

⁶⁸ Necla Tuzcuoğlu, “Psikanaliz Kuramı ve Özellikleri”, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 7, sayı 7 (1995): 276.

⁶⁹ Sayar ve Dinç, *Psikolojiye Giriş*, 15.

Psikanalitik kuramdan fazlaca etkilenerek psikososyal gelişim kuramını oluşturan Erik Erikson, psikanalitik kuramdan şu görüşleriyle ayrılır: Erikson'a göre çocuk, pasif biyolojik dürtülerin esiri olan bir varlık değil, çevresine nasıl uyum sağlayacağını araştıran aktif bir araştırmacıdır. Birey üzerinde cinsel dürtülerden ziyade sosyal ve kültürel faktörler daha etkilidir. Gelişim tüm yaşam boyu devam eder.⁷⁰

Erikson, insanın yaşamında belli başlı sekiz kritik dönem olduğunu iddia etmektedir. Her dönemde atlatılması gereken bir kriz, bir çatışma durumu yer almaktadır. İnsanların başarılı bir kişilik oluşturmalarında bu krizlerin başarıyla atlatılmasının büyük rolü bulunmaktadır. Bir dönemdeki krizin başarıyla çözümlenmesi, diğer evre için sağlıklı temeller atılmasını sağlayacaktır.⁷¹

2. Kültürleştirme Kuramı

Sosyalleşme ile ilgili bir diğer kuram, insanbilimsel (antropolojik) kuramdır. Bu yaklaşım, özellikle 1930'larda insanbilimcilerin sosyalleşmeyi, toplumdaki kültürün bir sonraki kültüre aktarılması biçimindeki insanbilimsel tanımlamaları ile ortaya çıkmıştır. Antropolojik yaklaşıma göre, birey, içinde bulunduğu kültürü öğrenir ve davranışlarına bu kültürü yansıtır. Bu konuda ilk kuramsal yaklaşımı Dollard ortaya atmıştır ve bireyin topluluğa kabul edilme ve toplumun beklentilerini karşılayacak duruma gelme sürecini açıklamıştır. Bu yaklaşım, sosyalleşme konusunda, inanışların, değerlerin ve kültürün diğer bilişsel yönlerinin açıkta kalmasına neden olduğundan, sosyolog Kluchohn ve Herskovist, "kültürelleşme" (culturalization) ve "kültürleştirme" (acculturation) kavramlarını ortaya atmışlardır.⁷²

Daha çok antropologların geliştirdiği kültürleştirme kuramına göre birey, içinde bulunduğu kültürü öğrenir ve davranışlarına öğrendiği bu kültürü yansıtır. Kültürleştirme kuramında sosyalleşme, kültürel açıdan ele alınır. Bazı

⁷⁰ Yağmurlu, "Çocuklukta Sosyal Gelişim", 136.

⁷¹ Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, 74-75.

⁷² Aziz, *Toplumsallaşma ve Kitleli İletişim*, 12-13.

antropologlar, kültürün yanında kalıtsal etmenleri de önemsemişlerdir. Kroeber, Malinowski ve Edward Sapir gibi bilim adamları, sosyalleşme sürecinde toplum kültürünün bireye, bireyin kalıtsal kişiliğinin de etkisi ile aktarıldığı görüşünü savunmuş, her kültürün birbirinden farklı olduğunu vurgulamışlardır.⁷³

3. Öğrenme Kuramı

Sosyalleşme kavramı üzerine önemli çalışmaların başladığı 1930’lu yıllardan günümüze bilim insanlarının önemsedığı bir diğer yaklaşım “öğrenme kuramı”dır. Öğrenme, tekrar ve yaşantı sonucu davranışta gözlenen kalıcı davranış değişikliklerine verilen addır. Birey, zaman ve mekân şartı olmaksızın yeni bilgiler öğrenebilir. Öğrenme yalnızca okulda gerçekleşmez.⁷⁴

Öğrenme konusunda bilinen en temel üç yaklaşım şunlardır:

a. Davranışçı Kurama Göre Öğrenme

Davranışçı kuramın kurucusu, John Broadus Watson’dur. Watson’a göre zihin, üzerine deneyimlerin yazıldığı boş bir levhadır. Davranışçılar, çevrenin etkisiyle bu levhaya istenilen şeklin verileceğini savunmaktadır. Watson’a göre bebekler, koşullanma yoluyla istenilen özellikler kazandırılarak bir yetişkin haline getirilebilir. Davranışçı kuramcılardan Guthrie ise öğrenmenin tek yasasının uyarıcı-tepki bitişikliği olduğunu söyler. Yani bir uyarıcıya gösterilen tepki, bir süre sonra aynı uyarıcıyla tekrar karşılaşıncaya yine gösterilir. Böylece uyarıcı-tepki bitişikliği sağlanınca öğrenmenin gerçekleştiği savunulur.⁷⁵

Davranışçı yaklaşım, gözlenebilen ve ölçülebilen davranışlarla ilgilenmeyi hedefleyen bir kuramdır. Davranışçı yaklaşımın savunucularının, gözlenemeyen

⁷³ Mahmut Tezcan, *Sosyolojiye Giriş* (Ankara: AÜ Eğitim Fakültesi Yayınları, 1993), 53-54.

⁷⁴ Gündoğdu, “Sosyalleşme ve Sosyalleşme Süreci”, 222.

⁷⁵ Zeynep Cihangir Çankaya, “Davranışçı Öğrenme”, *Eğitim Psikolojisi* içinde, ed. Yaşar Özbay ve Serdar Erkan (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2008), 282-283.

hiçbir davranışla çalışılmayacağı yönündeki düşünceleri sebebiyle düşünce ve değer gibi manevi kavramlar uzun süre psikoloji araştırmalarına konu olamamıştır. Bu yaklaşıma göre, bireyin gelişimi dış uyarıcılar ve gözlenen tepkiler arasındaki öğrenilmiş ilişkilerin sonucudur. Davranışçılar, gözlenebilen davranışların artması ya da azalmasını pekiştirme kavramı ile açıklar. Pekiştirme, bir davranışın gelecekte tekrarlanılma ihtimalini arttıran ya da azaltan ödül ya da cezadır. Ödül, bir davranış sonrasında istenilen bir uyarıcının elde edilmesi ya da istenmeyen bir uyarıcının ortamdaki alınmasıdır. Ceza ise davranış sonrasında ortamdaki sevilen bir uyarıcının çekilmesi ya da sevilmeyen bir uyarıcının ortama verilmesidir. Davranışçı yaklaşıma göre ödül, davranışın gelecekte görülme sıklığını artıracak; ceza ise davranışın gelecekte görülme sıklığını azaltacaktır.⁷⁶

Davranışçılara göre birey, bağlı olduğu toplumdaki kültürü, öğrenme yoluyla edinir ve öğrendiği kültürü davranışlarına yansıtır. Birey, kendisinden sonra gelen kuşaklara da bu şekilde tesir etmeye devam eder.⁷⁷

b. Bilişsel Kurama Göre Öğrenme

Biliş terimi, dünyayı öğrenmeyi ve anlamayı içeren zihinsel faaliyetler anlamına gelmektedir. Bilişsel gelişim kuramını, ilk olarak Jean Piaget ortaya koymuştur. Piaget'e göre zekâ, testlerden alınan puanlarla ölçülemez. Çocuğun dünyayı anlaması, zihinsel ya da bilişsel süreçler sayesinde gerçekleşir. Piaget, çocuğun dünyayı anlaması için gerekli olan bilgilerin örgütlenmesi ve gelişimsel olarak bu örgütlenme sürecinde görülen değişikliklerle ilgilenmektedir. Kuramın temeli, bireyin dünyayı anlamasını sağlayan bilişsel süreçlere dayanmaktadır.⁷⁸

Bilişsel kuramcılar bilginin algılanması, anlama, düşünme, cevap üretimi ve formüle etme gibi süreçlerle ilgilenir. Bilişsel psikoloji, düşünen zihnin

⁷⁶ Yağmurlu, “Çocuklukta Sosyal Gelişim”, 137.

⁷⁷ Tezcan, *Sosyolojiye Giriş*, 54.

⁷⁸ Clifford T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, ed. Sirel Karakaş ve Rükzan Eski (Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları, 2011), 53.

bilimsel bir incelemesidir. Bilişsel psikologlar, zihnin bilgiye nasıl dikkat ettiği ve onu nasıl edindiği, bilginin beyin tarafından nasıl işlendiği ve depolandığı, problemleri nasıl çözdüğü, nasıl düşündüğü ve dille nasıl ifade ettiğini araştırmaktadırlar. Bilişsel psikolojinin kapsamı oldukça geniş ve çalışma alanı oldukça çeşitlidir. Tüm psikolojik süreçleri ve davranış alanını kapsamaktadır.⁷⁹

Bilişsel psikologlar insanın edilgen olduğunu kabul etmezler. İnsan; algılayan, uyarıcıları işleyen ve anlamlandıran bir sistemdir. Davranışçılığa bir tepki olarak ortaya çıkan Bilişsel kuram,⁸⁰ insan zihninde olup biten ve doğrudan gözlenemeyen süreçlerle ilgilenerek, bilginin algılanış ve işleniş süreçlerinin davranışlara olan etkisine odaklanır. Bilişsel psikologlara göre bu süreçlerin çoğu, otomatik ve bilinç dışı gerçekleşir. İnsanlar dünyayı bir bilgisayar gibi algılar. Bu algılama sürecinde dış dünyadan gelen bilgiler bilişsel süreçten geçmek üzere algılanan “girdi”ler, davranışlar ise girdilerin işlenmesi sonucu ortaya çıkan “çıkı”lar olarak değerlendirilir.⁸¹

Bilişsel kurama göre öğrenme şu şekilde gerçekleşmektedir: Birey, sürekli olarak denge halindedir. Karşılaşılan yeni bilgiler, bireyin dengesini bozar. Bu dengesizlik, öğrenilen yeni bilginin bireyin zihninde var olan bilgi ile yeni edindiği bilginin uyumsuzluğundan meydana gelir. Öğrenme, organizmanın dengesinin bozulmasına ve dengenin daha üst düzey şekilde kurulmasıyla gerçekleşir. Yani bilişsel kurama göre öğrenme, bir alt düzeydeki denge durumundan bir üst düzeydeki denge durumuna geçmek olarak tanımlanabilir.⁸²

⁷⁹ Robert L. Solso, M. Kimberly MacLin ve Otto H. MacLin, *Bilişsel Psikoloji*, çev. Ayşe Ayçiçeği Dinn (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013), 2.

⁸⁰ Hökelekli, *Psikolojiye Giriş*, 7.

⁸¹ Zeynep Cemalcılar, “Psikolojinin Tanımı ve Kapsamı”, *Psikolojiye Giriş* içinde, ed. Zeynep Cemalcılar (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012), 12.

⁸² Ali Yıldırım, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2015), 55.

c. Sosyal Öğrenme Kuramına Göre Öğrenme

Sosyal öğrenme kuramı, öğrenmenin yalnız yaşayarak değil aynı zamanda gözlem ve duyum yoluyla da oluşabileceğini öne süren bir yaklaşımdır. Kuramın kurucusu olan Albert Bandura, deneyleri sonucunda bireylerin izledikleri şiddet davranışlarını herhangi bir pekiştireç verilmemesine rağmen model alarak öğrendiklerini ortaya koymuş ve başkalarından görülerek öğrenilen davranışların, öğrenen bireyce ortaya koyulmasının gerekli olmadığını belirtmiştir. Bandura'ya göre gözlem yoluyla öğrenme en hızlı öğrenme biçimidir.⁸³

Bandura, gözleyerek öğrenmenin, taklitle eş anlamlı olarak kullanılmaması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü gözleyerek öğrenme, sadece basit bir taklit değil çevredeki olayların bilişsel bir işlemeye tabi tutulması sonucunda elde edilir. Bandura'ya göre gözleyerek öğrenme, taklidi her zaman içermez. Örneğin arkadaşının sınavda kopya çekerken yakalandığını gören öğrenci, aynı duruma düşmemek için kopya çekmez. Bu örnekte öğrenci, gözlemleyerek öğrenmiş ancak modeli taklit etmemiştir.⁸⁴

Bandura, klasik öğrenme kuramcılarından oldukça farklı düşüncelere sahiptir. Sosyal öğrenme kuramına göre çocuklar, kendi gelişimlerine aktif katkı sağlayan katılımcılardır. Çocuklar, gelişimlerini etkileyen çevreyi oluşturmada etkili role sahiptir ve bu duruma “karşılıklı tayin edicilik ilkesi” denilmektedir. Bu ilkeye göre sosyal gelişim; kişinin davranışı ve çevresi arasındaki etkileşimi yansıtmaktadır.⁸⁵

Bandura'nın sosyal öğrenme kuramının ilkelerinden, eğitim alanlarında ve sosyalleşme sürecinde faydalanılmaktadır. Kurama göre birey, başkalarının yaşantılarını gözlemleyerek, dolaylı öğrenme yoluyla pek çok davranış edinebilir. Bu durum, ilk olarak yetişkin bireylerin çocuklara rol model olma sorumluluğunu akla getirmektedir. Birey için okul öncesi ve ilkokulda anne, baba ve öğretmenler; ergenlik çağında ise popüler kimseler rol model olarak görülmektedir. Çocuklar

⁸³ Sayar ve Dinç, *Psikolojiye Giriş*, 45.

⁸⁴ Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, 218.

⁸⁵ Yağmurlu, “Çocuklukta Sosyal Gelişim”, 138-139.

ve gençler bu bireyleri gözlemleyerek taklit ederler. Modelin sahip olduğu kişilik, ahlaki değerler, davranışlar ve yaşantılar model alan üzerinde etkileyici olmaktadır.⁸⁶

D. Sosyalleşme Sürecinin Unsurları

Bireyin sosyalleşme serüveni, yaklaşık üç aylıkken başlamaktadır. Bebeğin etrafındakilere gülmesi, insanlardan uzaklaşınca ağlamaya başlaması, insanların seslerine olumlu tepkiler vermesi sosyalleşme sürecine dair ilk emarelerdir. Diğer bebeklerin 6. ayda farkına varan bebek, 2 yaşından 6 yaşına kadar yaşlılarıyla çeşitli oyunlar oynayarak sosyal kuralları öğrenir. Çocuğun okula başlamasıyla ebeveynleri dışında arkadaşları ve okul da onu etkilemeye başlar. Çocuk okul vasıtasıyla, diğer bireylerle bir arada yaşamayı, işbirliği ve sorumluluğu öğrenir. Sosyalleşme süreci, gençlik döneminde de devam eder. Bu dönemde birey hür olma arzusu ile aileden kopar, arkadaş grupları ve özdeşleşeceği örneklerle yakınlaşır. Gencin, toplumun bir parçası olmak için çabaladığı bu süreç, kimliğini oluşturması ile en üst noktaya ulaşır.⁸⁷

Sosyalleşme sürecinin bireyin ilk aylarından itibaren başladığı düşünülmekteyse de bu sürecin yoğunluğu, insanın her gelişim döneminde aynı şiddette sürmemektedir. Sosyalleşmenin en yoğun olarak görüldüğü dönem, kültür aktarımının da en yoğun olarak görüldüğü çocukluk dönemidir. Bu dönemde sosyalleşme; aile, arkadaş çevresi, akrabalar vasıtasıyla informal yani plansız ve programsız şekilde öğrenilirken, okul vasıtası ile de planlı programı şekilde çocuğa kazandırılmak istenir. Çünkü bireyin sosyalleşmesi ve kültür aktarımının sorunsuz şekilde sürdürülmesi, yalnız aile için değil, toplumun huzuru ve sürekliliği bakımından da büyük öneme sahiptir.

⁸⁶ Melek Kalkan, “Sosyal Öğrenme Kuramı”, *Eğitim Psikolojisi* içinde, ed. Yaşar Özbay ve Serdar Erkan (Ankara: Pegem Akademi yayınları, 2008), 309.

⁸⁷ Kula, *Kimlik ve Din*, 60.

Bireyin sosyalleşme sürecinde bazı unsurların etkili olduğu gözlenmektedir. Bu unsurlar *bilgi, tekrar ve taklit, başkalarının tepkileri ve sosyal destek*⁸⁸ olarak alt başlıklar halinde sırayla açıklanacaktır.

1. Bilgi

Bilgi kavramı sözlükte “Öğrenme, araştırma veya gözlem yoluyla elde edilen gerçek”⁸⁹ olarak tanımlanmaktadır. Bilginin; gündelik bilgi, dinsel bilgi, teknik bilgi, sanat bilgisi gibi çeşitli türleri bulunmaktadır. Bu türlerin özne ve nesne arasında bağ kurma şekilleri de türlere göre farklılık göstermektedir.

Bireyin, bir sosyal bir rolü öğrenmesi ve onu uygulayabilmesi için bazı bilgilere sahip olması gerekmektedir. Rolün başarıyla gerçekleştirilmesi, bireyin rol hakkında edindiği bilgi ile bağlantılıdır. Örneğin iyi bir annelik rolü için anneler bazı bilgiler öğrenirler ve çocuklarını eğitmek için eğitim görürler. Ebeveynler, çocuklarına iyi çocuk olmanın şartlarını sık sık öğütlerler. Bu örneklerdeki amaç çocuğu bilgi sahibi etmektir.⁹⁰

Sosyalleşme sürecindeki bireyin sosyal rolleri, statüleri, toplumun değer yargılarını ve toplumun önemseydiği bütün unsurları bilmesi, onun sosyalleşme sürecinin olumlu bir şekilde devam etmesine fayda sağlayacaktır. Bu süreçte bireyin en yakınındakilerden başlamak üzere toplumun her ferdine sorumluluk düşmektedir.

2. Taklit ve Tekrar

Taklit, bir bireyin başka bir bireyin davranışını az ya da çok yinleme eylemidir.⁹¹ Bir davranışın kazanılmasında taklit yönteminin başarısı göz ardı

⁸⁸ Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 104.

⁸⁹ TDK *Türkçe Sözlük*, 267.

⁹⁰ Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 104.

⁹¹ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi (Ankara: Anı Yayıncılık, 2004), 30.

edilemez. Sosyal rollerin öğrenilmesinde taklit olmazsa olmaz bir unsurdur. Çocuklar, anne-babaları başta olmak üzere kendilerini etkileyen bireyleri rol model olarak alır ve onların davranışlarını taklit eder. Örneğin bir erkek çocuk, babasının telefonda konuşma şeklini oyuncak telefonuyla konuşarak taklit ederken, kız çocuğu da annesinin takılarını takarak, onun gibi davranarak annesini taklit eder.

Tekrar ise bir davranışın öğrenme olarak nitelendirilmesi için gereklidir. Sosyalleşme sürecinin, birey için en verimli geçen çağlarından biri olarak nitelendireceğimiz çocukluk döneminde çocuk, zaman zaman oyunların içerisinde, zaman zaman da bizzat deneyimleyerek sosyal rolleri öğrenmektedir. Örneğin arkadaşlarıyla evcilik oynayan bir kız çocuğu annelik rolünü oyunlarda taklit ederek öğrenirken, her bayram babasıyla bayram namazına giden erkek çocuk, ibadeti bizzat uygulayarak ve tekrar ederek öğrenmektedir. Bu durumu çocukların ileri yaşlarında sergileyecekleri sosyal rollere hazırlık süreci olarak düşünebiliriz.

Çocuğun sosyalleşme sürecinde, başta ebeveynleri olmak üzere çevresinde olumlu rol modellerin bulunması onu olumsuz rol modelleri örnek almaktan alıkoyacaktır. Medyada yer alan bazı programlar başta olmak üzere çocuğun çevresinde birçok olumsuz rol model bulunabilmektedir.

Çocuğun aileden sonra tanıştığı ve rol model olarak görebileceği bir diğer grup ise öğretmenleridir. Çocuk, okul çağına gelip öğretmenleri ile tanışınca zamanla zihninde “her söylediği ve her yaptığı doğru” bir öğretmen imajı oluşur. Bu durum öğretmeni rol model olarak alma şeklinde kendisini gösterebilmektedir.

3. Başkalarının Tepkileri

Bireyin her davranışı, sosyal çevresinde iyi ya da kötü bir etki oluşturmaktadır. Toplum, kendi yapısına uygun olarak nitelendirdiği davranışları olumlu bulur ve bu davranışları pekiştirme yoluna gider. Bireye verilen pekiştirici bazen bir aferin ifadesi, bazen toplum içerisindeki saygınlık seviyesinde artış

yahut bir gülümseme vb. şeklinde kendisini gösterebilir. Böylece bireyin bu davranışı gösterme sıklığı artar. Örneğin Türk toplumunda büyüklerinin elini öpen ve onlara saygıda kusur etmeyen çocuklar toplum tarafından takdir edilirler. Çünkü çocuk böyle davranmakla toplumda yerleşmiş değer yargılarını benimsediğini diğer bireylere göstermekte, kendisinin de onlardan biri gibi kabul edilmesini arzulamaktadır.

Toplum, kendi sistemine göre olumsuz olarak nitelendirdiği davranışlara sahip bireylere ise bazı yaptırımlar uygular. Burada, yaptırım denilince akla yazılı hukuk kurallarına dayalı maddi yaptırımlar gelmemelidir. Köklü toplumların yüzyıllar süren deneyimlerine dayanarak oluşturduğu manevi yaptırımlara sahip yazısız hukuk kuralları vardır. Birey, toplumun yerleşik kurallarına aykırı davranınca dışlanma, ayıplanma, kınanma, selamlaşmanın kesilmesi vb. yaptırımlara maruz kalır. Sosyal bir varlık olan insan için bu yaptırımlar oldukça ağırdır. Bu süreçte birey, toplumun aleyhine olacak davranışları terk etmesi gerektiğini deneyimleyerek öğrenir.

Başkalarının tepkileri; toplumun, bireyin davranışlarını kontrol etme, topluma uygun olan davranışlarından hoşnut olma ve toplum yapısına uygun olmayan davranışlarını tasvip etmeme sürecinin bir parçası olarak düşünülmelidir. Bu süreçte bireyin, yaşadığı toplumla iyi ilişkiler gerçekleştirmek için başkalarının tepkilerini önemsemesi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Sosyal Destek

Sosyal destek kavramını, bireyin sosyalleşme sürecinde sosyalleşme kurumlarından (aile, arkadaş çevresi, toplumdaki diğer bireyler vb.) gördüğü yardım olarak tanımlayabiliriz. İnsan, yaratılışı gereği toplumsal bir varlık olması sebebiyle birçok konuda diğer fertlerin desteğine ihtiyaç duymaktadır.

Sosyal destekte aile, akraba ve çevrenin oluşturduğu bir etkileşim ağı söz konusudur. Birey, herhangi bir toplumsal rolü benimserken bu kişilerden gelen

destek veya olumlu tepkileri önemser. Yaptığı davranış çevresi tarafından benimsenirse bireyin bu davranışı kabullenme ve tekrarlama ihtimali artar.⁹²

Birey, hayatta karşılaştığı çeşitli güçlükler karşısında tercih yapmak zorunda kalınca bazen kendisini yalnız hissedebilir. Üniversite tercihleri, eş seçimi, gelecekte yaşanmak istenen hayat biçimi vb. bu güçlüklerdir. Birey, yaptığı tercihlerde başta ailesi olmak üzere yakın çevresinin desteğini hissederse daha emin adımlarla kararlarını uygulamaya geçirecektir.

Yaşam tercihlerinde sosyal çevrenin desteğini alamayan bireyler ya tercihlerinden vazgeçecek, ya da kararları doğrultusunda hareket ederek sosyal çevresinin tepkilerine maruz kalacaktır. Örneğin ailesinin rızası olmadan evlenen çiftlerin evlilikte yaşadığı maddi ve manevi sorunlarda ailelerinden destek alma ihtimalleri oldukça azdır. Ailesinin doktor olması istediği bir çocuk, bu isteği kabul etmeyip başka bir bölüm okumaya karar verirse ailesi ile birçok konuda problem yaşayacaktır.

Sonuç olarak sosyal destek, bireyin toplumsal hayatında ihtiyaç duyduğu bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir insanın, bağlı bulunduğu topluma sağlıklı bir aidiyet duygusu geliştirebilmesi için toplumdaki diğer fertlerin bireyi kabullenmesi ve dayanışma içinde olmaları gerekmektedir.

E. Sosyalleşme Kurumları

Sosyalleşme, bebeklikle başlayan ve ölümle sonuçlanan bir süreçtir. Bireyin sosyalleşme sürecinde etkilendiği birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler, gelişim dönemlerine göre birey üzerindeki etkileycilik düzeylerinde farklılık göstermektedir. Örneğin birey, hayatının ilk yıllarında aileden daha çok etkilenirken ergenlik döneminde ailenin etkisi azalır ve arkadaş grupları etkileycilik olarak ön plana çıkar.

⁹² Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 105.

Bireyin sosyalleşme sürecinde en çok etkilendiği kurumlar; aile, eğitim kurumları, arkadaş grupları, iş hayatı, kitle iletişim araçları, kulüpler, dernekler ve dindir. Bu kurumlar sırayla ele alınacaktır.

1. Aile

Sosyolojik bir terim olarak aile, “Evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu en küçük birlik”⁹³ olarak tanımlanmaktadır. Aile, toplumu oluşturan en temel kurumdur.

Aile, sosyalleşmeye en çok etki eden kurumlardan birisidir. Bireyler, aile içinde sorumluluklarının farkına varır, toplumsal rolleri ve toplumda yaygın olan inançları burada öğrenir. Bebeği dünyaya getiren, büyüten anne ve bebeğin bakımına yardımcı olan baba ailenin iki temel unsurudur. Bebek, gözünü açtığı andan itibaren anne ve baba yanındadır, hatta doğan bebek ailenin ilk çocuğu ise anne ve babalık toplumsal rolüne bebeğin doğumu ile başlamış olur. İnsan, temel öğrenmelerine aile kurumunda başlar, çocuk iletişimin temel vasıtası olan “ana dili”ni burada öğrenir.

İnsanın en ilkel ve sürekli duygularından sayılabilecek zevk, hoşlanma, acı, kin gibi duygular çocukluk döneminde oluşur; öte yandan her türlü iyi alışkanlıklar ve iyinin seçilmesi, kötünden nefret edilmesi yine çocukluk döneminde oluşur ve pekişir. Bu sebeple bu çağda gerçekleşen kalıcı ve etkileyici eğitimin sorumluluğu ailededir.⁹⁴

Aile bireyleri, çocuğun davranışlarını cezalandırma ve pekiştirme yoluyla onun kişilik gelişimine yardımcı olurlar. Böylece çocuk davranışlarının iyi mi kötü mü olduğunu, anne-babası tarafından beğenilip beğenilmediğini öğrenmeye çalışır; bu öğrenme sürecinde de geribildirimlere göre hareket eder.⁹⁵

⁹³ TDK Türkçe Sözlük, 45.

⁹⁴ Doğan, *Sosyoloji*, 65-66.

⁹⁵ Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 107.

Türk toplumu, yerleşim yeri olarak köyden kente; aile tipi olarak anne, baba, çocuklar, büyük anne ve büyük baba gibi diğer kan bağına sahip “geniş aile” tipinden; yalnızca anne, baba ve çocukları kapsayan “çekirdek aile” tipine doğru bir değişim yaşamaktadır.

Günümüzde en yaygın aile biçiminin ise genişletilmiş çekirdek aile olduğu ifade edilmektedir. Bu aile yapısı çeşitli seçeneklere imkân vermekte, coğrafi hareketlilik sağlamakta, değer ve tutumların yeni kuşaklara iletmede aracı olmakta, hızlı toplumsal değişmelerin yol açtığı gerilimlere karşı bireylere duygusal destek sağlamaktadır.⁹⁶

2. Eğitim Kurumları

Eğitim kurumları, aileden sonra kültürü aktaran temel araçlardan ikincisidir. Okul kurallarına göre sosyalleşen birey, toplumun kurallarına da uyum gösterecektir.⁹⁷ Okul, bireylere yalnızca bilgi değil toplumsal sorumluluklarını da öğretme görevini üstlenir. Okulda toplumun temel yapısı öğretilir; uygulanan çeşitli kurallarla çocuklara diğer insanlarla olan ilişkilerinde karşılaştıkları güçlükler gösterilir. Böylece çocuklar gerek birey gerek grup olarak kendilerinden bekleneni anlamaya çalışır ve toplumun bir parçası olmaya başlarlar.⁹⁸

Ailede anne, baba ve diğer yakın akrabalar ile başlayan sosyalleşme süreci, okulda örgütlü bir biçimde devam eder. Artık sosyalleşmeye etki eden oyuncu sayısı artmış ve süreç biraz daha yoğunlaşmış olur. Okulda çocuk, aile ile öğretmenleri arasında uyumu, ayırım yapmayı ve bütünlemeyi öğrenir.⁹⁹

Ülkemizde zorunlu örgün eğitim kurumları ilkokul, ortaokul ve liselerdir. Ortalama 66 aylıkken başlayan örgün eğitim süreci kesintisiz on iki yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Çocuk, azımsanmayacak bu zaman dilimi içerisinde

⁹⁶ Bekir Onur, *Gelişim Psikolojisi* (Ankara: İmge Kitabevi, 1995) aktaran: Rezzan Gündoğdu, “Sosyalleşme ve Sosyalleşme Süreci”, 231.

⁹⁷ Tezcan, *Sosyolojiye Giriş*, 50.

⁹⁸ Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 109.

⁹⁹ Aktaş, *Bir Bakışta Toplumbilim*, 145.

yetişkin bir birey olmaya hazırlanır. Çocuğun eğitim süreci boyunca karşılaşacağı öğretmenlerin, olumlu rol model olacak niteliklere sahip olmalarının çocuğun sosyalleşme sürecinde olumlu tesir bırakacağı muhakkaktır.

Okulda sosyalleşme yalnızca ders saatleri içerisinde sürmez. Okul içerisinde kulüpler, sosyal etkinlikler ve toplum hizmeti çalışmalarına katılan öğrenciler mensubu oldukları toplumun değerleri hakkında bu etkinlikler vasıtasıyla bilgi sahibi olur ve onları benimserler.

3. Arkadaş Grupları

Sosyalleşme, “başkası” düşüncesi ile doğrudan alakalıdır. Aileden sonra bu düşünce sokağa, yani arkadaş gruplarına yöneltilir. Sokak, “başkası” düşüncesinin ilk önemli etkilere sahip ortamı sayılmaktadır.¹⁰⁰ Çocuğu sokakta sosyalleştirecek yegâne unsur olarak da arkadaş grupları karşımıza çıkmaktadır.

Çağdaş toplumlarda çocuk ya da genç, zamanını aileden çok arkadaş topluluklarıyla geçirmektedir, bu sebeple de arkadaş grupları gencin üzerinde aileden daha etkili olmaktadır.¹⁰¹ Çocukluk döneminde görülen, ailenin çocuk üzerindeki etkisi ergenlik döneminde yerini arkadaş gruplarına bırakmaktadır.

Çocuklar, ailesiyle konuşamadıkları konuları arkadaş grubunda rahatlıkla konuşur, bilmedikleri şeyleri öğrenir, gruptaki popüler davranışları taklit ederler. Grubu taklit sürecinde informal öğrenmeler gerçekleşmektedir. Birey, gruba birlikte yeni öğrenmeler gerçekleştireceği gibi daha önce grubun deneyimlediği öğrenmeleri de hayatına aktarabilir. Arkadaş grupları, gencin zararlı alışkanlıkları edindiği topluluklar olabileceği gibi bu gruplarda erdemli davranışlar, din, ahlak ve değer öğrenmeleri de gerçekleştirilebilir. Bu fark, arkadaş grubunun bir araya gelme amacı ve gençlerin yetiştirilme tarzları ile doğrudan alakalıdır.

¹⁰⁰ Doğan, *Sosyoloji*, 66.

¹⁰¹ Tezcan, *Sosyolojiye Giriş*, 50.

Ülkemizde geleneksellikten modernliğe geçişte değişen konut tipleriyle birlikte az katlı binalardan oluşan mahalleler yerlerini sitelere bırakmaktadır. Site yaşamında gençlerin oluşturduğu arkadaş gruplarının geleneksel mahalle gruplarına oranla çok cılız kaldığı söylenebilir. Gençler, mahalle arkadaş gruplarında var olan bu eksikliği, internet sitelerindeki forum sayfalarında, sosyal medya gruplarında yaşıtları ile iletişime geçerek doldurmaya çalışmaktadır.

Gençlerin yaşamını büyük ölçüde etkileyen arkadaş grupları, ilerleyen yaşlarda önem sıralamasındaki yerini iş topluluklarına, kulüplere ve derneklere bırakacaktır.

4. İş Hayatı

İş hayatı, bireyin sosyalleşmesini sağlayan bir diğer sosyalleşme kurumudur. Çalışılan iş, yarı zamanlı bir çalışma olsa bile bireyin dünya görüşünü, değerlerini ve normlarını etkileyebilir. Birey çalıştığı kurumda örgüt kültürünü öğrenirken etkilenir ve buna uygun hareket eder. Özkalp bu durumu “örgütsel toplumsallaşma” kavramı ile açıklamaktadır.¹⁰²

İş hayatında yöneticilerin koyduğu kuralların yanında iş arkadaşları ile olan ilişkiler de sosyalleşmede etkilidir.¹⁰³ İş yerinde düzeni sağlayan yazılı kuralların dışında yazılı olmayan bir gelenekler bütünü de yer almaktadır. Bu gelenekler, genellikle iş yerinde deneyimli olan çalışanlar ve çoğu zaman işverenler tarafından da sürdürülmek istenen bir yapıdır. Yeni işe başlayan birey, iş yerinde sosyalleşebilmek için kurumda baskın olan bu geleneklere uygun davranmak zorundadır. Aksi söz konusu olursa birey, çalışma arkadaşları tarafından tam olarak kabullenilmeyecektir. Örneğin her salı gecesi erkek çalışanların halı saha maçı yaptığı bir işyerinde işe yeni başlayan erkek personel, futbola karşı nefret duyduğunu dile getirir ve bu etkinliklere katılmazsa tam olarak işyeri sosyalleşmesini gerçekleştiremeyecektir. Bu durum ileride kurum içi çatışmalara dek uzayan bir etkiye yol açacak kapasiteye sahiptir.

¹⁰² Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 110.

¹⁰³ Aktaş, *Bir Bakışta Toplum Bilim*, 148.

İş hayatı ve sosyalleşme konusunda değinilmesi gereken bir diğer etkileyici unsur da “rekabet”tir. Rekabet, “İki ya da daha fazla ferdin bir işi başarmak amacıyla yarıştıkları uyarıcı bir süreçtir”.¹⁰⁴ İş yaşamında rekabetin, personelin iş performansındaki artışa göre maaş artışı, ikramiye ya da terfi vaat eden iş yerlerinde daha çok görüldüğü bilinen bir gerçekliktir.

İş yerindeki rekabetin sosyalleşmeyi olumsuz etkilediği düşünülse de iş yeri hedeflerinin gerçekleştirilmesindeki payının büyük olduğu da ortadadır. Bu sebeple iş yerinde ölçülü bir rekabetin varlığı hem işverenin hedeflerini gerçekleştirilmesine katkı sağlayacak hem de personelin çalışma motivasyonunu artıracaktır.

Bireyin iş hayatı sosyalleşmesindeki olumsuzluklar, gündelik hayatını ve insanlar arasındaki ilişkilerini etkileyebilmektedir. İş arkadaşları tarafından dışlanan bireyin psikolojik problemler yaşama ihtimali olacağı gibi, özel hayatında da bazı sorunlar yaşayabilme ihtimali vardır. Tümevarımsal düşünecek olursak, tek personeli bile sorun yaşayan bir işyerinin tam verim ile çalışması mümkün olmayacaktır.

Birçok kurumsal şirket, çalışanlarından tam verim alabilmek için kaynaştırıcı etkinlikler, sportif, sosyal ve kültürel organizasyonlar düzenlemektedir. Tüm bu örnekler, iş hayatında sosyalleşmenin önemini, işverenlerin iş yerindeki sosyalleşmeyi olumsuz etkileyecek unsurları bertaraf etmek için gerekli tedbirleri alma gerekliliğini ortaya koymaktadır.

5. Kitle İletişim Araçları

Kitle iletişimi ile kast edilen iletişimin geniş, heterojen ve bilinmeyen izleyicilere doğru yönltilmesidir. Bu iletişimde göndericiler izleyicilerle yüz yüze iletişim kurmaz, gönderici izleyiciyi birebir tanımaz.¹⁰⁵ Radyo, televizyon,

¹⁰⁴ Fichter, *Sosyoloji Nedir*, 30.

¹⁰⁵ Beşirli, “Toplumsallaşma”, 205.

dergi, internet gibi farklı şekillerde karşımıza çıkan bu araçlar modern dünyanın olmazsa olmazları arasında yerini almışlardır.

Medya, insanları belli bir amaç için bir araya getirerek yönlendirebilir. Örneğin bir Milli Takım maçını izlerken tüm ülke tek vücut gibi olur, hatta sokaklarda ulaşım yoğunluğu dahi azalır. Herkesin dileği Milli Takım'ın galip gelmesidir. Atılan goller ve galibiyetlere hep birlikte sevinilirken, yaşanan mağlubiyetler sonrası da birlikte kederlenilir.

Kitle iletişim araçlarının çocukların ve gençlerin tutum ve davranışları üzerinde diğer yaş gruplarına oranla daha çok etkisi bulunmaktadır. Toplumun değerlerini anlatan dizi ve filmlerin revaçta olduğu dönemlerde çocukların ve gençlerin olumlu davranışlar sergilediği gözlenirken mafya dizilerinin yaygın olduğu dönemlerde gençlerin başrol oyuncularını ile özdeşleşerek onlar gibi davranmayı ve giyinmeyi tercih ettikleri görülmüştür. Örneğin geçmiş yıllarda ülkemizde yayınlanan bir mafya dizisi gençler arasında çok popüler olmuş, bu süreçte okul çağındaki gençlerin şiddet davranışlarında artış gözlenmiştir.

Medyanın cinsiyet bakımından sosyalleştirici rolü daha belirgindir. Örneğin çocuk kitapları kız ya da erkek çocuklarına kendi toplumundaki diğer çocukların neler yaptığını ve toplumun onlardan neler beklediğini öğretmektedir.¹⁰⁶ Bu yayınları okuyan çocuklar medya vasıtasıyla sosyalleşmektedirler.

Ülkesinde savaş olan ya da her gün haberlerde savaş sahneleri gören çocukların, genellikle oyun tercihlerini savaş oyunlarından yana kullandığı bilinmektedir. Yine ülkemizde yayınlanan popüler bir yarışmayı izleyen çocukların, oyunları esnasında yarışmadaki parkurları simgeleyen parkurlar yaparak ve kendilerini favori yarışmacıları ile özdeşleştirerek onlar gibi yarışmaya çalıştığı gözlenmiştir. Medyanın tüm bu etkileyici işlevlerinden yararlanmak isteyen devletler ise yayın kuruluşlarına kamu spotları vasıtasıyla faydalı bilgilendirmeler yaptırmaktadırlar.

¹⁰⁶ Newman, *Sosyoloji*, 73.

Kitlesel iletişimin alanı, genellikle yüklü para kazanmak için kitlesel kaynaklardan kitlesel yollarla kitlesel dinleyicilere gönderilen mesajlardır.¹⁰⁷ Daha fazla kazanma hırısı, kitle iletişimini elinde tutan bazı yapımcıları, yayın seçimlerinde toplumda yerleşik olan örf, adet ve gelenekleri hiçe sayma yoluna sevk edebilmektedir.

6. Kulüp ve Dernekler

Kulüp kelimesi sözlükte: “Görüşme, konuşma, okuma, spor yapma vb. amaçlarla yalnız üye olanların toplandıkları yer”¹⁰⁸ olarak tanımlanırken dernek kelimesi aynı sözlükte: “Belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek için kurulan yasal topluluk, cemiyet”¹⁰⁹ olarak tanımlanmaktadır. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere birbirlerine olukça benzeyen bu kurumlar, bireylerin bazı faaliyetlerde bulunmak amacıyla üye olarak topluluk oluşturmaları sonucu meydana gelirler.

Kulüp ve dernekler bir diğer sosyalleşme kurumlarıdır. Bireylerin çoğunlukla özgür iradeleriyle katıldıkları bu yapıların oluşumlarında birer amaç bulunmaktadır. Kulüp ve derneklerde aynı ilgi alanındaki bireyler, bir araya gelerek ortak aktiviteler yaparlar. Örneğin yardımlaşma dernekleri ihtiyaçlı kişilere yardım ederler, spor kulüpleri sportif faaliyetler gerçekleştirirler.

Kulüp ve dernekler çocukluk çağından itibaren yaşlılık dönemlerine kadar bireyin sosyalleşmesinde etkili rol oynarlar. Örneğin küçük yaşta ebeveynlerinin yönlendirmesiyle bir spor kulübüne katılan çocuk, burada yalnızca spor yapmaz, beraber spor yaptıkları arkadaşlarıyla da etkileşime girer ve toplumun yerleşik kültür yapısıyla ilgili öğrenmeler de gerçekleştirir.

Yaşlılık döneminde ise kulüp ve dernekler yaşlılar için hem sosyalleşme hem de psikolojik bir sağaltım aracı görevi görür. Azalan fiziksel güç, yaşanan eş

¹⁰⁷ Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, 397.

¹⁰⁸ TDK *Türkçe Sözlük*, 1252.

¹⁰⁹ TDK *Türkçe Sözlük*, 507.

kaybı, çocukların evden ayrılması gibi bireyi derinden etkileyebilecek gelişmelerin gerilimi, yaşlıların mensubu bulunduğu kulüp ve dernek faaliyetlerine katılımlarıyla bir nebze azaltılmaya çalışılır.

7. Sosyalleşme Kurumu Olarak Din

Bireyin ailesinin ve kendisinin bağlı olduğu din, mezhep ve dini gruplar da bireyin sosyalleşmesi üzerinde oldukça etkilidir. Çünkü birey, küçük yaşlardan itibaren var olduğu toplumun dini tutumlarını gözlemler ve onları kendisine örnek alır. Birey, bağlı bulunduğu toplumun inanç sistemine uymaya çalışarak sosyalleşir. Bireyin kendi iç dünyasındaki inanç anlayışı farklı da olsa toplumda yaygın olan dinsel anlayışı göstermesi ondan beklenmektedir.

Din, çoğu toplumda en önemli sosyalleşme kurumlarından sayılmaktadır. Din, bireylerin manevi ihtiyaçlarını karşılar ve temel kültürel bilgi kaynağı olma görevini yerine getirir. Bireylerin, doğru ve yanlış ile ilgili düşüncelerinin gelişmesinde din önemli rol oynar. Her bireyin hayatına uyum sağlayarak kişilik gelişimlerine yardımcı olur. Dini tören ve ayinler bireylerin dini kimlikleri güçlendirir.¹¹⁰

Din, mensubu olan bireyler için bir yaşam tarzı öngörmektedir ve bu yaşam tarzına bağlı olarak yapılması istenen ya da yapılması istenmeyen bazı davranışları inananlara belirtmektedir. Din kurumunca, yapılması istenmeyen davranışlar haram ya da yasak olarak nitelendirilirken bireylerden yapılması istenen davranışlar, helal ya da sevap kavramlarıyla ifade edilir. Din, mensuplarını belirli bir zihniyet yapısına büründürmeyi hedefler. Aynı kutsalı kabul eden, dünyayı ve sonrasını aynı simgelerle değerlendiren bir toplum oluşturmayı amaçlar ve bu amaç için ideal bir yaşam tarzını öğretir. Din kurumu içerisinde, mensupları bilgilendirici eğitimler, seminerler ve konuşmalar düzenlenir. Bu

¹¹⁰ Newman, *Sosyoloji*, 72.

etkinlikler, aynı dine inanan bireyler arasında birlik ve beraberliği oluştururken farklı din ve mezhep üyeleriyle çatışma ortamına da zemin hazırlayabilir.¹¹¹

Din, ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'den itibaren dünya üzerinde var olan bir olgudur. Dünyanın var oluşundan günümüze kadar gelmiş geçmiş bütün toplumlarda din olgusuna rastlanılmaktadır. Tarih boyunca her dönemde din olgusuna rastlanması, onun birey ve toplum açısından vazgeçilemez bir kurum olduğunun bir göstergesidir.

F. Sosyalleşmenin Faydaları

Sosyalleşme sürecinin birçok bireysel ve toplumsal faydası bulunmaktadır. Birey, toplum içerisinde sosyalleşirken aynı zamanda toplumsal rolleri öğrenir, dil gelişimini sağlar, toplumsal denetime tabi olur ve kültür aktarımına maruz kalır. Sosyalleşmenin faydaları, alt başlıklar halinde incelenecektir.

1. Sosyalleşme ve Toplumsal Roller

Rol kavramı, bireylerin belli bir sosyal konuma yüklediği beklentileri belirtir ve bu tür beklentilerin gerçekleşip gerçekleşmeme sürecini araştırır.¹¹² Rol, statünün davranış boyutunu oluşturur. Bu sebeple rol oynanır, ona statü gibi sahip olunmaz. Rol kavramı, statü kavramı ile yakından ilişkilidir. Roller, mesleki ve sosyal roller olarak ikiye ayrılır. Polis, doktor, öğretmen olmak birer mesleki rol iken, anne-babalık, akrabalık, arkadaşlık, komşuluk birer toplumsal roldür. Toplumda birey, birden çok statüyü üstlendiği gibi birden çok rolü de üstlenebilir. Örneğin gün boyu öğretmen rolünü üstlenen kişi, eve gelince baba rolünü üstlenebilir. Bireyin bütün bu rolleri onun genel rolünü belirler ve bireyin toplum

¹¹¹ Beşirli, “Toplumsallaşma”, 202.

¹¹² Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, 624.

içindeki davranışlarını ve toplumdan beklentilerini şekillendirir. Bütün bu rollerin toplamı da bireyin toplumsal kişiliğini oluşturur.¹¹³

Sosyalleşme kavramı, roller ile bağlantılıdır. Toplum bir sosyal roller sistemidir ve toplum içerisinde yaşayan birey toplumsal rollerin yalnızca taşıyıcısıdır.¹¹⁴ Sosyalleşme sürecinde birey, informal öğrenmeler ile toplumsal rollerin özelliklerini kavramakta böylece ömrü boyunca kullanacağı davranış kalıpları geliştirmekte ve kendisini toplumun istediği şekle sokmaktadır.

2. Sosyalleşme ve Dil Gelişimi

Başta annesi olmak üzere ailesinin gözetiminde fiziksel ve zihinsel olarak büyüyen ve gelişen bebekte, zihinsel gelişim mekanizmasının içerisinde sayılabilecek bir gelişim alanı daha bulunmaktadır ki bu alana dil gelişim alanı denilmektedir.

Bebek, etrafındakilerle etkileşimde bulunduğu andan itibaren bir çeşit iletişim kurmaya başlar. Bu iletişim başlangıçta dil niteliği taşımaktan uzaktır. Dil gelişiminin, bebeğin 2-3 aylık evresinde başladığı kabul edilmektedir. Bu evrede anlamsız sesler çıkarmayla başlayan süreç, yerini sırasıyla iki heceli seslere, kelimelere, iki kelimelik basit cümlelere ve ilk gramatik cümlelere bırakacaktır. Dil gelişimi açısından pekiştirme ve taklit unsurlarının göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Davranışçılar, dilin, çocuğun davranışlarının pekiştirilmesi yoluyla kazanıldığını savunmaktadır. Yani bebek ses çıkarır ve çıkardığı sesler uygun pekiştireçlerle karşılık bulursa kelime bebek tarafından edinilir.¹¹⁵

Aynı zamanda çocuk, ana dilin kullanım inceliklerini de sosyalleşme sürecinde öğrenmektedir. Bulunduğu bölgenin şivesini, doğup büyüdüğü şehrin ağzını bu süreçte kazanmaktadır.

¹¹³ Doğan, *Sosyoloji*, 106-107.

¹¹⁴ Beşirli, “Toplumsallaşma”, 196.

¹¹⁵ Hasan Bacanlı, *Eğitim Psikolojisi* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2014), 105-107.

Daha çok insanla etkileşime giren, yaşlılarıyla daha çok oyun oynayan, konuşan, vakit geçiren çocukların dil gelişimlerinin daha hızlı olduğu gözlenilmektedir. Bütün bu örnekler göstermektedir ki çocuk sosyalleştikçe dili kullanma yeteneği de gelişmektedir.

3. Sosyalleşme ve Toplumsal Denetim

Normları olmayan bir toplum düşünülemez. Tüm toplumlarda davranışları yönlendiren normlar bulunur ve bu normlara uymayı sağlayacak bazı mekanizmalar işler.

Toplumsal denetim, toplumun her parçasını kapsayan bir özelliğidir.¹¹⁶ Bireylerin toplumdaki düzene uygun biçimde davranmaları için alınan tüm önlemler toplumsal denetim içerisinde değerlendirilmektedir. Toplamların sürekliliği için gerekli olan bu denetim mekanizmasını, bireyleri tek tip hale getirmeyi amaçlayan bir yapı olarak değil çerçeve kurallardan oluşan bir yapı olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Bireyin bu çerçeve kurallar içerisinde hareket serbestisi bulunmaktadır. Bir atasözünde belirtildiği gibi “Her yiğidin yoğurt yiyişi farklıdır”. Ancak bahse konu olan yiğit, yoğurt kâsesini kasıtlı olarak kırarsa toplum onu artık yiğit olarak görmeyecektir.

Kısaca sosyalleşme süreci aynı zamanda bireyin, belli kalıplar içerisinde yaşamayı öğrenme sürecidir. Bu süreç içerisinde bireyin toplumsal normları hiçe sayması hoş karşılanmayacak, toplumun bireyi kabullenmesini zora sokacak, hatta onu dışlamasına sebep olacaktır.

4. Sosyalleşme ve Kültür Aktarımı

Sosyalleşme sayesinde farklı kuşaklar birbirleriyle etkileşime girmektedir. Çocuk sahibi olan anne-baba, mevcut toplumun kültürel öğelerini süreç içerisinde çocuklarına aktarır. Çocuklar büyür ve aile kurarlar. Anne babalar böylece yeni

¹¹⁶ Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, 741-742.

bir toplumsal role, büyük anne veya büyük babalık rolüne bürünürler. Ancak aynı zamanda anne-babalık rollerini de devam ettirirler. Böylece kuşaklar birbirine bağlanmış olur. Bu bağın sağlam olması, “kuşak çatışması“ denilen kuşaklar arası uyumsuzluk probleminin ortaya çıkma ihtimalini azaltır. Bu noktada anne-babaların sorumluluğu fazladır. Çünkü kültür aktarımı en çok çocukluk döneminde görülmektedir.¹¹⁷ Çocukluk döneminde bağlı bulunduğu kültürü tanıyan birey bu sayede yaşantısını düzenleyecek, kuşaklar arası aktarım döngüsündeki yerini alacak, vakti gelince de yerini genç kuşaklara bırakacaktır.

Sosyalleşmeyi birinci derecede etkileyen unsur yetişkin kuşaklardır. Yetişkinler, toplumun temel değerlerini, bazen anne, baba gibi ailevi; bazen öğretmen, imam gibi mesleki roller vasıtası ile eğitici konumda aktarırken yetişmekte olan bireyler ise bu süreçte topluma dair aktarılan bilgileri alıcı konumda yer almaktadır. Ancak yetişen bireylerin sosyalleşme sürecindeki alıcılığı pasif bir alıcılıktan, yetişkinlerin aktarıcılığı da salt aktarmaktan ibaret değildir. Yani bu süreçte çift yönlü bir iletişim söz konusudur. Çift yönlü iletişim içerisinde kaynak, mesaj, hedef, yansıma (geribildirim) gibi unsurları barındıran bir iletişim türüdür.¹¹⁸ Sosyalleşme sürecinde kaynak, toplumsal değerleri aktaran yetişkinler; mesaj, toplumun yetişen nesillere aktarmak istediği toplumsal değerler; hedef, yetişen kuşaklar; geribildirim ise yetişen kuşakların öğrendikleri bilgileri hayatlarına aktarmalarıdır. Yani sosyalleşme sürecinde aynı zamanda bir iletişim süreci işletilmektedir diyebiliriz.

II. LİSE ÇAĞI, ERGENLİK DÖNEMİ VE DİN

Ülkemizde 14-18 yaş arası gençler, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı ortaöğretim kurumlarında örgün eğitimlerine devam etmektedirler. Lise çağını, ülkemizdeki bireylerin 14-18 yaş aralığında bulundukları çağ olarak tanımlayabiliriz. Birey, bu dönemde hem farklı gelişim alanlarının etkisi altında

¹¹⁷ Giddens, *Sosyoloji*, 201.

¹¹⁸ İrfan Mısırlı, *Genel ve Teknik İletişim* (Ankara: Detay Yayıncılık, 2008), 12.

kalmaktadır hem de ortaöğretim sonrası gerçekleştireceği mesleki tercihleri konusunda kritik kararlar almak durumundadır.

Birey için her açıdan zorluklarla dolu olan lise çağı, ergenlik dönemini de kapsamaktadır. Bireyin gelecek dönem dindarlığı hakkında da kararlar alacağı bu dönemi daha iyi anlayabilmek için çalışmamızın bu ana başlığının içerisinde ergenlik dönemi, din ve sosyalleşme konularında alt başlıklara yer verilecek, kavramsal ve kuramsal çerçeve içerisinde ilgili terimler irdelenecektir.

A. Ergenlik Dönemi

1. Terim Olarak Ergenlik

Ergenlik kavramı, sözlükte: “Cinsel organların fizyolojik gelişmesiyle başlayan, buluğa ermişlikle yetişkinlik arasındaki dönem, yeni yetmelik”¹¹⁹ olarak tanımlanmaktadır.

Çocukluktan erişkinliğe geçiş dönemi olarak ifade edilen ergenlik terimi, “adolescence” kelimesinin Türkçe karşılığı olarak kullanılmaktadır. Adolescence, büyüme, olgunlaşma manalarına gelen bir kelimedir.¹²⁰ Ergenlik, Türkçede yaygın olarak kullanılan bir kavramdır; yalnızca bilim insanları tarafından değil toplumun her kesimi tarafından bilinmekte ve günlük dilde kullanılmaktadır.

Ergenlik, 11-12 yaşlarında başlayıp yirmili yaşların başlarına kadar devam eden hızlı bedensel, ruhsal ve sosyal değişimleri içeren dönemin genel adıdır.¹²¹ Bireyin fiziksel, ruhsal ve sosyal olarak çok önemli değişiklikler yaşadığı bu dönemi, araştırmacılar “fırtına ve gerilim”, “kimlik bunalımı”, “yeniden doğuş” gibi ifadelerle nitelemeyi tercih etmişlerdir.¹²²

¹¹⁹ TDK Türkçe Sözlük, 643.

¹²⁰ Aydın, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*, 171.

¹²¹ Sayar ve Dinç, *Psikolojiye Giriş*, 123.

¹²² Hökelekli, *Psikolojiye Giriş*, 40.

Ergenlik terimi ile birlikte karşımıza çokça çıkan bir diğer kavram ise “buluğ”dur. Sözlükte ulaşmak manasına gelen bulûğ, terim olarak çocuğun cinsel ve biyolojik olarak ergenlik evresine girdiğini anlatır. Buluğ dönemindeki birey “bâliğ” olarak adlandırılır.¹²³ Buluğ, ergenlik çağının bedensel belirtisi olarak görülmektedir. Ülkemizde ortalama buluğ yaşı kızlarda 13, erkeklerde 15’tir. Buluğa ermek, dini sorumluluğun da başlangıcı demektir. Bu sebeple, gençlere din eğitimi veren eğitimcilerin, bu dönemin gelişim özelliklerini iyi bilmesi gerekmektedir.¹²⁴

Ergenlik dönemini, buluğ evresiyle eş anlamlı kullanmamak daha doğru olacaktır. Ergenlik, buluğ evresi öncesi dönemi ve buluğ evresini içerisine alır ve tesirleriyle buluğ döneminden sonra da kendisini hissettiren özelliklere sahiptir. Ergenlik dönemini, zihinsel, bedensel ve sosyal yönlerden gelişimin gözlemlendiği çocukluk ve yetişkinlik arası bir geçiş süreci olarak ifade etmek daha doğru olacaktır.¹²⁵

2. Ergenlik Döneminin Genel Özellikleri

Ergenlik dönemi, hem bedensel hem de psikolojik açıdan bireyde birçok değişikliğin görüldüğü bir dönemdir. Lise çağı, ergenlik döneminin sonuna denk gelir, üniversite öğrencileri ise bu dönemden henüz tam uzaklaşmış değildir. Öyle ki ergenlik döneminin hatıraları, üniversite öğrencilerinin hafızalarında canlılığını henüz korumaktadır.¹²⁶

Ergenlik, bireyin çocukluktan genç yetişkinlik dönemine kadar geçirdiği süreçte karşılaştığı tüm değişiklikleri içermektedir. Ergen bireylerde bedensel değişimlerin oluşum vakti ve bu değişimlerin gözlenme miktarı farklılık

¹²³ Ali Bardakoğlu, “Bulûğ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6 (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 413.

¹²⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 266.

¹²⁵ Kula, *Kimlik ve Din*, 38.

¹²⁶ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı* (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 2006), 345.

göstermektedir. Bu bedensel farklılıkların miktarı, bireyin bilişsel ve sosyal deneyimlerini de etkilemektedir.¹²⁷

Ergenlik çağında birey; duygusal yeterlilik, karşı cinstekilere ilginin fazlalaşması, toplumsal olgunluk, hür olma isteği, parasal özgürlük ve yetişkin bireylerde görülen boş zaman aktivitelerine katılma arzularına kapılır. Ergende görülen zihinsel değişimler, onun psikolojik durumunu ve sosyal münasebetlerini de etkiler. Bu çağ, topluma ve evrene dair daha kapsamlı yorumların gelişimi açısından kritik bir dönemdir.¹²⁸

Bu dönem, çocukluk çağının geride kaldığı ancak henüz tam anlamıyla yetişkin de olunamayan bir dönemdir. Kimlik, statü ve rol karmaşası ergenlerde bazı bocalamalara yol açabilir. Ergenlik döneminde arzularla birlikte idealler de genç üzerinde etkilidir.¹²⁹

Ergenlik döneminde genç; hedeflerini, duygularını, düşüncelerini, inançlarını, davranış ve tutumlarını belirlemeye çalışmaktadır. Ergen, kendisine kim olduğu, ne olacağı, ne yapacağı, kimlere ve neye inanacağı, problemlerle karşılaşınca nasıl davranacağına dair sorular sorar ve kendince bu sorulara doyurucu yanıtlar arar. Bu şekilde kimliğini bulmaya ve diğer bireylerden farklı olan yönlerini ön plana çıkarmaya çalışır.¹³⁰ Bu sorulara verilen cevaplar, bireyin iyilik ve doğruluk anlayışını, inancını, dünya görüşünü ve değerlerini biçimlendirir.¹³¹

Ergenlerin, büyüklerin istekleri ve beklentilerine karşı muhakeme becerileri gelişmiştir. Bu dönemde aile ile disiplin konusunda sorunlar yaşanmaktadır. Ergen, ailenin koyduğu kurallara eleştiriler yöneltir. Ergenin

¹²⁷ Figen Çok, “Gelişim Psikolojisi: Ergenlik ve Yetişkinlik”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi 27, sayı 2 (1974): 906.

¹²⁸ Mustafa Şen, “Türkiye’de Ergen Profili”, *Aile ve Toplum Dergisi* 7, sayı 27 (2011): 90.

¹²⁹ Hökelekli, *Psikolojiye Giriş*, 40.

¹³⁰ Ayşen Balkaya ve Esra Ceyhan, “Lise Öğrencilerinin Suç Davranışı Düzeylerinin Bazı Kişisel ve Ailesel Nitelikler Bakımından İncelenmesi” *Aile ve Toplum Dergisi* 3, sayı 11 (2007): 14.

¹³¹ Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004), 113.

idealizm yüklü düşünce yapısı, ebeveynlerinin ne derece ideal olabildiğini sorgulamaya kadar ileri gidebilmektedir.¹³²

Ergenlik döneminde gençler, kendilerine rol model olarak gördükleri bireylerle özdeşleşme yoluna giderler. Genç, özdeşleştiği bireyin olumlu ya da olumsuz özelliklerini kendisine örnek alabilir. Gencin özdeşleştiği bireyler birden fazla olabilir. Bu örnekler, gencin yakın çevresinde yer alan bireylerden olabileceği gibi toplumda popüler olan sanatçılar, siyasetçiler, sporcular veya bilim adamları da olabilir.

Ergenlik döneminin genel özellikleri içerisinde “ergen benmerkezciliği” kavramını da saymak gerekir. Ergen benmerkezciliği, ergenin kendine odaklanması ve kendisiyle olağanüstü şekilde meşgul olması sonucu ortaya çıkmaktadır. Ergen, çevresinde sürekli kendisini izleyen bir seyirci topluluğunun var olduğuna inanır, kendisiyle ilgili olduğu kadar çevresinin de onunla ilgilendiğini düşünür ve bu şekilde benlik bilinci artar. Ergen, yaşadığı duygu ve düşünceler açısından dünyada tek olduğuna inanır. “bana bir şey olmaz”, “benim gücüm her şeye yeter” türü düşünceler sebebiyle ergen hayatı hafife alır ve birçok riskli davranışta bulunabilir.¹³³

Ergenlik döneminde arkadaşlık ilişkileri önem kazanır ve aile ile olan ilişkilerin önüne geçer. Ergen özgür olmak istemektedir ancak ailesini özgürlüğünün önünde engel olarak görmektedir. Bu sebeple aile ile ergen arasında birçok çatışma olabilir. Bu dönemde ergen, yaşadığı değişim ve gelişmelerden dolayı “yalnızlık duygusu” ve “yabancılaşma” gibi hissiyatlara kapılabilir.¹³⁴

¹³² Aydın, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*, 185.

¹³³ Yıldırım, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, 79-80.

¹³⁴ Sayar ve Dinç, *Psikolojiye Giriş*, 123.

3. Ergenlik Dönemi Gelişim Alanları

Bu başlık içerisinde ergenlik dönemi gelişim alanlarından fiziksel gelişim, bilişsel gelişim, ruhsal gelişim, sosyal gelişim ve ahlaki gelişim alanları alt başlıklar halinde ele alınacaktır.

a. Ergenlik Döneminde Fiziksel Gelişim

Ergenlik dönemi, buluşa erme ile başlamaktadır. Ön ergenlik döneminde bireyde hızlı bir fiziksel, bilişsel ve psikolojik gelişme yaşanır. Ergenlik dönemi ise ön ergenlikteki bu değişimlere uyum dönemi olarak tanımlanabilir. Son ergenlik dönemi, yetişkinliğe geçiş dönemidir. Buluş döneminde salgı bezleri harekete geçerek erkeklerde testesteron, kızlarda österojen adlı cinsiyet hormonunu üretmeye başlar ve tüm organlar bu üretimden etkilenir.¹³⁵

Buluş çağı kızlarda 11-13, erkeklerde 13-15 yaş aralığında gerçekleşmektedir. Buluş çağına giren bireyde hızlı fiziksel gelişimler gözlenmektedir. Boy ve kilo hızlı bir biçimde artmaya başlar. Bu hızlı değişim sebebiyle genç ergenler görünüm olarak biraz garip ve sakar olurlar. Daha sonra erkeklerde omuz ve göğüs kafesi genişlerken kızlarda göğüsler büyür ve kalçalar genişler.¹³⁶ Bedenin birçok bölgesinde değişimler gözlenir.

Ergen birey, yukarıda saydığımız değişimlere ayak uydurmakla uğraşmaktadır. Bu ayak uydurma sürecinde psikolojik ve toplumsal problemlerle karşılaşabilir. Bu sebeple başta ailesi olmak üzere çevresindeki diğer bireyler, ergene bu süreçte destek olmalı, ona yalnız olmadığını hissettirmelidir.

b. Ergenlik Döneminde Bilişsel Gelişim

Bilişsel gelişimi evreler halinde inceleyen İsveçli psikolog Jean Piaget'e göre ergenlik dönemi; "soyut işlemler dönemi" adını verdiği 11 yaş ve üzerini

¹³⁵ Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, 27.

¹³⁶ Hökelekli, *Psikolojiye Giriş*, 41-42.

içine alan, bireyin hayatındaki son bilişsel dönemini ifade etmektedir. Bu dönemde ergen, soyut kavramlar üzerinde yaşantı ve gerçeklik olmaksızın işlem yapabilme yeteneğini kazanmaktadır. İleri düzey matematik öğrenme yeteneği, varsayımsal-tümdengelim düşünce, hipotez test etme ve sistematik problem çözme yeteneği, ergenin bu dönemde kazandığı bilişsel yetenekler olarak sıralanmaktadır.¹³⁷

Ergenin, bu dönemdeki düşünme biçimi yetişkinlere benzer hale gelir. Soyut kavramları anlayarak etkili kullanabilen birey, çeşitli fikirler, değerler ve inançları geliştirmeye başlar; toplum yapısıyla, felsefe ve politikayla ilgilenir; bir değerler sistemi oluşturmaya çalışır.¹³⁸

Ülkemizde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda uygulanan lise öğretim programlarında felsefe, sosyoloji ve psikoloji gibi soyut işlemler gerektiren derslerin varlığının, bireyin bilişsel gelişim süreci ile ilgili olduğu ortadadır. Zira bu derslere neden alt kademelerde değil de lise kademesinde yer verildiğinin cevabını da bu çerçevede aramak gerekmektedir.

c. Ergenlik Döneminde Ruhsal Değişim ve Gelişim

Ergenlik döneminde, artık soyut işlemler de bireyin zihninde işlenebilmektedir. Bu dönemde fiziksel ve bilişsel gelişime bağlı olarak ergenin ruh dünyasında da bazı değişimler ve gelişmeler gözlenmektedir.

Ergenlik çağında fert; hayat, din, politika, etik ve sosyal bağlar vb. alanlarda karşısına çıkan sıkıntıları zihinsel yapıları ile sorgulamaktadır. Bu sorgulama esnasında ergene yardımcı olan bilişsel yapılar; onun daha üst düzeyde

¹³⁷ Yaşar Özbay, “Bilişsel Gelişim”, *Eğitim Psikolojisi* içinde, ed. Yaşar Özbay ve Serdar Erkan (Ankara: Pegem Akademi yayınları, 2008), 143.

¹³⁸ Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, 49.

bilişsel işlem ve yapıları kullanarak düşünmesini sağlar. Ancak bu düşüncenin en önemli sınırlılığı düşüncede ortaya çıkan benmerkezliliktir.¹³⁹

Ergenler, empati konusunda pek başarılı değillerdir. Başkalarının düşüncelerini pek umursamaz, düşüncelerinin merkezine öncelikle kendilerini koyarlar. Ergenler, başkaları tarafından sürekli izleniyormuş ve yargılanıyormuş gibi hissetmektedirler. Bu merkezde olma hissi o kadar ileriye gider ki ergen, kendisine hiçbir şey olmayacakmış gibi hisseder ve yer yer tehlikeli davranışlara atılır. Ergenin duygusal durumu çok çabuk değişebilir. Neşeli olan birey bir anda üzüntülü bir hal alabilir. Utanma, çekinme ve mahcup olma gibi durumlara fazla rastlanır. Sık sık hayal kuran birey, arzularını bu şekilde düşüncelerine yansıtma yoluna gider.¹⁴⁰

d. Ergenlik Döneminde Sosyal Değişim ve Gelişim

Bireyin, doğumundan itibaren yanında olan ve onun davranışlarını şekillendirmede en büyük etkiye sahip olan kişiler anne, baba ve diğer aile bireyleridir. Bireyin ergenlik dönemine girmesiyle birlikte, ailenin ergen için önemi azalmakta, ailenin yerini arkadaş grupları almaktadır.

Ergen bireylerin ailesinden uzaklaştığı ve onlarla neredeyse her konuda çatıştığı gözlenmektedir. Bu dönemde çocuğu ile arkadaş gibi iletişim kurabilen ve onun değerli olduğunu kendisine hissettirebilen ebeveynler, ergenin dünyasına etki etme açısından daha başarılı olmaktadır. Çünkü ergen, birçok konuda deneyimsizdir ve kendi ayakları üstünde durmaya çalışsa da birçok hataya düşmesi olasıdır. Bu gibi durumlarda yanında aile bireylerinin desteğini hissedebilmesi bireyin gelecek dönemdeki aile bağları açısından da oldukça önemlidir.

¹³⁹ E.Nihal Ahioğlu-Lindberg, “Piaget ve Ergenlikte Bilişsel Gelişim”, *Kastamonu Eğitim Dergisi* 19, sayı 1 (2011): 8.

¹⁴⁰ Hökelekli, *Psikolojiye Giriş*, 42-44.

Ergenlik döneminde bireyin hayatına en çok etki eden unsurlardan birisi de arkadaş çevresidir. Okul dönemi ile başlayan arkadaşlık bağları, ergenlik döneminde daha da artar. Öyle ki arkadaş çevresi, ergenin düşünce yapısına etki etme sıralamasında çoğunlukla aile bireylerinin önüne geçer. Gençler bu dönemde arkadaş çevresinde kendisini özgür hisseder ve ailenin kendisini kısıtladığını düşünürler. Bu sebeple arkadaşlar ile geçirilen vakit artar, gençler beraber etkinliklere katılır, birbirlerini her açıdan etkilerler. Bu dönem, aynı zamanda bireyin zararlı alışkanlıklara karşı en savunmasız olduğu dönemlerden birisidir. Ergenin bağlı bulunduğu arkadaş grubunda alkol, sigara vb. zararlı alışkanlıkları bulunan bireylerin olması diğer ergenlerde de bu tip davranışların görülme ihtimalini artırmaktadır.

Ergenlik döneminde arkadaşlık bağları kuramayan ve aile ile iletişimi olumsuz olan bireyler ise kendi iç dünyalarına çekilirler. Bu tip bireylerde hayatlarının gelecek dönemini etkileyecek sosyal ve psikolojik problemlerin ortaya çıkma ihtimali oldukça fazladır.

e. Ergenlik Döneminde Ahlaki Gelişim

Ahlak gelişimi üzerine birçok psikolog çalışmalar yürütmüştür. Bu çalışmaların en meşhurlarından biri, Piaget'in yaş aralıkları ile dönemlere ayırdığı "ahlak gelişimi kuramı"dır. Bu kurama göre ergenlik döneminde birey, içinde bulunduğu koşulları dikkate alarak değerlendirme yapabilir, ahlaki yargıları ve kural uygulama tarzları esnekleşebilir. Yetişkinlere karşı duyulan tek taraflı saygının yerini karşılıklı saygı alır ve bağımsız-özerk ahlak oluşur. Kurallar, bireyin vicdanı ile şekillenir ve kurallara birey uymak istediği için uyar.¹⁴¹

Okul, ahlaki gelişimin hızlandırılmasında etkili bir role sahiptir. Öğretmenler, okulda ergenlik dönemindeki bireylerin hazır bulunuşluk seviyelerine uygun haberleri, gerçek ya da yapay durumları tartışmalarını

¹⁴¹ Komisyon, *Ahlak Gelişimi* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2013), 12. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Ahlak%20Geli%C5%9Fimi.pdf. erişim 07.10.2018.

sağlayacak ortamlar oluşturmalıdır. Ancak ergenlerin ahlak gelişimine katkı sağlamak için; tartışmaların üst düzey ahlaki düşünmeyi sağlayacak çelişkiler üzerine olmasına, inançlar ve mantık hakkında analitik düşünmeyi sağlamasına, ahlaki empati kurmaya yardımcı olmasına, öğrencileri toplumun ahlak anlayışını anlatmaya yöneltmesine dikkat edilmeli ve öğretmenler tarafından öğrencileri ahlaki seçimlere yöneltmeye uygun ortamların hazırlanması gerekmektedir.¹⁴²

4. Ergenlik Dönemi ve Din

Ergenlik dönemi, birey için her yönüyle zor geçen bir dönemdir. Bu dönemdeki fırtınalı ve çalkantılı ruh hali, değişen fiziksel yapı ve düşünme biçimleri, bireyin din algısında da bazı farklılıkların oluşmasına sebep olacaktır.

Ergenin dini şuuru, 12-14 yaş arasında uyanmaktadır. 12-13 yaşlarında başlayan soyut düşünme yeteneği, ergeni varsayımlı ve tümdengelimli düşünmeye sevk eder. Yetişkinler seviyesinde bir düşünme kapasitesine ulaşan ergen, hem çevre sorunlarına hem de dini ve metafizik konulara kafa yorar. Dini arayış ve özlemle dünyaya yönelir. Bu yaşlarda Allah tasavvuru da iyice ruhanileşir. Dini ilgi artar ve ibadetlere katılma oranı yükselir. 14-18 yaş arası dönemde ise ergen, dini konularda şüphe ve çatışmalar yaşamaya başlar. Birey, geleneksel dini eleştiri ve değerlendirmeye tabi tutar. Ergendeki bu dini bunalım, fiziksel ve ruhsal gelişimin bir sonucudur. 17-18 yaşına doğru ergenin iman şüpheleri yavaş yavaş yatışmaya başlar.¹⁴³

Ergenlik döneminde birey, zihin ve düşünce hayatı bakımından derinlik ve kapasite kazanmaktadır. Bu dönemde genç, toplumun ve dünyanın sorunlarına karşı hassas hale gelirken diğer yandan metafizik ve dini konuları irdelemeye başlar. Birey, inanç, ibadet ve ahlak açısından iyiyi, kötüyü ayırt etme ve bu konuda seçim yapma olgunluğuna erişir. Birey hem fizyolojik hem de psikolojik

¹⁴² Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, 70.

¹⁴³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 266-272.

olarak hızlı bir değişim sürecine girerken dini konularda da şüphe ve sorgulamalar gerçekleştirir.¹⁴⁴

Ergen bireyin, özdeşleşme örnekleri arasında din de bulunmaktadır. Din, ergenin kimlik oluşturma sürecinde “ben kimim?” sorusuna cevap aradığı bir kaynak olma özelliğine sahiptir. Din, bu cevapları içermesi ve yapısı itibariyle güven hissi vermesi sebebiyle gencin kimlik oluşumunu desteklemekte, kimlik krizini atlatmasına fayda sağlamaktadır. Öyle ki ergenin çevresinde ideal özdeşleşme örnekleri yoksa genç, dine yönelerek bu eksikliği gidermeye çalışır.¹⁴⁵

Ergen, soyut işlemler döneminin de verdiği muhakeme gücüyle artık soyut varlıkları daha rahat algılamaya başlamaktadır. Artık birey için, ailenin ona öğrettiği dini bilgilerin bir adım ötesine geçme sürecinin tam zamanıdır. Birey bu süreçte dini bilgilerini artırmayı tercih edebileceği gibi çevresindeki olumsuz etkenler sebebiyle dini ilgisinde azalma da görülebilmektedir.¹⁴⁶

Ergenlik döneminin sonuna doğru birey, dini şüphe ve sorgulamalarını minimuma indirecektir. Artık yaşın da ilerlemesiyle çalkantılı ruh yapısı yerini daha dingin ve olgun düşünmeye bırakacaktır. Birey bu dönemde dini tercihler yapacak, bu tercihler de ilerleyen yaşantısında dinle olan ilişkisini etkileyecektir. Birey ailesinden, çevresinden gördüğü ve aklına uyan, toplumda yerleşik olan dini yaşantıyı tercih ederek ibadetlerini yapma yolunu seçebilir. Bu toplumun da ondan beklediği tercihtir. Ancak birey, bu dönemde öğrendiklerinde çelişkiler yaşarsa dini inkâr ya da dini umursamazlık yolunu da seçebilir. Bu durum da bireyin bağlı bulunduğu topluma karşı yalnızlaşmasına sebep olacaktır. Ergenin dini problemlerinde yanında hissedeceği ve kendisine danışacağı rol modellerin olması bireyin bu süreci daha rahat atlatmasını sağlayacaktır. Bu rol modeller, ebeveynler olabileceği gibi, öğretmenler, din görevlileri ya da bireyin önemsemediği arkadaş çevresinden kimseler de olabilir.

¹⁴⁴ A. şule Yüksel, “Dini Gelişim” *Din Psikolojisi* içinde, ed. M. Doğan Karacoşkun (Ankara, Grafiker Yayınları, 2012), 121.

¹⁴⁵ Kula, *Kimlik ve Din*, 47.

¹⁴⁶ Mustafa Koç, “Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 17 (2004): 251.

Ergenlerin çoğu için din; güvenlik, kimlik, bağlanma ve anlama gibi psikolojik istek ve ihtiyaçlara cevap vermesi bakımından etkisi güçlü ve yüksek bir değer olarak bilinmektedir.¹⁴⁷ Araştırmacılar, dinin çeşitli yönlerinin ergenler için olumlu sonuçlara sebep olduğunu tespit etmiştir. Dini etkinliklere sürekli katılım gösteren ergenlerin akademik notlarının da yüksek olduğu belirlenmiştir. Din, ergenlerin sağlıkları ve sorunlu davranışlara yönlenip yönlenmeme durumlarında da etkilidir. Dindarlık düzeyi yüksek olan ergenlerin sigara, alkol ve uyuşturucu kullanma, suça yönelme ve okuldan kaçma gibi davranışları yaşıtlarına göre daha az gösterdikleri saptanmıştır. Bir diğer araştırmada ise dindar gençlerin, dindar olmayan gençlere göre üç katı fazla oranla topluma hizmet faaliyetlerine katıldıkları tespit edilmiştir.¹⁴⁸

B. DİN VE DİNİ SOSYALLEŞME

1. Din ve Toplum İlişkileri

Din, kültürün ilk basamaklarından itibaren aile, kabile, millet gibi tabii gruplarla her zaman yakın ilişki içindedir. Din, doğal ve sosyal bir gerçekliktir ve toplumdan ayrı düşünülemez. Toplumsal hayatın hemen her alanında insanları etki altında bırakır. Dinlerde bulunan inançla ilgili, ahlâki, sosyal, idari ve ekonomik kurallar, insanların sosyal faaliyetlerini güçlü bir biçimde etkilerler ve toplum düzeninin nesnel yapısının belirlenmesinde önemli rol üstlenirler.¹⁴⁹

Her din, bir toplum içerisinde ortaya çıkıp hayat bulur. Üyelerini birbirine bağlayan temel bağın din bağı olduğu sırf dini gruplarda görüldüğü üzere din, dini birlik ve topluluk olmayı da beraberinde getirmektedir. Din, içerisinde karmaşık toplumsal ilişkileri barındıran bir sosyal sistemdir ve bu sistemin unsurları dini

¹⁴⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 267.

¹⁴⁸ John W. Santrock, *Ergenlik*, çev. Diğdem Müge Siyez (Ankara: Nobel Yayınları, 2014), 247.

¹⁴⁹ Ejder Okumuş, “Dinin Sosyolojik Manası”, *Din Sosyolojisi* içinde, ed. Talip Küçükcan (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015), 68.

inançlar, değerler, kurumlar, pratikler, ayinler ve teşkilatlardır. Sosyolojik bakımdan ise dini gruplar ve topluluklar birer toplumsal sistemdir. Bu unsurlar arasındaki ilişkiler, din ve toplum ilişkilerinin kapsamına girmektedir. Dini inanç ve pratikler, toplumun bütünleşmesi ve farklılaşmasında önemli rol oynar. Tüm bu bilgiler, dinin sosyolojik yönünün çok geniş ve köklü olduğunun göstergesidir.¹⁵⁰

Din, toplumdaki en güçlü, en derin ve en etkili güçlerden birisidir ve toplumsal hayatın en önemli boyutudur. Tarihsel ve sosyal inşa boyutları da bulunan din, kurulu rolleri bulunan yapısal bir sistemdir. Bu sistemin tesis edilmiş rolleri, örgütsel kalıpları, arkadaşlık ağları ve grup sınırları vardır. Din, büyük bir sosyal sistemin parçası olup hem sosyal sistemi etkiler hem de sosyal sistemden etkilenir.¹⁵¹

Din ile toplum arasında karşılıklı bir etki durumu söz konusudur. Bu etki, en çok dinin toplum üzerindeki etkisi şeklinde hissedilmektedir. Her yeni din, az ya da çok değişmiş bir toplum yapısı sunmakta; toplumsal hayatın yeniden şekillenmesine sebep olmaktadır. Dinin toplumsal yapı üzerindeki etkileri gibi, toplumun da din üzerinde bazı etkileri vardır. Özellikle halk dinlerinin Tanrı tasavvurlarının, dinî tören ve bayramlarının bazı sosyal ve ekonomik etkenler tarafından şekillendirildiği bilinmektedir. Ancak bütün dinlerin -özellikle de ilâhi dinlerin- toplumsal şartların bir ürünü olarak ortaya çıktığını savunmak da oldukça hatalı bir düşüncedir.¹⁵²

Dinin toplumsal işlevleri ile ilgili şunları söyleyebiliriz: Peter Berger'e göre dinin üç temel toplumsal işlevi vardır; bunlar “sembolik bütünleşme, toplumsal kontrol ve toplumsal yapılandırma”dır. Din, sembolik bütünleşmeyi sağlar; insan topluluğunu birleştiren büyük bir güç, toplumu bir arada tutan bir unsur, sosyal kurumların üzerini kaplamış bir istikrar ve doğruluk kubbesi olma görevini üstlenir. Dini işlevler, toplumsal kurumlara süreklilik sağlar; dinin sembolik ve bütünleştirici gücü en çok ayinlerde görülür. Din, insanları toplum

¹⁵⁰ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), 252.

¹⁵¹ Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, 52.

¹⁵² Mustafa Keskin, “Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4, sayı:2 (2004): 18.

kuralları çizgisinde tutmaya yardım eder. Din, toplumsal yapılandırmayı sağlar; sık sık kutsal kökeni olmayan yapıları meşrulaştırır. Geleneksel Hint kast sistemi buna örnektir.¹⁵³

Din, toplum yaşamındaki düzensizlik ve çatışma eğilimlerine bir düzen getirmeye çalışmaktadır. Toplumların sıkıntılarını gidermek amacıyla oluşturduğu düşünceye, ahlaka ve büyüye dayalı sistemler gerçekliğin gücünü aşamadığı yerde yetersiz kalmaktadır. Ancak dinler; toplumun sorunlarını ve düşünsel ihtiyaçlarını, yaşanan gerçekliği “öteki gerçeklik” yönünde aşarak tanımlar, bu sorunları gidermenin ana yöntemlerini ortaya koyar ve bütün çabalara rağmen sıkıntıların giderilememesine bir açıklama getirirler.¹⁵⁴

Din bir toplumca kabul gördüğü zaman, toplumun sosyo-kültürel yapısıyla da çok yönlü etkileşimler içine girerek onunla bir uyum oluşturur. Bazı toplumlarda din ve toplum, uyarıcı-tepki ilişkisi durumunu yaşamaktadır. Bu toplumlar, dini toplumsal yapı için bir tehdit olarak görürler ve dinin bu yapıyı yıkıp bozacağını düşünürler. Uyumlu toplumlarda ise din ve toplumsal değerler uyum içerisindedir. Örneğin, Türklerin İslamiyet’e giriş süreçlerinde böyle bir uyum vardır. İslamî değerler ve Türk toplumunun değerleri genel manasıyla benzeştiği için Türklerin İslamiyet’e girişleri ve bu dini benimsemeleri kolay olmuştur. İşte bu örnekteki gibi bir etkileşim, “olumlu etkileşim” olarak ifade edilebilir. Din-toplum uyumunun olmadığı durumlar ise “olumsuz etkileşim” yahut “etkileşimsizlik” olarak adlandırılabilir.¹⁵⁵

Her dinin, teolojik konular dışında kalan konularla ilgili zengin bir içeriği de bulunmaktadır. Kısacası din, hayatın bir sürü önemli meseleleri ile ilgili bilgileri, insanları ilgilendiren çeşitli hususlar ve problemlere karşı tutum ve davranışları da içerir. Her büyük din, mesela, tabiatı, olağan hadise ve ihtiyaçları

¹⁵³ Peter L. Berger, “Dini Kurumlar”, çev. Adil Çiftçi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 9 (1995): 432-435.

¹⁵⁴ Subaşı, *Din Sosyolojisine Giriş*, 26.

¹⁵⁵ Ali Akdoğan, *Sosyal Değişme ve Din* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 93.

belirli bir açıdan değerlendirir ve böylece bireyin olgulara karşı belli bir tavır takınmasını gerektirir.¹⁵⁶

Toplumsal ilişkilerin işbirliği içinde sürdürülmesi ve toplum yapısının düzgün bir bütün halinde işleyişi, bireylerin ruhunda bulunan manevi değer ve normların birleştirici ve bağlayıcı gücü ile mümkün olmaktadır.¹⁵⁷ Din ve toplum ilişkisi, toplumun sürekliliği açısından hayati bir öneme sahiptir.

2. Dini Sosyalleşme

Dini sosyalleşme, ferdin toplumdaki dini kültür öğelerini, sembol ve değerlerini öğrenip şahsiyetinin bir parçası şekline getirmesi olarak tanımlanabilir.¹⁵⁸ Sosyalleşme süreci, sadece toplumun maddi kültür unsurlarının kazanılmasını içermez. Manevi ve dini kültür öğeleri de sosyalleşmenin kapsamı içindedir. Toplumun maddi kültür unsurlarını öğrenen birey, hem kişisel gelişimini hem de toplumsal uyumunu gerçekleştirir. Aynı zamanda birey, toplumun sosyokültürel olarak şekillenmesinde önemli rol oynayan dini inanç, değer, düşünce, duygu, norm ve davranışları da kazanır.¹⁵⁹

Dini sosyalleşme, dini tutumların şekillenmesinde oldukça önemli bir süreçtir. Başta aile olmak üzere çeşitli dini sosyalleşme etkenlerinin, dini tutumların oluşmasında çok önemli görevleri vardır. Ailede ve toplumun farklı unsurlarında birey, dini tutum ve anlayış kazanma süreçlerine dâhil olur. Birey, sosyal bir karakter olarak durumlar ve sorunlar karşısında dini bilgi ile nasıl bir

¹⁵⁶ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964), 71.

¹⁵⁷ İsmet Altıkardeş, *Din Sosyalleşme ve Hoşgörü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 61.

¹⁵⁸ Fatma Odabaşı, “Dindarlık Göstergesi Olarak Dil/Din Dindarlığı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14, sayı: 1 (2014), 133.

¹⁵⁹ Yakup Çoştı, “Toplumsallaşma ve Din”, *Din Sosyolojisi* içinde ed. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012): 374.

yaklaşım içinde olacağını, önce ailede daha sonra diğer sosyalleşme kurumlarında dini sosyalleşme aracılığıyla öğrenir.¹⁶⁰

Dini sosyalleşmenin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi için gereken en önemli unsur dini bilgidir. Din konusunda verilen bilgiler ne kadar gerçekçi ve hayatın sorunlarına yönelik cevaplar verecek şekilde anlamlı olursa dini sosyalleşmenin seyri o kadar olumlu olacaktır. Dini bilginin edinildiği yerler aile, okul vb. eğitim kurumlarından başlayarak kitle iletişim araçlarına dek uzanan geniş bir kapsama sahiptir. Sosyalleşmede etkisi hissedilen birincil gruplar, yani aile ve arkadaş çevresi; ikincil gruplar yani okul, iş, dernekler, dini kurumlar ve bireyin ait olduğu toplumla beraber diğer kültürlerle iletişimleri dini sosyalleşmeyi etkileyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶¹

Dini sosyalleşme, toplumsal faktörler vasıtasıyla ferдин dine dair inançlarını ve kavrayışlarını etkilemektedir. Bireyler, yaşamları süresince çeşitli sosyalleşme unsurlarıyla etkileşim halinde olur ve toplumdaki diğer fertler, topluluklar vb. unsurlar dini inançları oluşturan kanaatleri yönlendirir. Aile, akranlarla iletişim ve de bağlı bulunan dini grup, öncelikle evlilikte eş seçimi esnasında hem dini inanç hem de dini tercihler bakımından etkileyicidir. Eğitim ve toplumsal statü, dini tercihleri etkiler; dini tercihler de eğitim seviyesini ve meslek tercihinin etkiler.¹⁶²

Çocuğun dini kimliğinin oluşmasında ve dini sosyalleşmesinde öncelikle ailenin büyük payı bulunmaktadır. Çocuk, doğumundan itibaren aile içerisinde bazı dini ritüellere maruz kalır. Örneğin, doğan çocuğun sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okunur ve ismi söylenir. Çocuk belli bir yaşa gelince sünnet edilir. Bu gibi dini merasimler ile birlikte çocukta dini bir kimlik oluşmaya başlar. Çocuğun ailesinin bağlı olduğu dini mezhep ve gruplar da çocuğun dini

¹⁶⁰ Okumuş, “Din ve Sosyalleşme”, 443.

¹⁶¹ Arabacı, “Türkiye’de Dini Sosyalleşmenin Temel Etkenleri”, 48.

¹⁶² Darren E. Sherkat, “Dini Sosyalleşme: Etki Kaynakları ve Araçların Etkileri”, *Turkish Studies Dergisi* 8, sayı: 3 (2013): 280. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1487463470_18G%bcng%b6r%96zcan-279-297.pdf. erişim 11.03.2019.

sosyalleşmesi üzerinde oldukça etkilidir. Çünkü çocuk, küçük yaşlardan itibaren var olduğu toplumun dini tutumlarını gözlemler ve onları kendisine örnek alır.

Dini sosyalleşmeye katkı sağlayan ve bu başlık altında değinmeyi uygun bulduğumuz önemli bir diğer unsur, yetişkinler tarafından oluşturulan dini kurumlardır. Bu kurumlar, belli inançları öğretmek ve dini bir geleneği devam ettirmeyi sağlamak için oluşturulmuştur. Genelde çocuklar ve ergenler, yetiştirildikleri dini öğretilere uyma eğilimi gösterirler. Eğer bireyin dini görüşlerinde bir değişiklik olacaksa bu ergenlikte ya da yetişkinlikte gerçekleşmektedir.¹⁶³ Dini sosyalleşmeye katkı sağlayan kurumlara, yatılı Kur'an kurslarını ve yaz Kur'an kurslarını örnek verebiliriz.

Dinin sosyalleşip kurumlaşma gösterdiği alanlardan biri de dildir. Dini duygu, tefekkür ve yaklaşımların konuşma dilinde barınıp kullanılması bu durumu desteklemektedir. Dil, ferdin dini kimliğini bildirmesine yardımcı olur. Sosyalleşme sürecinde, sosyal etki ve taklit vasıtasıyla edinilen dil davranışları ve gündelik yaşamda kullanılan dini kalıplar, dinî sosyalleşmenin sembollerinden sayılabilir. Dil, dini sosyalleşme vasıtasıdır. Dilimizde bulunan dini içerikli söz kalıpları da toplumsal ve kültürel şartların bireylerde bıraktığı izler veya unutulması imkânsıza yakın olan dini ve kültürel kodlardır.¹⁶⁴

İnsanların, dini sosyalleşmeleri farklılık gösterebilir. Toplumda her birey, dini etkinliklere birincil amaçla katılmayabilir. Örneğin ibadethaneye ibadet amacı olmadan, arkadaşlarını görmek amacıyla giden bir birey, dini sosyalleşmeyi sağlayan bir ziyaret veya tören aracılığıyla, din üzerinden sosyalleşme imkânı bulabilir.¹⁶⁵

¹⁶³ Santrock, *Ergenlik*, 248.

¹⁶⁴ Odabaşı, "Dindarlık Göstergesi Olarak Dil/Din Dindarlığı", 133.

¹⁶⁵ Okumuş, "Din ve Sosyalleşme", 443-444.

3. İslam'ın Toplumsal Birlik ve Beraberliğe Verdiği Önem

Pek çok ayet ve hadiste, toplumsal hayatı düzenleyen kuralların yer alması, insanın sosyal bir varlık olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in hayatında da gördüğümüz üzere, İslam'a göre ideal insan, kendini toplumdan soyutlayan insan değil; toplum içerisinde yaşayan ve dünya hayatının olumlu ve olumsuz yönleriyle yüz yüze gelen, başkaları için de yaşayabilen insandır.¹⁶⁶ Kur'an-ı Kerim'de insanın toplumsal varlığına şu şekilde işaret edilmektedir:

“Müminlerin gönüllerini birleştiren de O'dur. Dünyanın bütün servetini harcasaydın onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını düzeltti. O izzet ve hikmet sahibidir.”¹⁶⁷

İslam birlik ve beraberliğini nitelendirmek için literatürde “uhuvvet” kavramının kullanıldığını görmekteyiz. Uhuvvet, Arapça bir kelimedir ve kardeşlikle eş anlamlıdır. Uhuvvet, aynı anne-babadan veya bunlardan birinden dünyaya gelenler arasındaki kan bağına belirtmesi yanında aynı sülâleye veya millete mensup olma, aynı inanç ve değerleri, dünya görüşünü paylaşma gibi benzerlikleri bulunan kişi ya da gruplar arasındaki dayanışma ruhunu da ifade etmektedir. Kavram, Kur'an-ı Kerim ve hadislerle diğer kaynaklarda, Cahiliye Döneminde kan bağına dayanan “asabiyet” kavramının karşıtı olarak tevhidi esas alan manevi birliği ve dayanışmayı anlatmak üzere yaygın biçimde kullanılmaktadır.¹⁶⁸

Hz. Peygamber, hicretin ardından Medine'de toplumun iç dinamiklerini harekete getiren bir dizi faaliyet yapmıştır. Bunlar selâmın yayılması, açların doyurulması, yakınların ziyaret edilip gözetilmesi ve mescid yapılması gibi sosyal içerikli emir ve tavsiyelerdir. Bazı Mekkeli sahabelerin önce kendi aralarında, daha sonra ensardan bazı kimselerle kardeş ilân edilmesi bu doğrultudaki faaliyetlerin en önemlilerinden biridir. Bu uygulamaya muâhât denmektedir.

¹⁶⁶ Hayreddin Karaman, Ali Bardakoğlu ve Yunus Apaydın, *İlmihal II İslam ve Toplum* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 531.

¹⁶⁷ Enfâl 8/63.

¹⁶⁸ Mustafa Çağrıcı, “Kardeşlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24 (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 485.

Muâhât uygulaması ile İslâm toplumunda bütünleşme gerçekleştirilmiş ve sosyokültürel ve ekonomik problemlerin çözümünde büyük kolaylıklar sağlanmıştır. Bu uygulama ile sahabeler arasında karakter benzerliği belirginleşmiş ve ortak paydada buluşarak fitnelere karşı birlikte hareket edilmiştir.¹⁶⁹

Kur'an-ı Kerim'de Müslüman toplumun birlik ve beraberliğini vurgulayan birçok ayet yer almaktadır. Aşağıda verdiğimiz ayet örnekleri bir arada yaşama kültürünün İslam dini tarafından teşvik edildiğini göstermektedir:

“Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız.”¹⁷⁰

Müfessirlere göre “Allah'ın ipi”nden kasıt, Kur'an-ı Kerim ve İslam'dır. “Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışmak”, hep birlikte İslâm dinine inanmayı, onu kabul etmeyi ve gereklerini yerine getirmeyi ifade eder. İslâm dini inançta ve amelde birliğe büyük önem verir. “O'nun (Allah'ın) nimeti sayesinde kardeş oldunuz” ifadesi, İslâm'ın insanlar arasında birlik ve beraberliği sağlama konusunda ne derece kaynaştırıcı önemli bir unsur olduğunu gösterir.¹⁷¹

Toplumdaki parçalanmanın sebeplerine işaret eden bir diğer ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“Onlar (peygamberlerin muhatapları), özellikle kendilerine dine dair bilgi geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden bölünüp parçalandılar. Rabbin tarafından belirli bir süre tanıma sözü verilmemiş olsaydı, aralarında hemen hüküm verilir, iş bitirilirdi. Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içine düşmüşlerdir.”¹⁷²

¹⁶⁹ Hüseyin Algül, “Muâhât” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30 (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 308.

¹⁷⁰ Âl-i İmrân 3/103.

¹⁷¹ “Âl-i İmrân Suresi - 103. Ayet Tefsiri”, Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%82l-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/396/103-ayet-tefsiri>. erişim 11.03.2019.

¹⁷² Şûrâ 42/14.

Dinde parçalanmaların yeterli ilâhî bildirim yapılmamış olmasından ileri geldiği iddiasını reddeden yukarıdaki ayette, toplumsal bölünmenin asıl sebebinin bilgisizlik değil, kişisel çıkarlara düşkünlük ve çekememezlik duyguları olduğuna dikkat çekilmektedir.¹⁷³

Toplumdaki dayanışma ruhuna dikkat çeken bir diğer ayette ise şöyle buyrulmaktadır: “Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş saflar halinde çarpışanları sever.”¹⁷⁴

Yukarıdaki ayette dayanışma ruhu içinde imanları uğruna çarpışan müminlerden övgüyle söz edilmektedir. Ayrıca, Allah yolunda söz ve güç birliği etmiş bir topluluğun tam bir uyum ve beraberlik içinde olması vurgulanmaktadır. Ayetin “yekpâre bir yapı gibi kenetlenmiş saflar halinde” şeklinde de çevrilen kısmıyla, unsurları çok sağlam biçimde birbirine raptedilmiş, belli bir düzen ve âhenk içinde bulunan bir yapının örnek gösterildiği açıktır. Birçok müfessir, bu benzetmeyle, maddî bir birliğin yanı sıra gönül birliği ve dayanışma ruhunun önemine dikkat çekildiğini ifade etmiştir.¹⁷⁵

Tüm bu ayetler göstermektedir ki İslam dininin birinci kaynağı olan Kur’an-ı Kerim’de toplumsal birlik ve beraberlik üzerinde önemle durulmaktadır. Toplumda farklı düşünen insanların olması oldukça doğaldır. Önemli olan farklılıkları zenginlik olarak görerek ortak paydalarda birleşmeyi sağlamaktır. Örneğin İslam düşüncesindeki farklı mezhepler Allah’ın varlığı ve birliği, Hz. Peygamber’e iman, ahirete iman gibi birçok ortak noktada birleşmektedir. Bu ortak noktalar, toplumsal birlik ve beraberliği sağlarken hareket noktamız olmalıdır.

İslam dininin ibadetleri de toplumsal birlik ve beraberliğin tesis edilmesine katkı sağlar. Toplu ibadetlere katılan bireyler arasında bir bağ oluşmaktadır. Örneğin hac ibadeti maksadıyla dünyanın birçok farklı ülkesinden aynı amaç için

¹⁷³ “Şûrâ Suresi - 14 . Ayet Tefsiri”, Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C5%9E%C3%BBr%C3%A2-suresi/4286/14-ayet-tefsiri>. erişim 11.03.2019.

¹⁷⁴ Saff 61/4.

¹⁷⁵ “Saf Suresi - 4 . Ayet Tefsiri”, Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Saf-suresi/5167/4-ayet-tefsiri>. erişim 11.03.2019.

aynı yere giden Müslümanlar, birlik ve beraberlik duygularıyla ibadetlerini yerine getirirler. Cemaatle namaz kılan bireyler, namaz esnasında tüm unvanlarından sıyrılarak hep birlikte Allah'a kulluk görevlerini yerine getirirler. Bayram namazları sonrası Müslümanlar bayramlaşırken kaynaşırlar. Böylece aralarında muhabbete dayalı samimi bağlar oluşur. Kurban ibadeti sonrası ihtiyacı olanlara kurban etinden dağıtılır ve fakirlerin toplumda yalnız olmadığı hissettirilir. Zekât ibadeti de zengin ve fakir arasında kardeşlik bağlarının oluşmasına vesile olur.

Yukarıda belirttiğimiz faydaların dışında, ibadetlerin birçok toplumsal faydası daha bulunmaktadır. Bu faydaların ortak noktası, Müslümanların Allah'ın rızasını gözeterek toplumsal birlik ve beraberlik şuuruna erişmeleri yönündedir.



İKİNCİ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

Trabzon ili Maçka ilçesinde, alan araştırması sonucunda elde ettiğimiz bulgular, çalışmamızın yöntemi olan nitel araştırma yöntemi tekniklerinden görüşme tekniği bağlamında yorumlanmıştır. Yapılan değerlendirmede katılımcıların görüşleri olduğu gibi aktarılmaya dikkat edilmiş ve bu görüşler çalışmanın problemlerinden yola çıkarak yorumlanmaya çalışılmıştır.

I. İNANÇ VE SOSYALLEŞME İLE İLGİLİ BULGULAR

İman, sözlük anlamı olarak bir şeye inanmak, bir şeyi tasdik etmek, “bu böyledir, şu şöyledir” diyerek hüküm vermek demektir. Terim anlamı olarak ise Allah’ın dinini kalp ile kabul etmek, yani Hz. Peygamber’in bize bildirdiği şeyleri apaçık olarak kalple tasdik etmek¹⁷⁶ demektir.

İnanmak, bireyin temel özelliklerinden sayılmaktadır. Kişi, kendisine ve tüm evrene hâkim sınırsız güç sahibi bir yaratanın varlığı inancından ayrı düşünülemez. Yaşamaktan ümidini kesen ve öleceğini anlayan her insan birkaç saniyelik ömrü bile kalsa bu gerçeği kabul etmektedir. Ancak zoraki sayılan bu iman, sahibine fayda sağlamaz. Olması gereken, imanın ergenlikten başlayarak kişinin kendi iradesiyle gelişmesi ve Allah’ın huzuruna bu imanla çıkılmasıdır.¹⁷⁷

İnanç ve iman kavramları ülkemizde çoğu zaman birbirinin yerine kullanılan kelimeler olsa da bazı bilim adamlarına göre bu kavramlar birbirlerinden farklıdır. Örneğin İslam Ansiklopedisinde iman kavramı: “güven

¹⁷⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali* (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1986), 8.

¹⁷⁷ Topaloğlu, Yavuz ve Çelebi, *İslam’da İnanç Esasları*, 43.

duygusu içinde tasdik etmek, inanmak”¹⁷⁸ şeklinde inanmak kelimesi ile eş anlamlı olarak zikredilirken, psikolog Goldon Allport’a göre iman, inançtan daha fazlasıdır ve bireye sıcak bir etki hissettirmelidir. Allport’a göre birey, Tanrı’ya iman ediyorsa bu durum onun kişiliğinde dinin önemli bir yer kapladığına delalet eder. Yani inanç, insan üzerinde daha yalın ve daha az etkileyiciliğe sahipken; iman daha sıcak ve insanı daha fazla etkileyen bir özelliğe sahiptir.¹⁷⁹

İman ve inanç kavramlarının birbirleri yerine kullanılma ve kullanılmama durumuna çalışmamızda nasıl yer vereceğimizi düşündük ve örneklem grubumuzun temel dini bilgiler konusunda orta düzey bilgiye sahip olduğunu varsayarak, iman ve inanç kavramlarını eş anlamlı olarak kullanmayı daha doğru bulduk. Zira konunun uzmanları tarafından dahi kesin sınırlarla ayrılmamış bu iki kavramın farklılıkları ile katılımcıları yormak, çalışmanın sadelik ve samimiliğine gölge düşürebilirdi.

Çalışmamızın “Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve” bölümünde de bahsettiğimiz üzere bireyin, doğumundan itibaren yanında olan ve onun davranışlarını şekillendirmede en büyük etkiye sahip olan kişiler; anne, baba ve diğer aile bireyleri, bireyin ergenlik dönemine girmesiyle birlikte, ergen için önem sıralamasındaki yerini arkadaş çevresine bırakarak alt sıralara doğru gerilemektedir. Ailenin yerini alan arkadaş grupları içerisindeki bazı tercihler grup üyelerinin tümüne doğru yayılan özellikler gösterebilmektedir. Bu yayılma, giyim-kuşam gibi maddi kültür unsurlarında gözlenebileceği gibi inanç, ibadet ve ahlak konularında da gözlenebilmektedir. Yani genç, hem fizyolojik hem de psikolojik olarak hızlı bir değişim sürecine girerken dini konularda şüphe ve sorgulamalar yapmaya başlar. Genç bu şüphe ve sorgulamaları çözümleme hususunda özgün çıkarımlarda bulunabilir ya da dönemin gençleri arasında yaygın olan fikirleri kendine mal ederek benliğinde yaşatmaya çalışabilir. Günümüz gençleri arasında birer moda akımı gibi yayılan ateizm ve deizmi de bu bağlamda

¹⁷⁸ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22 (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 212.

¹⁷⁹ G. W. Allport, *The Individual and His Religion: A Psychological Interpretations* (London: The Macmillan Company, 1950), 140. akt. Hasan Kayıklık, “Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 1, (2005): 134.

değerlendirmek gerekmektedir. Zira inancını ateist veya deist olarak tanımlayan birçok genç, bu kavramların tanımlarından bile haberdar değildir. Ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı da konu ile ilgili olarak harekete geçmiş; deizm, ateizm, agnostisizm ve benzeri birtakım yanlış din algılarını ölçmeyi sağlayacak 100 sorudan oluşan bir kamuoyu araştırmasına başladığını belirtmiştir.¹⁸⁰ Bizim de bu çalışmada inanç ile ilgili bir başlığa yer vermemizin sebebi, gençlerin İslam inanç esasları hakkındaki neler düşündüklerini tespit ederek gençlerin sosyalleşmesindeki din rolünün sağlam kaynaklardan beslenip beslenmediğini anlayabilmektir.

A. Allah Hakkında Kanaatler

Dinen mükellef yani ergenlik çağına gelmiş her akıllı bireye ilk önce farz olan, Allah'ın varlığını, birliğini bilmek ve ona iman etmektir. Allah'ın varlığını, birliğini, ilim ve kudretini bilmenin yolu doğru bir muhakeme ve düşünüşten geçer. Akıllı her birey, öncelikle kendisinden başlayarak kâinatın bütünü düşünerek bunları yaratan Allah'ın varlığını ve birliğini anlayabilir.¹⁸¹

Kur'an-ı Kerim'de konu ile ilgili: "De ki: "Bir bakın da görün, göklerde ve yerde neler var? Fakat iman etmeyecek topluma ne o kanıtların ne de uyarıların yararı olabilir"¹⁸² ayeti yer almaktadır.

30 katılımcıdan oluşan çalışma grubumuzun, Allah hakkındaki düşüncelerini ortaya koymak amacıyla katılımcılara "Allah ile ilgili kanaatleriniz nelerdir?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soru sonucunda elde edilen bulgular şu şekildedir:

8 katılımcı Allah'ın ismini duyunca ya da Allah'ı düşününce hissettiklerini açıklayarak soruyu yanıtlamayı tercih ederken, 10 katılımcı zihinlerindeki Allah

¹⁸⁰ Merve Yıldızalp, "Diyanetten Yanlış Din Algılarına Yönelik Kamuoyu Araştırması", Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/diyanetten-yanlis-din-algilarina-yonelik-kamuoyuarastirmasi/1288853>. erişim 19.12.2018.

¹⁸¹ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 62.

¹⁸² Yûnus 10/101.

algısı çerçevesinde soruyu cevaplamaktadır. 12 katılımcı ise yöneltilen soruya Allah'ın varlığı ve birliğine iman doğrultusunda açıklamalar getirmeyi tercih etmiştir. Bu gruptaki iki katılımcının (K6 ve K13) Allah'ın varlığına ve birliğine iman konularında kafalarının karışık olduğu ayrıca dikkat çekmektedir.

Allah'ın ismini duyunca ya da Allah'ı düşününce hissettiklerini açıklayarak soruyu yanıtlamayı tercih eden 8 katılımcının bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K1, Allah'ın adını duyunca önce korku hissettiğini, daha sonra aklına ibadetlerin geldiğini belirtmektedir ve rahatlamaktadır. Katılımcı, ibadetleri yapmanın ona cenneti kazandıracağını düşünmektedir. K1, ödül ve ceza odaklı bir din anlayışına sahiptir:

Allah deyince aklıma yapacağım ibadetler geliyor, cennet ve cehennem geliyor. Allah deyince içimi önce bir korku alıyor ama daha sonra ibadetleri yapmak aklıma geliyor ve bir rahatlama oluyor... Herkes cennete gitmek ister hocam... (K1, E, 15, 9. Sınıf, MTAL)

K1'in Allah deyince öncelikle içini bir korku kaplaması ve daha sonra ibadetleri düşünerek rahatlaması ifadesinin bir benzerini K20'de görmekteyiz. K20, ilk cümlelerinde Allah'ı hatırlayınca korktuğunu ve yaptığı şeylerin Allah'ın yüzüne bakamayacağı şeyler olduğunu belirtmektedir. Katılımcı, son cümlelerinde ise ona böyle hissettiren sebebin ibadetleri aksatması olduğunu şu şekilde bize aktarmaktadır:

Allah'ı hatırlayınca korkuyorum, çünkü yaptıklarım yüzünden Allah'ın yüzüne nasıl bakarım? Bakamam büyük ihtimalle... O koskoca evreni yaratıp dünyayı yarattı ve bizi araya yerleştirdi. Ona ibadet etmemiz için bize olanaklar ve seçenekler tanıdı. Böyle bir yaratıcıyı bile bile ibadetleri yapmamam beni derinden etkiliyor. Sanki Allah beni bir gün sevmeyecek gibi hissediyorum. (K20, E, 17, 12. Sınıf, AL)

K20, Allah inancına bağlı bireylerin ibadetleri eksiksiz yapması gerektiği görüşündedir. Kendisi ibadetleri eksiksiz olarak yerine getirmediği için vicdan azabı çekmekte ve Allah'ın onu sevmeyeceğini düşünmektedir. Onun

cümlelerinden dini algılayış biçiminde hem korku hem de sevginin etkili olduğunu görüyoruz.

K26'da da durum pek farklı değildir. O da Allah'ı hatırladığı zaman korku ve sevgi duygularını birlikte yaşayan katılımcılardandır:

Allah'ı hatırladığım zaman içimi bir korku kaplıyor. Ahireti ve yaptığım amelleri hatırlıyorum... Korkudan başka olarak sevgi de içimi kaplıyor... Çünkü Allah bütün evreni bütün canlıları bizim hayatımızı devam ettirmemiz için yarattı. Bize taşıyamayacağımız yükler vermedi. En önemlisi bize Peygamberimizi gönderdi.
(K26, K, 15, 10. Sınıf, AİHL)

K18 de Allah'ın ismini duyunca karşıt duygular yaşayan katılımcılardandır. K18, Allah'ın adını duyunca bazen içini huzur kapladığını bazen ise içinde bir darlık hissettiğini belirtmektedir ve bu darlığın sebebini Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmemeye şöyle bağlamaktadır:

Allah adını duyunca içimde bir huzur kaplıyor bazen de bir darlık hissediyorum çünkü bilip de bazı bizim yapmamız gerekenleri yapmadığım oluyor. Allah her şeyin yaratıcısı ve bizim ona iyi bir kul olmamız gerekiyor. (K18, K, 17, 11. Sınıf, AL)

K30, Allah'ı düşündüğü zaman sorumluluklarını hatırladığını belirtmektedir ve genelden özele bir düşünme yolu izleyerek sorumluluklarının nelere ve kimlere karşı olduğunu şöyle hatırlamaktadır:

Allahü Teâlâ'yı düşündüğümde sorumluluklarımı hatırlıyorum. İnsanlığa, Müslümanlara, milletime, ilime, ilçeme, mahalleme ve sokağıma karşı yapmam gerekenler aklıma geliyor. (K30, E, 17, 12. Sınıf, AİHL)

Allah'ı hatırlayınca, ilk olarak Allah'ın kâinatın varoluş sebebi olduğu aklına gelen K23, Allah'ın istediği gibi bir kul olmak istemektedir ve bu isteğini şu şekilde ifade etmektedir:

Allah'ı hatırlayınca her şeyin var oluş sebebi olduğu aklıma geliyor. Allah'ın istediği gibi bir kul olmayı ve Allah'ın rızasını kazanmayı gerçekten çok istiyorum.
(K23, K, 17, 12. Sınıf, AİHL)

Allah'ın ismini duyunca ya da Allah'ı düşününce hissettikleri çerçevesinde soruyu yanıtlayan katılımcıların görüşlerini aktardıktan sonra zihinlerindeki Allah algısı çerçevesinde soruyu cevaplayan 10 katılımcının bazı örnek ifadeleri şu şekildedir:

K10, Allah'a layık bir kul olmanın hayattaki en önemli amacı olduğunu vurgulamakta, ruhu ve bedenini Allah'tan birer emanet olarak görmekte ve onları Allah'a tertemiz teslim edeceği günü beklemekte olduğunu şu şekilde belirtmektedir:

Hayattaki tek gayem, Allah'ın rızasını kazanmak... Yaptığım her davranış ve her düşüncem onun yasak, emir ve isteklerine yöneliktir. O benim yaratıcım. Ve elbet ona döneceğiz. Bedenimi, ruhumu ona tertemiz teslim etmek ona layık bir kul olmak tek gayem... (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

K19, insanlara hayat verenin Allah olduğunu ifade etmektedir. Katılımcı Allah'a dua ederse Allah'ın dualarına karşılık vereceğini, kullarını koruyarak onlara hep iyilikler verdiğini düşünmektedir ve düşüncelerini şu cümleleriyle aktarmaktadır:

Allah, hayatımızı bize sunandır. Biz ona dua edince, şükredince bize dualarımıza karşılığını verir. Bize her zaman güzeli öğretir. Kötü durumlarda bizi kurtarır. Yarattığı evrenle bize her türlü güzelliği sunar. (K19, K, 17, 12. Sınıf, AL)

K11, Allah'ın çok üstün bir mertebede olduğunu söyleyerek dünyayı kusursuz yarattığını ifade etmektedir. Allah'ın merhamet sahibi olduğunu da belirten K11 şöyle söylemektedir:

Allah çok yüce bir mertebededir kimse o mertebeye erişemez. O, bu dünyayı kusursuz yaratmıştır, her şeyin bir sistemi var. Kullarına çok merhamette bulunur, onları affeder. (K11, K, 14, 9. Sınıf, AL)

K7'nin çocukluk çağından kalma, yüzünde tebessüm oluşturan bir Allah algısı bulunmaktadır. Katılımcı çocukken Allah'ı "büyük bir erkek insan" olarak düşündüğünü daha sonradan bu yanlış algıyı düzelttiğini şu şekilde ifade etmektedir:

Çocukken Allah'ın hep çok büyük bir erkek insan olduğunu düşünürdüm (gülümsüyor). Şu anda ise tüm âlemlerin yaratıcısı olarak görüyorum. Duydukça huzur bulduğum bir ismi var. (K7, E, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Tanrı; görülen, algılanan, istenildiği zaman kendisine ulaşılan bir nesne değildir. Bundan dolayı bireylerin Tanrı tasavvurları, kişisel deneyimleri, aile ve yakın çevreleri ile etkileşimlerinden izler taşır. Tanrı tasavvuru, çocukluk çağında şekillenen en mühim tasavvurlardandır. Çocuklar, çoğunlukla Tanrı'yı bir canlı varlık, vücudu ve duyguları olan birisi gibi hayal ederler. Büyüdükçe bu somut tasavvur yerini soyut bir anlayışa bırakır.¹⁸³ K7'de de, çocukken gerçekleştirdiği bu tasavvur ve somutlaştırma eğiliminin izlerini görmekteyiz.

12 katılımcı, sorumuza “Allah'ın varlığı ve birliğine iman” temalı açıklamalar getirmektedir. Bu gruptaki katılımcıların bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K14, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmaktadır ve sadece Allah'a iman etmenin yeterli olacağını düşünmektedir. Katılımcının diğer iman esaslarını göz ardı ederek aktardığı kanaatleri şu şekildedir:

Allah birdir ve tektir. Sadece O'na inanır ve sadece O'na güveniriz. Onun dışında bir şeye inanmamıza gerek yok... Varlığının en büyük kanıtı da Kur'an-ı Kerim'dir. (K14, E, 16, 10. Sınıf, AL)

K28 Allah inancının, hem dünyasını hem de ahiretini olumlu etkilediği düşüncesindedir. K28, toplumda Allah inancının hâkim olmasının eşitlik, adalet gibi değerlerin yaygınlaşmasına vesile olacağı düşüncesindedir:

Allah'a iman etmek hayatımızı her haliyle iyi ve olumlu etkiliyor çünkü Allah'a iman etmek sadece bu dünyada değil bize ahirette de yardımcı oluyor. Allah'a iman edince insanlar arasında eşitlik, adalet gibi kavramlar da yaygınlaşıyor. (K28, K, 14, 9. Sınıf, AİHL)

K25, Allah'a iman ettiğini belirttikten sonra Allah inancının kendisini doğru davranmaya ve ibadet etmeye sevk ettiğini söylemektedir. Katılımcı, Allah inancının kendisine yanlışı ve doğruyu da gösterdiğini şu şekilde ifade etmektedir:

¹⁸³ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş* (İstanbul: DEM Yayınları, 2010), 117.

Allah’a iman ediyorum, bizi yaratandır. O’na iman etmek hayatımda doğru adım atmam gerektiğini dinin ibadetlerini doğru şekilde yapmama teşvik ediyor. Allah inancı sayesinde yanlış doğruyu birbirinden ayırıyoruz. (K25, K, 16, 11. Sınıf, AIHL)

K4, doğayı gözlemlemeyi ve Allah’ın varlığının ve birliğinin delillerine bu şekilde ulaşmayı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Müfredatında bulunan “Allah İnsan İlişkisi” ünitesindeki gaye ve nizam delili sayesinde öğrenmiştir. İlgili kitapta gaye ve nizam delili, dış dünyada görülen varlıkların sahip olduğu düzen ve amaçtan hareketle Allah’ın varlığının ve birliğinin ispatlanmaya çalışılması olarak açıklanmaktadır.¹⁸⁴ K4, gaye ve nizam delilini derste öğrenerek hayatına aktarmıştır:

Bazen derslerde hocalar örnekler veriyor... Doğaya bakın diyor... İşte o anda Allah’ın varlığını hissediyor ve onun üzerine düşünme isteği duyuyorum. (K4, K, 15, 10. Sınıf, MTAL)

K16 da, K4’e benzer ifadelerle evrendeki düzenin Allah’ın varlığı ve birliği sayesinde gerçekleştiğini dile getirmektedir. Katılımcı, ayrıca insan çabalarsa Allah da karşılığını verir diyerek Allah hakkındaki kanaatlerini şu şekilde ifade etmektedir:

Allah’a inanıyorum. Bu dünyada düzen ve adalet varsa Allah’ın varlığı ve birliği sayesinde var. Allah olmasa düzensizlik olurdu, karışıklık çıkardı. Çalışınca Allah karşılığını veriyor, istediğimiz her şey oluyor. (K16, E, 17, 11. Sınıf, AL)

İki katılımcının (K13 ve K6) ise Allah’ın varlığına ve birliğine iman konularında kafalarının karışık olduğu hissedilmektedir. K13, Allah’ı “yeri ve göğü yaratan Rab” olarak tanımlarken bazen Allah’ın varlığını sorgulamaktan kendisini alıkoyamadığını şu şekilde ifade etmektedir:

Hocam Allah deyince aklıma yeri ve göğü yaratan Rabbimiz geliyor... Fakat bazen çok sorguluyorum acaba gerçekten var mı? Hiç göremediğimiz bir Yaratana neden inanıyoruz? Bazen bu merak ettiğim şeyler ve sorgulamalarımın dolayısı kafam karışıyor. (K13, K, 15, 10. Sınıf, AL)

¹⁸⁴ Numan Konaklı, Hüseyin Çınar ve Süleyman Emiroğlu, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10* (Ankara: Devlet Kitapları, 2018), 16.

K6 da Allah'ın varlığı ve tevhit konularında çelişkili ifadelere sahiptir. Katılımcı, zihninde Allah'ın varlığı ve birliğine dair sorgulamalar yaparken bazen olumsuz düşüncelere kapıldığını ve pişmanlık duyarak tövbe ettiğini belirtmektedir. K6'nın Allah'ın varlığına dair kendisini en çok ikna eden delil ise ilahi adaletin olması gerektiği düşüncesidir. Katılımcı, ortaokul çağlarında da Allah'ın birliğini kabul ile ilgili sorunlar yaşadığını dile getirmektedir. K6, liseye geçince tevhit ilkesini tam olarak kavradığını şu şekilde ifade etmektedir:

Bazen düşünüyorum ve yokmuş gibi hissediyorum. Sonra tövbe ediyorum ve yaptığının yanlış olduğunu düşünüyorum. Allah'ın varlığına inanıyorum... Herkes yaptığının karşılığını mutlaka alacak diyorum. Allah'ın tek olduğuna küçükken inanmıyordum, yani ortaokul çağlarımda böyle düşünüyordum. Liseye gelince Allah'ın bir olduğu tam olarak aklıma yattı... (K6, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

K13 ve K6, Allah'ın varlığı ve birliği konularındaki söylemleri ile bu başlıktaki eleştirel bakış açısına sahip katılımcılar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Sonuç olarak katılımcıların Allah hakkındaki kanaatlerini dile getirirken daha çok korku ve sevgi temalarını kullandıklarını görmekteyiz. Allah'ı düşününce sorumluluklarını hatırlayan katılımcıların, bireysel ve topluma karşı sorumluluklarını ifade ettikleri gözlenmektedir. Katılımcıların bazıları ise Allah inancının bireyleri ibadet etmeye teşvik ettiğini; toplumda düzenin ve adaletin sağlanmasına katkı sağladığını vurgulamaktadır.

B. Melekler Hakkında Kanaatler

Melekler, Allah'ın emriyle çeşitli görevleri yerine getiren, gözle görülmeyen, nurdan yaratılmış ruhani varlıklara verilen addır. Kur'an-ı Kerim'de meleklerle iman etmenin farz olduğuna dair birçok ayet bulunmaktadır. Meleklerle iman etmeyen kişi, İslam dinine göre bu ayetlerin hükmünü inkâr etmiş sayılacağından kâfir olarak nitelendirilir. Meleklerle inanmamak, dolaylı yoldan vahyi, peygamberleri, kutsal kitapları ve peygamberlerin tebliğ ettiği dini de inkâr

etmek anlamına gelir. Çünkü dini hükümler, peygamberlere melekler aracılığıyla indirilmiştir.¹⁸⁵

Bu doğrultuda örneklem grubunun melekler hakkında neler bildikleri ve düşündüklerini ortaya koymak açısından katılımcılara “Melekler hakkında neler biliyor ve düşünüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soru sonucunda elde edilen veriler şu şekildedir:

17 katılımcı, yöneltilen soruyu melekler hakkında bu zamana kadar öğrendikleri bilgiler ile cevaplamakla yetinirken 12 katılımcı, meleklerle iman etmenin hayatlarını etkileme şekli yönünden cevaplamayı tercih etmişlerdir. 1 katılımcı (K13) ise meleklerle iman konusunda çelişkili ifadelerle sahiptir.

Soruyu, melekler hakkında bu zamana kadar öğrendikleri bilgiler ile cevaplamakla yetinen 17 katılımcının bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K19, meleklerin nurdan yaratıldığını belirterek bireylerin sevap ve günahlarını kayıt altına aldıklarını ve onları koruduklarını şu şekilde ifade etmektedir:

Melekler, Allah'ın bize gönderdiği farklı görevleri olan nurdan yaratılmış olan varlıklardır. Melekler bizim yaptığımız iyilikleri ve kötülükleri yazar. Bizi kötü durumlardan korurlar. (K19, K, 17, 12. Sınıf, AL)

K17, meleklerin Allah'ın emirleri doğrultusunda çalışan varlıklar olduğunu belirtmektedir. Katılımcı, kiramen kâtibin meleklerinin görevlerini ise şöyle açıklamaktadır:

Melekler Allah'ın verdiği emirleri yerine getiren, Allah'ın sözünden çıkmayan varlıklardır. 4 büyük meleği biliyorum. Sağ ve sol kolumuzda olan melekleri biliyorum. Sağ kolumuzdaki melekler sevapları, sol kolumuzdaki melekler günahları yazar. Başka bilgim yok. (K17, E, 16, 11. Sınıf, AL)

K3, melekleri birer aracı olarak gördüğünü belirtmektedir ve onların Allah'ın verdiği görevleri yerine getirmekle sorumlu varlıklar olduklarını şu şekilde dile getirmektedir:

¹⁸⁵ Karaman, Bardakoğlu ve Apaydın, *İlmihal I*, 92.

Azrail'i, Cebrail'i ve Mikail'i biliyorum. Hafaza meleklerini biliyorum, kiramen katibini biliyorum. Bence melekler birer aracıdır. Allah'ın onlara verdiği görevleri yerine getiriyorlar. (K3, E, 15, 10. Sınıf, MTAL)

K6 kendisini “dine pek bağlı olmayan bir insan” olarak tanımlamaktadır. Meleklerin isimlerini hafızasında tutamadığını belirten katılımcı, meleklerin isimlerini bilmesede görevlerini ve özelliklerini bildiğini söylemiştir ve meleklerin özellikleri ile ilgili şunları ifade etmiştir:

Meleklerin isimlerini tam aklımda tutamıyorum ama görevlerini biliyorum, özelliklerini biliyorum. İnsan kılığına, varlık kılığına giriyorlar. Dine pek bağlı bir insan değilim ama bunları biliyorum. (K6, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

K29, çocukken meleklerin insanların içinde gezen varlıklar olduğunu düşündüğünü daha sonra meleklerin özelliklerini öğrenerek yanlış bilgilerini düzelttiğini şöyle aktarmaktadır:

Hocam melekleri küçükken böyle insanların içinde gezen varlıklar olarak bilirdim... Çocukluk işte... Böyle gezerek insanların işlerine yardım ederler filan sanıyordum... Sonradan meleklerin nurdan yaratıldığını öğrendim, meleklerin görevlerini öğrendim...(K29, E, 15, 9. Sınıf, AİHL)

Meleklerin yeme içme ihtiyacı olmadığını söyleyen K18, her meleğin farklı görevleri olduğunu ancak toplumun sadece meleklerin sevap ve günahları yazmakla görevli olan varlıklar olduğunu düşündüğünü dile getiren ifadeleri şu şekildedir:

Melekler yemezler içmezler, Allah'ın onlara ne kadar bilgi öğrettiyse o kadarını bilirler. Meleklerin farklı farklı görevleri var. Biz hep sadece iyilikleri ve kötülüklerimizi yazarlar diye düşünürüz ya da ben diyeyim. Ama aslında birçok görevleri vardır. (K18, K, 17, 11. Sınıf, AL)

K1 de K18 gibi meleklerin yemek yeme ihtiyaçları olmadığını belirten bir diğer katılımcıdır. K1, imanın şartlarından sayıldığı için inandığını söylediği meleklerin şu özelliklerini ifade etmektedir:

Melekler yorulmazlar ve yemek yemek istemezler. Sağ omzumuzdaki melek güzel davranışları yazar, sol omzumuzdaki melek günahları yazar. Hep görevdedirler.

Aklıma melek deyince bunlar geliyor. İmanın şartlarında meleklerle iman var bu sebeple meleklerle inanıyorum. (K1, E, 15, 9. Sınıf, MTAL)

Bu grupta son olarak üzerinde duracağımız ifade K22'ye aittir. Katılımcı “Melekler kanatlıdır ve günah ve sevaplarımızı yazarlar.” diyerek kısa ve öz bir şekilde kanaatlerini dile getirmektedir. Örneklem grubunda meleklerin kanatlara sahip olduğundan bahseden 2 katılımcı bulunmaktadır (K22 ve K7). Kur'an-ı Kerim'de: “Hamd, gökleri ve yeri yoktan var eden, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler kılan Allah'a mahsustur. O dilediği kadar fazlasını da yaratır. Kuşkusuz Allah her şeye kadirdir.”¹⁸⁶ ayetinde de bu husus açıklanmaktadır.

12 katılımcı, meleklerle iman etmenin hayatlarını etkileme şekli yönünden açıklamalarda bulunarak soruyu cevaplamışlardır. Bu katılımcıların bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K23 melekleri göremese de var olmalarının ona güç verdiğini ve yapılan her şeyi kayıt altına almalarının kendisini güvende hissetmesine sebep olduğunu çocukluktaki melek algısını da dile getirerek şu sözlerle bize aktarmıştır:

Melekler Allah'ın elçileri oldukları için onlara iman ediyoruz. Meleklerin biz görmesek de bizim yanımızda olması bize güç veriyor. Küçükken haksızlığa uğrayınca hep bizim yanımızda bir kamera olmasını ve bizi çekmesini isterdim. Sonra meleklerin bizim yaptıklarımızı gördüklerini ve yazdıklarını duyunca çok mutlu olmuştum. Kendimi güvende hissetmişim. (K23, K, 17, 12. Sınıf, AİHL)

K8 ve K20'nin melekler hakkındaki görüşleri de K23'ü destekler niteliktedir. Üç katılımcı da meleklerle iman etmenin kendilerine güven verdiğini ifade etmektedir.

K26, dört büyük meleğin isimlerini (Azrail, İsrail, Cebrail, Mikail) zihninde görevleriyle eşleştirmiştir ve bu melekleri düşününce aklına hemen görevlerinin geldiğini ve bunun sonucu olarak kendi yaşantısına çekidüzen vermeye çalıştığını ifade etmektedir:

Mesela ben Azrail'i düşününce aklıma hemen ölüm geliyor. Bu yüzden amellerimi daha iyi yerine getirmeye çalışıyorum. İsrail'i düşününce aklıma kıyamet geliyor ve

¹⁸⁶ Fâtır 35/1.

korkuyorum. Mikail'i düşününce aklıma Allah'a şükretmek geliyor. Cebrail'i düşününce ise aklıma Kur'an-ı Kerim geliyor ve daha fazla Kur'an-ı Kerim okumaya gayret ediyorum. (K26, K, 15, 10. Sınıf, AİHL)

K9; meleklerin, insanların yaptıklarını sürekli kayıt altına aldıklarını ancak insanların bu durumdan haberdar olmalarına rağmen günahlardan kaçınmaktansa dünya işlerini daha fazla umursamayı tercih ettiklerini şu sözleriyle ifade etmektedir:

Meleklerin, doğadan, vahiyden, ölümden, insanları korumaktan, günah ve sevap yazmaktan sorumlu olduklarını biliyorum... İnsanlar için daima kayıt altında olmak günahlardan caydırıcı olması gerekirken “insanlar ne der?” diye daha çok takıyoruz, dünyalık şeyler daha çok bizi korkutuyor. Dünya işlerini daha çok önemsiyoruz. (K9, E, 17, 12. Sınıf, MTAL)

K10, melekleri kusursuz varlıklar olarak gördüğünü ve onların varlığından güven duyduğunu şu cümleleriyle ifade etmektedir:

Meleklerin varlığını bilmek hayatımdaki davranışlarımı etkiliyor. Kötü bir şey yapacağım vakit onlardan haya ederim. Çünkü onlar kusursuz ve bir nevi Allah'ın habercileridirler... Onların varlığı bana güven duygusu veriyor. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

K7, örneklem grubunda melekleri kanatlı varlıklar olarak ifade eden 2. katılımcıdır. K7, meleklerle iman etmenin davranışlarında olumlu değişimlere sebep olduğunu şu cümlelerle belirtmektedir:

Melekler kanatlara sahip varlıklardır. Her zaman uçtuklarını düşünürdüm. Meleklerle inanmak davranışlarımda düzelmeme sebep oluyor çünkü münker nekir var bize hesap soracak. Yaptığımız şeyleri yazan melekler var. Bu da hareketlerime dikkat etmemi sağlıyor. (K7, E, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Bu grupta son olarak kanaatlerini aktaracağımız örnek K5'tir. Katılımcı, Azrail'i hatırlamanın kendisini korkuttuğunu belirterek meleklerle dair korku duygusunu dile getiren tek katılımcı olmuştur. K5, bu korku sayesinde ibadet yapma isteği duyduğunu şöyle ifade etmektedir:

Azrail beni biraz korkutuyor açıkçası. Can alıyor, insanın karşısına çıkacak. Meleklerin görevlerini duydukça insan korkuyor, korktukça ibadet etme isteği duyuyor. (K5, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Örnekleme grubumuzda 1 katılımcı (K13) ise meleklerle iman konusunda çelişkili ifadelerle sahiptir. K13'ün meleklerle iman konusunda kafasında cevaplanmamış sorular bulunmaktadır. Katılımcı, görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:

Meleklerin var olduğuna inanıyorum fakat onları görmüyoruz ki? Allah Kur'an-ı Kerim'de meleklerin neden yaratıldığını anlatıyor... Melekler Allah'a kulluk ve onun emirlerini yerine getirmek için yaratılmıştır... (K13, K, 15, 10. Sınıf, AL)

K13, Allah ile ilgili kanaatlerini belirtirken de çelişkili ifadeler kullanmıştır ancak diğer iman esasları ile ilgili sorularda bu esaslara oldukça bağlı olduğunu ifade eden cevaplar vermektedir.

Sonuçta, katılımcıların melekler hakkında temel dini bilgileri edindikleri görülmektedir. Katılımcılar, melekleri görevleriyle ve özellikleriyle bilmektedir. Meleklerle ilgili kanaatlerde güven ve koruma duyguları ön plana çıkmaktadır. Meleklerle iman, sosyal hayattaki davranışlarını etkilediğini dile getiren katılımcılar ise bu duruma gerekçe olarak meleklerin tüm sevap ve günahları kayıt altına almalarını göstermektedir ve bu sebeple davranışlarına çekidüzen verdiklerini ifade etmektedirler.

C. Kur'an-ı Kerim ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler

İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an-ı Kerim Hz. Muhammed'e (SAV) kırk yaşındayken miladi 610 yılında vahiy yoluyla indirilmeye başlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'in inmeye başladığı ayın Ramazan, günün de pazartesi olduğuna dair âlimlerin ittifakı bulunmaktadır.¹⁸⁷

Kur'an-ı Kerim, tüm insanlığa gönderilen son ilahi kitaptır. Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'e (SAV) 23 yılda ayet ayet ve sure sure indirilmiştir. İndirilen ayetler vahiy kâtipleri tarafından hemen yazılmış ve Hz. Muhammed'in (SAV) vefatından sonra da bu ayetler toplanarak kitap haline getirilmiştir.

¹⁸⁷ İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 19.

Böylece hiçbir değişikliğe uğramadan Kur'an-ı Kerim günümüze kadar gelmiştir.¹⁸⁸

Bu doğrultuda katılımcıların Kur'an-ı Kerim hakkında düşündüklerini ortaya çıkarmak adına örneklem grubuna “Kur'an-ı Kerim ile ilgili kanaatleriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir.

Bu soru sonucunda elde edilen veriler şu şekildedir:

10 katılımcı, Kur'an-ı Kerim'i okuyunca ya da dinleyince hissettiği duygular çerçevesinde açıklamalar yapmaktadır. 2 katılımcı (K9 ve K10), Kur'an-ı Kerim ile ilgili olumlu kanaatlerini dile getirirken toplumun Kur'an-ı Kerim algısına eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. 3 katılımcı (K3, K16 ve K27) Kur'an-ı Kerim'in Türkçe mealini okumanın önemi ile ilgili açıklamalar yaparken 1 katılımcı (K14) Kur'an-ı Kerim ile ilgili kanaatlerini, yaz Kur'an kurslarında katıldıkları etkinliklerden yola çıkarak ifade etmektedir. 14 katılımcı ise, Kur'an-ı Kerim ile ilgili kanaatlerini dile getirirken Kur'an-ı Kerim'in insanlara doğru yolu gösterici bir rehber olduğu temasından hareket etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'i okuyunca ya da dinleyince hissettiği duygular çerçevesinde açıklamalar yaparak soruyu cevaplamayı tercih eden 10 katılımcının bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K19, Kur'an-ı Kerim'in kapsamlı bir kitap olduğunu, Kur'an-ı Kerim'i okudukça rahatladığını söylemektedir. Önce çalışarak sonra Kur'an-ı Kerim okuyarak girdiği sınavlarda başarısının arttığını dile getirerek İslam'ın tavsiye ettiği tevekkül anlayışını örneklendirmektedir:

Kur'an-ı Kerim bizim kitabımız olup içinde yaşadığımız evrenle ilgili tüm bilgileri bulunduruyor. İçinde öyle güzel ayetler var ki ayetler bize yol gösteriyor, okuduğumuzda içimiz rahatlıyor. Mesela ben sınavlara girmeden önce Kur'an-ı Kerim'i okuduğum zaman başarıım artıyor. Tabii sınavlara çalışmışsam. (K19, K, 17, 12. Sınıf, AL)

¹⁸⁸ Topaloğlu, Yavuz ve Çelebi, *İslam'da İnanç Esasları*, 204-206.

Kur'an-ı Kerim, ayette “(...) Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. (...)”¹⁸⁹ şeklinde ifade edildiği gibi eksiksiz bir kitaptır. Onu okuyan kişinin dini inancı daha da güçlenmektedir. K13 de bu hususu, Kur'an-ı Kerim'den her şeyi öğrendiğini ve Kur'an-ı Kerim okudukça Allah'a olan inancının sağlamlaştığını ifade etmektedir:

Kur'an-ı Kerim okuyunca her şeyi öğrenebileceğimiz bir kitap. Allah emir ve yasaklarını bu kitapta anlatıyor. İnsan bu kitabı okuyunca içi ısınıyor. Allah'a olan inancı daha da fazlalaşıyor. İmanı daha da güçleniyor. Yani bende öyle oldu... Kur'an kursuna giderken hep daha iyi biri ve daha imanı güçlü biri oluyorum. (K13, K, 15, 10. Sınıf, AL)

K17, Kur'an-ı Kerim okuyunca rahatladığını ifade etmektedir. Yaz Kur'an kurslarında, cuma akşamları ve bazen din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde Kur'an-ı Kerim okuduğunu belirten katılımcı, düşüncelerini bize şöyle aktarmaktadır:

Kur'an-ı Kerim Allah'ın bize verdiği emirleri daha iyi öğrenmemizi sağlıyor bence. Ben Kur'an'ı okuyarak öğreniyorum. Kur'an okuyunca ruhum rahatlıyor. Yaz tatillerinde Kur'an kurslarında, cuma akşamları, bazen din derslerinde Kur'an okuyorum. (K17, E, 16, 11. Sınıf, AL)

Kur'an-ı Kerim'i Arapça orijinalinden çok iyi okuyamadığını belirten K23, bu sebeple Kur'an-ı Kerim okuyanları dinlemeyi çok sevdiğini, Kur'an-ı Kerim okuyanları dinlerken içinde anlam veremediği duyguların oluştuğunu ve hep Kur'an-ı Kerim dinlemek istediğini şöyle ifade etmektedir:

Yanımda birisi Kur'an okuyunca içimde anlam veremediğim bir şeyler oluyor ve hep onu dinlemek istiyorum. Ben Kur'an'ı çok güzel okuyamadığım için dinlemeyi çok seviyorum. Her şeyi yerine getirmeyi başaramasam da Kur'an'la ilgili bir şey duyunca yapmaya çalışıyorum ve yapamadıklarımı tek başıma kalınca “bunları yapmıyorum ama yapmam gerekir” diyorum. (K23, K, 17, 12. Sınıf, AİHL)

Kur'an-ı Kerim okudukça huzur bulduğunu belirten K25, Kur'an-ı Kerim okuduğu günlerde daha mutlu olduğunu, daha çok ibadetlere yöneldiğini şöyle açıklamaktadır:

¹⁸⁹ En'âm 6/38.

Merak ettiğimiz şeyleri Kur'an'dan öğreniyoruz. Kur'an okuyunca içimde bir huzur olduğunu hissediyorum. Kendimi o gün içinde mutlu hissediyorum. Daha çok ibadet yapmaya çalışıyorum. (K25, K, 16, 11. Sınıf, AİHL)

Kur'an-ı Kerim okuyunca kendini mutlu ve huzurlu hissettiğini belirten bir diğer katılımcı ise K28'dir. Katılımcının ifadelerinden, Kur'an-ı Kerim okumadığı zamanlarda hayatında bir şeylerin eksik olduğunu hissettiğini görmekteyiz:

Kur'an-ı Kerim okuyunca kendimi mutlu ve huzurlu hissediyorum okumadığım zaman ise alıştığımdan dolayı bir şey eksikmiş gibi hissediyorum. Ailemizde de annem ve ben her akşam elimizden geldiğince Kur'an okuyoruz. Babam da bizden öğrenmeye çalışıyor. Kur'an Allah'ın bizlere Cebrail vasıtasıyla gönderdiği kutsal kitap olduğu için Allah'a iman eden bir kişinin Kur'an'da yazanları elinden geldiğince uygulaması gerekir. (K28, K, 14, 9. Sınıf, AİHL)

K20 ise Kur'an-ı Kerim okurken huzurla dolduğunu belirterek bazı ayetlerin etkileyici ve anlaşılır, bazı ayetlerin ise kendisine karışık geldiğini ya da kendinden kaynaklanan bir sorundan dolayı mı böyle hissettiğini bilmediğini ifade etmiştir. Katılımcı farkında olmadan muhkem ve müteşabih kavramlarına değinmektedir:

Kur'an-ı Kerim okurken insan değişik bir huzurlu oluyor ve okudukça insanın aklına bazı şeyler daha iyi oturuyor. Daha da okumak isterdim ama bırakmıştım okumayı. Çünkü bazı ayetler çok karışık ya da ben anlayamadım. Bazıları da çok etkileyici ve anlaşılır geldi bana. Bazı peygamberler hakkında bilgi vermesi o dönemi anlatması daha da etkileyici kılıyor tarihi sevdiğim için ayrıca beni etkiliyor. (K20, E, 17, 12. Sınıf, AL)

K20, Kur'an-ı Kerim'in mealini okurken müteşabih ayetleri anlamadığı için Kur'an-ı Kerim okumaya ara vermiştir. K20'de dikkatimizi çeken bir diğer konu ise tarihe olan ilgisinin onu Kur'an-ı Kerim'e çekmesidir. Kur'an-ı Kerim'deki peygamber kıssaları onun ilgisini çekmiş ve Kur'an-ı Kerim ile bağ kurmasını sağlamıştır.

K6'nın Arapçasından okuduğu Kur'an-ı Kerim'in kendisini farklı bir dünyada, ait olması gereken yerde gibi hissettirdiğini belirten ifadeleri şu şekildedir:

Kur'an-ı Kerim'i dini günlerde okuyorum. Arapçasından okuyabiliyorum. Okuduğum zaman kendimi gerçek dünyadan farklı bir yerdeymiş gibi hissediyorum, olmam gereken yerdeymiş gibi hissediyorum. Bilmediğim şeyleri ondan öğreniyorum yaptığım şeyin doğru olup olmadığını orada buluyorum. (K6, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

K29 ise Kur'an-ı Kerim'in Arapçasını okuduğunu belirtmektedir ancak mealini anlamakta güçlük çektiğini söylemektedir. Katılımcının ifadesi şu şekildedir:

Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okuyorum ama anlamını anlamakta zorluk çekiyorum. Kur'an okuyunca kendimi mutlu hissediyorum. Zaten hafızım her gün Kur'an okuyorum. (K29, E, 15, 9. Sınıf, AİHL)

Kur'an-ı Kerim, yapısı itibarıyla okuyan ve dinleyen kişileri etkileyici niteliklere sahiptir. Bu gruptaki katılımcıların Kur'an-ı Kerim'i dinleyince veya okuyunca hissettiklerine dair bizimle paylaştıkları “içim rahatlıyor”, “içim ısınıyor”, “huzur doluyorum” ve “mutlu oluyorum” gibi ifadeleri bu doğrultuda yorumlamak daha doğru olacaktır.

2 katılımcı (K9 ve K10), toplumun Kur'an-ı Kerim algısına eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Gençler, Kur'an-ı Kerim'in evin bir köşesinde okunmadan yıllarca asılı durmasını eleştirmekte Kur'an-ı Kerim'in okunup anlaşılması gerektiğini düşünmektedir. K9, toplumda Kur'an-ı Kerim'in yanlış anlayışlar sebebiyle yeterince okunmamasından şikâyetçidir:

Kur'an-ı Kerim Allah'ın Hz. Muhammed'e (SAV) insanları uyarması, Allah'ı unutmamaları için gönderilen bir kitaptır. Ama eskiden bu yana duvarda asılı kalan ve oradan indirilmesi günah sayılan bir kitaptır. (K9, E, 17, 12. Sınıf, MTAL)

K10 da benzer ifadelerle toplumun Kur'an-ı Kerim'in içeriğinden haberdar olmadığını da ekleyerek evin bir köşesinde dokunulmadan saklanmasını şu sözleriyle eleştirmektedir:

Kur'an-ı Kerim bence en başta bir yasa, sonra bir öğüttür. Kur'an-ı Kerim'in varlığını kabul etmek zor değil ancak içindekileri idrak edip hayata geçirmek bizim için zor. Yani herkes Kur'an-ı Kerim'in varlığını kabul ediyor ama içindeki birkaç emir ve yasak dışında hiçbir şey bilmiyorlar. Zaten bilseler de ne kadarını

uygulayacaklar orası da meçhul... Kur'an-ı Kerim bize ders almamız ve hayatımız kolaylaştırmak için gönderilen bir kitaptır. Ancak ailelerimizden gördüğümüz şey Kur'an-ı Kerim kutsaldır ve bu sebeple ona dokunulmamalı. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

3 katılımcı (K3, K16 ve K27) ise Kur'an-ı Kerim'in Türkçe mealini okumanın önemi ile ilgili açıklamalar yapmaktadır. Bu katılımcıların bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K16, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe mealinin okunması gerektiği düşüncesine sahiptir ve dini önemli gün ve gecelerde Türkçe mealinden Kur'an-ı Kerim okuduğunu şöyle ifade etmektedir:

Kur'an, bizi doğru yola sokmak için gönderilmiştir. Ben Kur'an'ın Türkçe okunması gerektiğini düşünüyorum. Mealinden okumaya çalışıyorum. Kandillerde, önemli günlerde mealini okumaya çalışıyorum. (K16, E, 17, 11. Sınıf, AL)

K3, Kur'an-ı Kerim'in mealinden okunması gerektiğini düşünen bir diğer katılımcıdır. K3'ün Kur'an-ı Kerim'in Türkçe mealinin okunmasını tavsiye eden ifadeleri şu şekildedir:

Allah Kur'an-ı Kerim'i bize doğru yolu göstermek için indirdi. Kur'an-ı Kerim'i açıp okumalıyız. Kur'an-ı Kerim'i mealinden, Türkçesinden okumalıyız. Çünkü Arapçamız yok ama mealini anlıyoruz. (K3, E, 15, 10. Sınıf, MTAL)

Örneklem grubumuzdaki 1 katılımcı (K14) Kur'an-ı Kerim ile ilgili kanaatlerini dile getirirken küçük yaşlardan itibaren devam ettiği yaz Kur'an kursları çerçevesinde açıklamalar yapmaktadır. K14'ün düşüncesine göre devam ettiği Kur'an kursları hayatını olumlu yönde etkilemiştir. Bu etkilenmede Kur'an kursunda düzenlenen yarışmalar ve Kur'an kursundaki arkadaşları ile olumlu iletişim kurmasının da büyük payı olmuştur:

Hocam küçük yaşlardan itibaren yaz Kur'an kurslarına gönderirlerdi bizi. Başlarda gitmek istemiyorduk, çünkü dışarıda top oynamak varken ne işimiz var diyorduk. Ama zamanla hoşumuza gitti, arkadaşlar arasında yarışmalar vs. düzenlenirdi böylece hoşumuza gitmeye başladı... Kısa süre ve duaları hep bu kurslarda öğrendim, sürekli rekabet ettiğimiz yarışmalar yapardık. Bu sebeple şanslı olduğumu düşünüyorum; okulda din öğretmenim sorular sorunca tak diye cevap verebiliyorum,

bazı arkadaşlarımız çok basit şeyleri bile bilmeyebiliyor ama olsun aynı dinin mensubuyuz. (K14, E, 16, 10. Sınıf, AL)

Kur'an-ı Kerim'in "insanlara doğru yolu gösterici bir rehber" olduğu temasından hareketle kanaatlerini dile getiren örneklem grubundaki 14 katılımcının bazı örnek ifadeleri ise aşağıdaki gibidir:

Kur'an-ı Kerim'in insanlara doğru yolu gösterdiğini ve insanların Kur'an-ı Kerim'e iman etmesinin davranışlarında olumlu yönde değişikliğe sebep olacağını belirten K7, Kur'an-ı Kerim'in Müslümanlara kolaylık sağlayan bir kitap olduğuna dair görüşlerini dile getirdiği ifadeleri şu şekildedir:

Kur'an, Müslümanlara gönderilen bir kitap ve içinde insanların yapması gereken şeyler var. İnsanlar nasıl uygun hareket etmeli gibi bilgiler bulunduğu için son derece gönderilmesi bize kolaylık sağlayan bir kitap olduğunu düşünüyorum. Kur'an'a inanmak davranışlarımızda olumlu düzelmeler sağlıyor. (K7, E, 16, 11. Sınıf, MTAL)

K26 da Kur'an-ı Kerim'i bir rehber olarak tanımlamaktadır. Katılımcı, dünya ve ahiret hakkındaki sorular başta olmak üzere aradığı tüm soruların cevabını Kur'an-ı Kerim'de bulduğunu şu şekilde belirtmektedir:

Allah'ın bu dünyada ve ahirette bize sunduğu hayat, bize tanıdığı kolaylıklar, yaptığımız hatalar karşılığında bize ne olacağını hayatımızı nasıl şekle koyacağımızı ve bir sürü şey daha aklıma geliyor. Kur'an bizim rehberimizdir ve aradığımız bütün soruların cevabı Kur'an-ı Kerim'dedir. (K26, K, 15, 10. Sınıf, AIHL)

K18, bütün dini bilgilerin doğrusunu Kur'an-ı Kerim sayesinde öğrendiğini, başkasından duyduğu dini bilgilerin doğruluğunu da Kur'an-ı Kerim'e bakarak teyit ettiğini şu şekilde ifade etmektedir:

Kur'an-ı Kerim sayesinde bütün dini bilgileri öğreniyoruz. Sözlü olarak inanmadığımız bazı şeyleri Kur'an-ı Kerim'den kolaylıkla bulabiliyoruz. Peygamber Efendimize indirilen bir kitaptır. Onda bütün bilgileri, Allah'ın nelerden bahsettiğini buluruz. (K18, K, 17, 11. Sınıf, AL)

Bu gruptaki diğer katılımcılar da, yukarıda verdiğimiz örnek ifadelere benzer sözcüklerle, Kur'an-ı Kerim ile ilgili kanaatlerini belirtirken Kur'an-ı

Kerim'in insanlara doğru yolu gösterici bir rehber olduğu temasından hareket etmektedirler.

Sonuçta, katılımcılar Kur'an-ı Kerim ile ilgili kanaatlerinde huzur veren, okuyanın içini rahatlatan, mutlu eden ve bilgi veren eksiksiz bir kitap ifadelerini kullanmaktadır. Katılımcıların bazıları Kur'an-ı Kerim'in toplum tarafından tam olarak anlaşılmadığını dile getirmektedir ve toplumun Kur'an-ı Kerim'e bakış açısını eleştirmektedir. Kur'an-ı Kerim sayesinde davranışlarının olumlu yönde değiştiğini ifade eden katılımcılar ise Kur'an-ı Kerim'in bireye ve topluma yol gösterdiğini belirten açıklamalar yapmaktadırlar.

D. Hz. Peygamber'e İman ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler

Hız. Muhammed (SAV)'in hayatını öğrenerek sünnetini uygulamak ve örnek şahsiyetini rehber edinmek her Müslüman'ın yapması gereken bir iştir. Enbiya Suresi 107. Ayette Hız. Peygamber'in âlemlere rahmet olarak gönderildiğı belirtilmektedir. İnsanlar İslamiyet'i ve İslamiyet'e uygun yaşamayı en güzel şekilde onun hayatından öğrenebilir. Çünkü Hız. Peygamber'in hayatı İslam dinini her yönüyle gösteren bir örnektir.¹⁹⁰

Bu doğrultuda, lise çağı gençlerinin dünyasında Hız. Peygamber'in nasıl bir yeri olduğunu öğrenmek adına örneklem grubumuza "Hız. Peygamber'in sizin açınızdan anlam ve önemi nedir?" sorusu yöneltilmiştir.

Bu soru sonucunda elde edilen bulgular şu şekildedir:

16 katılımcı Hız. Peygamber'i rehber ve önder olarak gördüğünü ifade etmiş ve düşüncelerini bu doğrultuda açıklamıştır. 13 katılımcı Hız. Peygamber'in şahsiyetinden örnekler vererek görüş bildirmiş, 1 katılımcı (K27) ise bu konuda yorumsuz kalmıştır.

¹⁹⁰ İsmail Haluk Pütöl vd. *Ortaöğretim Peygamberimizin Hayatı 9*,(Ankara: Devlet Kitapları, 2018), 14-15.

Hız. Peygamber'in hayatı, Kur'an'ı anlamak ve yaşamak için bir rehberdir. Onun hayatı dini anlamak için bir kılavuzdur. İbadet hayatı için insanlara rol modeldir. Güzel ahlakın kaynağıdır.¹⁹¹ Hız. Peygamber'i ilk olarak rehber ve önder vasıfları ile hatırlayan ve bu doğrultuda düşüncelerini aktaran bazı katılımcıların örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K30, Hız. Peygamber'i kendisine eşsiz bir örnek ve rol model olarak gördüğünü, hayatını Hız. Peygamber'i örnek alarak şekillendirmeye çalıştığını belirtmektedir:

Peygamberimizi kendime eşsiz bir örnek, rol model olarak görüyorum. Çünkü Peygamberimizin genelde yaşamı özelde ise hayatının her aşaması bizim için eşsiz bir örnek. Kendi hayatımı onun hayatına benzetmeye çalışıyorum. (K30, E, 17, 12. Sınıf, AİHL)

K6, Hız. Peygamber hakkında "Kusursuz biri, sonuçta günah işlememiş biri. Onu örnek alıyorum" cümlelerini kurmaktadır. K28 ise Hız. Peygamber'in hayatıyla gençlere örnek olduğunu belirtmektedir:

Peygamber Efendimiz yaptığı çoğu şeyle biz gençlere örnek oluyor. Mesela yerdeki taşın yoldan kaldırılması, tebessüm etmek, selamlaşmak, bize kötülük yapan insanlara iyilikle karşılık vermek gibi... (K28, K, 14, 9. Sınıf, AİHL)

K8, Hız. Peygamber'i anlatırken "İslam'ı ve Kur'an'ı en güzel yaşayan kişidir" ifadesini kullanmaktadır. K15 "Onun ümmetindeniz" diyerek Hız. Peygamber'e bağlılığını dile getirmektedir. K12, Hız. Peygamber'i doğru yolu gösterici olarak gördüğünü ve okulda peygamberimizin hayatı adlı seçmeli derse katılarak bu derste kendisini mutlulukla andığını belirtmektedir:

Peygamber Efendimiz bize doğru yolu gösteren, sevabı, günahı, Allah'a imanı öğreten kişi. Onun ismini duyunca mutlu oluyorum. Okulda peygamberimizin hayatı dersine katılıyorum. Kendisini derste de mutlulukla anıyorum. (K12, E, 15, 9. Sınıf, AL)

¹⁹¹ Pütkül vd. *Peygamberimizin Hayatı* 9, 16-17.

K1 de Hz. Peygamber olmasaydı insanların doğru yolu bulamayacaklarını ifade etmiştir ve şu yorumları yapmıştır:

Peygamberimiz olmasaydı insanlar yanlış düşünebilir, yanlış yola sapabilirdi. Onun sayesinde insanlar doğru bilgiye ulaştılar. Benim için Peygamberimizin önemi çoktur çünkü Peygamberimizin birçok örnek davranışı var. Dünyada ilk örnek alacağımız insan o olmalı diye düşünüyorum. Davranışlarıyla, dürüst olmasıyla, yalan söylememesiyle, güvenilir olmasıyla. (K1, E, 15, 9. Sınıf, MTAL)

K18 Hz. Peygamber'e duyduğu sevgiyi dile getirmektedir. Hz. Peygamber'i günlük hayatında örnek aldığını ve onun yaşadığı gibi yaşamaya dikkat ettiğini belirtmektedir. K18 yaşadığı bu durumdan hoşnut olduğunu ifade etmektedir:

Peygamber Efendimizi çok seviyorum. Onun yaptığı çoğu davranışı yapmak için elimden geleni yapıyorum. Hatta bazen günlük yaşamımda Peygamber Efendimiz şunu bunu yaptı işte benim de yapmam gerekiyor gibisinden. Peygamberimiz onca yaşadığı durumlara rağmen Allah'a hiç isyan etmemesi sebebiyle ona hayranlık duyuyorum. Çoğu insanın bu durumu örnek alarak davranması gerektiğini düşünüyorum. (K18, K, 17, 11. Sınıf, AL)

K25 ibadetlerini yerine getirirken Hz. Peygamber'i örnek aldığını, ona uygun bir ümmet olarak yaşamaya çalıştıklarını belirtmektedir:

Onun yaptığı şeyleri yapmaya çalışıyoruz. Onun yaptığı şekilde ibadetlerimizi yapmaya çalışıyoruz. O zorda olana her zaman yardım ederdi biz de onun gibi zorda olan birini görünce yardım eli uzatıyoruz. Ona uygun bir ümmet olarak hayatımızı sürdürmeye çalışıyoruz. (K25, K, 16, 11. Sınıf, AİHL)

Diğer 13 katılımcı ise Hz. Peygamber'in kendileri açısından anlam ve önemini ifade ederken Hz. Peygamber'in özelliklerinden ve hayatından örnekler vererek yorumlarda bulunmuştur. Bu katılımcıların bazı örnek ifadeleri şu şekildedir:

Hz. Peygamber'in indirilen ayetleri insanlara tebliğ etme görevinin yanı sıra bu ayetleri insanlara açıklama görevleri de vardır. K7 Hz. Peygamber'in âlemlere bir rahmet olarak gönderildiğini, indirilen ayetleri açıklama görevini dile getirerek bizlere kolaylık sağladığını şöyle belirtmektedir:

Peygamber Efendimiz âlemlere bir rahmet olarak gönderildi. Bence öyle çünkü Peygamber Efendimiz bizim hayatımızı kolaylaştırmıştır. Kur'an ayetlerini açıklayarak bizlere kolaylık sağlamıştır. Peygamberimiz benim gözümde her zaman erdemli bir insanı çağırıştır. (K7, E, 16, 11. Sınıf, MTAL)

K4 de K7 gibi Hz. Peygamber'in tebyin görevi ile ilgili şu şekilde açıklamalar yapmaktadır:

Peygamberimiz bize dini ve Kur'an-ı Kerim'i öğretmek için gönderilmiştir. O, Kur'an-ı Kerim'i bize hem açıklıyor hem de nasıl hayatımızda uygulamamız gerektiğine dair şeyler anlatıyor. (K4, K, 15, 10. Sınıf, MTAL)

K10 da Hz. Peygamber'in sünnetini öğrenmenin bilincinde olan bir öğrencidir. İslam adabını Hz. Peygamber sayesinde öğrendiğimizi söyleyerek Hz. Peygamber'in tebyin görevinin insanlar için önemini şöyle açıklamaktadır:

Efendimiz (SAV)'in attığı her adım, aldığı her nefes söylediği her söz benim için Allah'a giden bir yolu ifade eder. Efendimizin açıklamaları olmasa İslam adabını bilmemiz güçtü. O benim Peygamberim. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

K13 Hz. Peygamber'i sevmek için onu görmek gerekmediğini, onda olan özelliklerin çoğunun günümüzdeki insanlarda olmadığını, hoşgörü ve dürüstlüğü günümüzde kimsede kalmadığını sitemkâr bir dille açıklamaktadır:

Peygamber Efendimiz çok hoşgörülü, çok iyi, çok dürüst hiçbir zaman harama el uzatmayan birisidir. Biz onu görmeden çok severiz çünkü onun davranışları yeter. Peygamberimizin bu özelliklerinin çoğu yeni nesilde yoktur. Bu zamanki nesilde hoşgörü, dürüstlük diye bir şey kalmadı. Herkes birbirine yalan söylüyor ve dürüst olmuyorlar. (K13, K, 15, 10. Sınıf, AL)

K26, Hz. Peygamber'i en çok sabır özelliği ile hatırladığını belirtmiştir. Onun gözünde Hz. Peygamber, her şeyden önce sabır özelliğiyle ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in çocuklarla oyunlar oynaması ve onlara karşı merhameti de K26'yı etkileyen özelliklerdendir:

Peygamber Efendimiz deyince aklıma en çok sabır geliyor. Yapılan tüm şeylere karşı sabır, sabrın ardından da mutluluk geliyor aklıma. Peygamber Efendimizin çocuklarla oynadığı oyunlar aklıma geliyor. Merhamet geliyor sonra. Kuşu ölen bir çocuğa taziye gitmişti. Kur'an-ı Kerim geliyor aklıma çünkü onun ahlakı yaşıyışı Kur'an-ı Kerim'dir. (K26, K, 15, 10. Sınıf, AİHL)

K14, Hz. Peygamber'in dünyaya geliş amacının insanları İslam'a çekmek olduğu görüşündedir. Kendisi severek, lise din kültürü ve ahlak bilgisi ve Peygamberimizin hayatı derslerinde Hz. Peygamber'in hayatı konusunda daha fazla bilgilendiğini şu şekilde belirtmektedir:

Peygamber Efendimizin bu dünyaya geliş amacı bizi İslam'a çekmek. O da görevini tamamladıktan sonra ahirete geç etmiş. Allah'ın bir görevlisi, kendisine verilen görevi yerine getirmiş. Onun olağanüstü hayatını aşırı merak ediyorum, derslerde din hocamızla konuşuyoruz, yaşadığı bazı olağanüstü olaylar çok ilgimi çekiyor ve öğrendikçe seviyorum. (K14, E, 16, 10. Sınıf, AL)

K21, Hz. Peygamber'in ismini duyunca aklına "dürüstlük ve adalet" geldiğini belirtmektedir. K5 "Hz. Peygamber'i düşündükçe İslam'ın çok büyük bir din olduğunu anlıyorum" demektedir. K3, Hz. Peygamber'in bizi İslam'a davet için görevlendirdiğini belirterek "Peygamber Efendimiz de bizim gibi bir insandı" demektedir. Bu sözleriyle Hz. Peygamber'in beşeri yönünü vurgulayan tek katılımcı K3 olmuştur.

Sonuçta, katılımcıların büyük bir kısmının ifadelerinden yola çıkarak kendilerine Hz. Peygamber'i örnek aldıklarını söyleyebiliriz. Hz. Peygamber'in, doğruluk, dürüstlük, sabır ve adalet gibi özellikleri katılımcılar tarafından vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber'in, özellikle insanlar arası ilişkilerde, ibadetlerin gerçekleştirilmesinde, Kur'an-ı Kerim'in önemi konularında gençler tarafından örnek alındığı göze çarpmaktadır.

E. Ahirete İman ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler

Ahiret kavramı, hem bu dünyanın sonunu hem de ölümle başlayan dünya hayatından farklı ve sonsuz olan hayatı belirtmektedir. Ahirete iman İslam inanç esaslarından birisidir. Kur'an-ı Kerim'de bu kavram çoğunlukla Allah'a iman ifadesi ile birlikte zikredilir. Ahiret, duyu ötesi bir konu olduğu için pozitif bilimler ve akıl yürütme ile açıklanamaz. Bu konudaki bilgileri Kur'an-ı Kerim ve sahih hadislerden öğrenmekteyiz.¹⁹² Bu açıdan gençlerin ahiret hakkındaki

¹⁹² Karagöz vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 12.

düşüncelerini ortaya koymak adına örneklem grubumuza “Ahiret hayatı ile ilgili kanaatleriniz nelerdir?” sorusu yöneltmiştir. Bu soru sonucunda elde edilen bulgular şöyledir:

30 katılımcı da ahirete iman ettiğini belirtmiştir. 27 katılımcı, ahiret ile ilgili kanaatlerini karşılık, ödül, ceza, cennet ve cehennem temaları doğrultusunda aktarırken 2 katılımcı toplumda ahiret bilincinin yeterince yerleşmediği ana fikriyle açıklamalar yapmıştır. Bir katılımcı ise işlediği günahlardan duyduğu pişmanlıklar sebebiyle hissettiği duygular temalı bir açıklama ile sorumuzu cevaplamayı tercih etmiştir.

Ahiret ile ilgili kanaatlerini karşılık, ödül, ceza, cennet ve cehennem temaları doğrultusunda aktarmayı tercih eden katılımcılardan elde edilen benzer, farklı ve dikkat çekici veriler aşağıdaki gibidir:

K29 ahiretin var olmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Cennet ve cehennem olmasaydı herkesin istediğini yapacağını ve onları frenleyecek bir mekanizma olmayacağını şöyle belirtmektedir:

Ahirete inanmasaydım cennet ve cehennemi birbirinden ayırmayacaktım. Cennet ve cehennem olmasaydı herkes istediğini yapabilirdi, herkes herkese kötü davranabilirdi. Şimdi de kötü davrananlar var ancak herkes kötü değil, iyi davrananlar da var. Bu dünyada iyilik yaparsam ve ibadetlerimi yerine getirsem cennete gidebileceğimi bildiğim için bu bana ayrı bir huzur veriyor. (K29, E, 15, 9. Sınıf, AİHL)

K1 dünyanın sonundan sonra ahiret hayatının başlayacağı bilgisine sahiptir. Ahirete iman etmenin davranışlarında düzelmeye yol açtığını, dünyada bir imtihanda oluğunun farkında olduğunu belirtmektedir:

Ahirete inanıyorum, dünyanın bir sonu olduğunu düşünüyorum ve onun sonunda ahiret hayatının başlayacağına inanıyorum. Ahiret aklıma gelince davranışlarım düzeliyor sanki aklıma cennet ve cehennem geliyor; dünyada sınav olduğumuz aklıma geliyor. (K1, E, 15, 9. Sınıf, MTAL)

K9 da ahiretin insanların sevap ve günahlarına göre hak ettiği yere gideceği bir yer olduğun görüşündedir. Katılımcı, ahirete imanın kendi hayatını fazlaca şekillendirmediği özeleştirisini şöyle yapmaktadır:

Ahret tüm insanların hak ettiği yere gideceği, sevapları fazla olanın cennete günahları fazla olanların cehenneme gideceği yerdir fakat bu durum benim hayatımı maalesef ki büyük bir ölçüde etkilemiyor. (K9, E, 17, 12. Sınıf, MTAL)

Ahret inancı bireylere daha çok sevap işleyerek cennete gitmeyi hatırlatmaktadır. Bazıları da cenneti, sevdikleri insanları tekrar görmek istedikleri için arzulamaktadır. K23 de Hz. Peygamber'i görme arzusuyla cennete gitmeyi istemektedir. Aynı zamanda toplumda cennet ve cehennem ile ilgili yapılan esprilerden hoşnut olmadığını şu sözleriyle bizlere aktarmaktadır:

Ahiretin olması bana daha çok sevap işlemem gerektiğini hatırlatıyor. Ama sevap ve günahların tartılması beni korkutuyor. Gerçekten Allah'ın istediği gibi biri olamamışsam, ya başaramamışsam diye. Ahirette Peygamber Efendimizi görmeyi çok istiyorum. Hep cennette Peygamber Efendimizle birlikte yaşamak istiyorum. Onu yakından tanımak istiyorum. Ama cehennem ile ilgili şeyleri duyunca da "Ya benim de başıma gelirse ne yapacağım" diye çok düşünüyorum. Milletin "Ne olacak çok çok cehenneme gidip bir yanar sonra çıkarız" laflarını duyunca Allah'a daha çok dua ediyorum, beni onlar gibi etmemesi ve onların da hidayete ermeleri için. (K23, K, 17, 12. Sınıf, AİHL)

K23'ün de değindiği cezaların çekildikten sonra cehennemden çıkılması inancını K19'un açıklamalarında da görmekteyiz. K19, kul hakkı hariç diğer cezaların Allah tarafından affedileceğini söylemekte ve cennette her istenilen şeyin gerçekleşeceğini şöyle belirtmektedir:

Ahret hayatına inanıyorum. Ahiret dünyada yaptıklarımızın karşılığını alacağımız yerdir. Allah ahiret hayatını öyle güzel yapmış ki cehennemde cezalar çekildikten sonra kul hakkı olmadığı sürece cezaların affedileceğini söylemiş. Cennette istediğimiz her şey olabilir. Ahiret hayatı benim dünya hayatında yapmam gereken şeylerin bilincini oluşturmamı sağlıyor. (K19, K, 17, 12. Sınıf, AL)

Katılımcılardan birçoğu ahiret inancının kendilerini kötülük yapmaktan alıkoyduğunu belirtmektedir. Örneğin K20, ahirete iman ettiği için kötülüklerden uzak durduğunu, bazı olumsuz davranışları din yasaklamasaydı herkesin normal karşılayacağını, cehennem azabının insanları günden uzak tuttuğunu şöyle açıklamaktadır:

Ahiret inancım bazı şeyleri yapmama engel oluyor. Mesela küfür etmek bana eğer günah olmasaydı normal gibi gelirdi çünkü insanı rahatlatıyor gibi. Cehennemi

istemediğim için Allah'ın sevdiği bir kul olmaya çalışıyorum çünkü orada yanmak ya da çeşitli azaplar görmek istemem ve bundan ziyade Allah'ın sevgisini kaybetmek istemem. Mesela ağızımdan bir küfür çıksa peşinden direk tövbe ederim çünkü yanlış bir hareket. Cennet bana çok cazip geliyor ve her insan oraya gitmek ister bence. Ama ben cennetten ziyade Allah'ın sevgisini kazanmak isterdim çünkü onu görmek onunla konuşmak isterdim. (K20, E, 17, 12. Sınıf, AL)

K20'nin cennet sevgisi ve cehennem korkusundan bahsetmesine rağmen bunlardan da önce Allah'ın sevgisini kazanmak ve onu kaybetmemeyi hedeflemesi onu diğer katılımcılardan ayırmaktadır. Zira onun yaklaştığı şekilde soruya yaklaşan başka bir katılımcı bulunmamaktadır.

Diğer 19 katılımcı da konuya yukarıda örneklediğimiz açıdan; yani hesap gününde sevapları fazla olanların cennete gideceği günahları fazla olanların ise cehenneme gideceği düşüncesi çerçevesinde benzer açıklamalarla yaklaşmaktadır. Bu katılımcıları bir ortak noktası da ahirete iman etmelerinin dünya hayatına ve davranışlarına çeki düzen vermelerine sebep olduğudur.

Üç katılımcı (K6, K10 ve K30) ise soruyu farklı açılardan yaklaşarak değerlendirmiş ve cevaplamıştır. K30, toplumun ahirete iman konularında oldukça eksik olduğunu söylemektedir. Katılımcı, toplumun ahiret algısını eleştirerek bireylerin karşılığını dünyada alabileceği meselelerle daha çok ilgilendiğini şöyle ifade etmektedir:

Ahirete imanı ben tabiri caizse okul sınavı olarak görüyorum. Çünkü okulda sınav olduğumuz zaman sonuca odaklanıyoruz ve sınavlara çalışıyoruz. Fakat toplumun ahirete iman konusunda çok eksik olduğunu düşünüyorum hocam. Çünkü ahiretin somut bir karşılığı yok. İnsanlar da bu sebepten ahirete sözlü olarak inanıyorlar. Bununla birlikte toplumumuz hayatında ahiret sonuçlu bir iş yerine sonucunu dünyada göreceği işleri tercih ediyor. (K30, E, 17, 12. Sınıf, AİHL)

K10 da toplumun ahiret bilincinin yeterli seviyede olmadığı düşüncesindedir:

Ahirete olan inancımız hayatımızı ne kadar etkiliyor? Ahirette hesapların sorulacağı günü ne denli aklımızda tutup amellerimizi ona göre yönlendirebiliyoruz ki? Gerçi yaşadığımız ortama bağlı bir yönelişimiz, zorunluluğumuz var. Bir konuda “bunu

yapmamalıyım” diyorum ama yaşadığımız ortam buna beni zorluyor. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

K10, yaşadığı toplumun ahiret bilincini eleştirirken kendi yaşadığı çevrenin de kendisini ideal ahiret bilincine uygun yaşamaktan alıkoyduğunu iddia etmektedir. K10’un söylemlerinden, toplum nezdinde aslında kendi düşüncesindeki ideal ahiret bilincine uygun yaşayamadığı için kendisini de eleştirdiğini anlıyoruz.

Ahiret hayatı ile ilgili kanaatlerini dile getirirken farklı bir açıdan konuya yaklaşan son katılımcı K6’dır. K6, ahirete iman ettiğini belirttikten sonra ahireti hatırlayınca yoğun bir korku duyduğunu belirtmektedir. K6’nın korkusunun sebebi ise işlediği günahları ahirette ailesinin göreceği inancından kaynaklanmaktadır:

Ben ahirete inanıyorum ve çok korkuyorum. Sonuçta küçük de olsa günahlarım var. Ailem ve büyüklerim bu günahları ahirette görürse ne yaparım? Geçici bir dünyada olduğumuzun farkındayım. Ahirete iman ettiğim için de sınavlarda kopya çekmiyorum. Çünkü kul hakkı var karşıma çıkacak ahirette korkuyorum. İnanır mısınız bilmem ama bu gün sınavda kopya çekecekken bu sebeple vazgeçtim. (K6, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

K6’nın, işlediği günahları ailesinin ahirette göreceği inancına sahip olması ve bundan büyük korku duyması, onu dünya hayatında büyük günah işlemekten alıkoymaktadır. Ayrıca kul hakkı sebebiyle, ahirette cezalandırılma endişesiyle de dünyada kopya çekme gibi kul hakkını ihlal edici eylemlerden uzak durması K6’da korku temelli bir din anlayışının var olduğuna işaret etmektedir.

Sonuçta, katılımcıların bir kısmı için ahiret inancının cennet ve cehennem inancıyla bütünleştiğini görmekteyiz. Ahiret inancı, gençlere dünyada yapılanların bir karşılığının olacağını hatırlatmakta ve cennete gitme arzusu-cehenneme gitme korkusu, katılımcıların hayatlarını daha dikkatli yaşamalarına sebep olmaktadır.

F. Kader ile İlgili Kanaatler

Kader; sözlükte ölçmek, tahmin etmek, ölçüp takdir ederek tayin etmek, gücü yetmek ve kudret gibi anlamlara gelir. Dini bir terim olarak ise kader, Allah'ın ebede kadar olacakların zaman ve yerini, özelliklerini ezelde bilip sınırlaması ve takdir etmesidir. Kader Allah'ın ilim sıfatı ile ilgilidir.¹⁹³

Kader, Allah'ın sıfatlarıyla bağlantılı olarak incelenmesi gereken bir konudur. Ancak kader konusunda İslam âlimleri arasında görüş birliği yoktur. Örneğin Cebriyye denilen grubun taraftarları Allah'ın ilim, kudret ve irade sıfatlarına sınırlama gelebileceği endişesiyle fiilleri tamamen Allah'a nispet ederek kula bu konuda hiç hak tanımamıştır. Kaderiyye veya Mu'tezile olarak adlandırılan bir diğer grup ise iradi fiillerin meydana gelmesinde ilahi bir müdahalenin olmadığını söyleyerek kulun tamamen fiillerinden sorumlu olduğunu belirtmiştir. Maturidilik mezhebinin büyük çoğunluğunu oluşturduğu Ehl-i Sünnet âlimleri ise kader konusunda Kur'an-ı Kerim ve bireyin psikolojik yetenek ve davranışlarını göz önüne alarak birleştirici bir yol izlemeye çalışmışlardır.¹⁹⁴

Kader konusunda tüm bu farklı görüşlerin farkında olarak lise çağı gençlerinin kader hakkındaki düşüncelerini ortaya koymak adına katılımcılara şu soru sorulmuştur: “Kader hakkındaki kanaatleriniz nelerdir?”

Bu soru sonucu elde edilen veriler şöyle olmuştur:

12 katılımcı, insanın kaderi üzerinde hiçbir etkisi olmadığı düşüncesindedir. 15 katılımcı ise insanın kendi kaderi üzerinde etkili olduğunu dile getirmektedir. 1 katılımcı (K12), kader hakkında fazla bilgisi olmadığını belirterek soruyu cevaplamamayı tercih etmiştir. 1 katılımcı (K6) kadere iman etmediğini belirtmektedir. 1 katılımcı (K18) ise kader kavramı konusunda kafasında soru işaretleri olduğunu belirtmiştir.

İnsanın kaderi üzerinde hiçbir etkisi olmadığı yönünde açıklamalar yapan katılımcıların bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir.

¹⁹³ Karagöz vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 353.

¹⁹⁴ Topaloğlu, Yavuz ve Çelebi, *İslam'da İnanç Esasları*, 131.

Bu gruptaki katılımcıların ifadelerine baktığımızda kader kavramını teslimiyet ve boyun eğme temalarıyla belirttiklerini görmekteyiz. K10, kaderi bir teslimiyet ve hayata bakış açısı olarak şöyle açıklamaktadır:

Kader bir teslimiyettir, insanın hayata bakış açısıdır. Her zaman kaderin varlığının bilinciyle hayatımda başıma gelen kötü olaylara sabretmek ve iyi olaylara şükretmektir. Onun varlığının bilinciyle güven ve huzur duymaktır bence kader. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

K13 insanın, kaderinde ne varsa onu yaşadığını ve kadere iman etmenin insanın başına gelen olayların tek açıklaması olduğunu şöyle belirtmektedir:

Kadere inanıyorum çünkü kaderimizde ne varsa hayatımızda onu yaşarız. Kader, insanların hayatı boyunca olacak şeyleridir. Kadere iman etmeyen bir insan hayatında olan olayları neye bağlayabilir? Bu yüzden ben kadere iman ediyorum ve hayatımızda olan olayların kaderimizde yazıldığını biliyorum. (K13, K, 15, 10. Sınıf, AL)

Halk arasında kader kavramı söz konusu olunca “alın yazısı (yazgı)” tabiri de sık sık karşımıza çıkmaktadır. Özellikle insanın kaderi üzerinde hiçbir etkisinin bulunmadığı düşüncesine sahip olan bireylerde gördüğümüz “alın yazısı (yazgı)” tabiri sözlükte “Bütün olayları önceden ve değişmeyecek biçimde düzenlediğine inanılan doğaüstü güç, ezeli takdir, yazı, alın yazısı, hayat, kader, mukadderat, takdiriilahî”¹⁹⁵ şeklinde açıklanmaktadır. K14’ün açıklamalarında da bu alın yazısı tabirini görmekteyiz:

Kadere iman etmek boynumuzun borcudur. Herkes kendi alın yazısını yaşar. Kimse alın yazısının dışına çıkamaz. Allah katında herkesin bir sınanma şekli olacak. Allah bizi ona kulluk edip etmememize, kaderimize isyan edip etmememize göre sorgulayacak. (K14, E, 16, 10. Sınıf, AL)

Kader kavramını, başa gelen her şeyi kabullenme ve razı gelme şeklinde algılayan bireylerin toplumundaki sayısı da az değildir. K29’da bu şekilde düşünen bir katılımcıdır:

Kadere iman ediyorum tabii. Kader bizim yaşantımızı tayin eder. Bir kaza, bela, başımıza bir sıkıntı geldiği zaman kaderim böyleymiş dememiz lazım çünkü bu

¹⁹⁵ TDK Türkçe Sözlük, 2153.

Allah'ın senin hakkında verdiği bir hükümdür. Sıkıntılara karşı sabretmemiz gerekir. (K29, E, 15, 9. Sınıf, AİHL)

K19 da kader ile ilgili görüşlerini farklı bir örnekle şöyle dile getirmektedir:

Kadere inanıyorum, insan kaderinde ne varsa onu yaşar. Mesela bir öğrenci sınava girdi ve istediği puanı aldı. Sonra da tercihlerini yanlış yapması sonucu istediği meslek dışında bir mesleğe sahip oldu. İşte onun kaderinde bu meslek vardı. Bu durumu başka türlü açıklayamazsınız. (K19, K, 17, 12. Sınıf, AL)

K19'un bu örneği, bazı bireylerin kendi hataları sebebiyle başlarına gelen olumsuz şeyleri kadere bağlayarak rahatlamaya çalıştığı şeklinde yorumlanabilir. Bu gruptaki diğer katılımcıların görüşleri de yukarıda belirtilen katılımcı görüşleriyle benzerlik arz etmektedir.

Diğer gruptakiler, insanın kaderi üzerinde etkisi olduğu düşüncesindeki katılımcılardır. Bu katılımcıların mülakat boyunca daha çok sorgulayan ve eleştiren tarzda konuya yaklaşan katılımcılar olduğu gözlemlenmiştir. Bu gruptaki katılımcıların bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K30, toplumda yerleşik olan kader anlayışını eleştirirken bu durumun ortaya çıkma sebebinin medyada yer alan din adamları ve onların fetvaları olduğunu şu sözleriyle dile getirmektedir:

Kader Allah'ın ezeli ve ebedi her şeyi bilmesidir. Kadere tabii ki inanıyoruz. Fakat toplumun kaderden anladığına göre biz yazılmış bir senaryoyu oynuyoruz. Bence bu algı, her din adamının ekranlara çıkarak kaderle ilgili fetva vermesiyle ve toplumda ayrılık çıkartacak söylemleriyle birlikte büyüdü. (K30, E, 17, 12. Sınıf, AİHL)

K30'un söylemlerinden kader ile ilgili ortaya koyulan farklı görüşlere de hâkim olduğunu ve bu görüşlerin taraftarlarının topluma karşı kapsayıcı bir dil kullanmamalarının kendisini rahatsız ettiğini anlıyoruz. Gençlerin zihin dünyasında bu tip fikir ayrılıklarının yol açtığı tartışmaların iz bırakmasından önce İslam'ın temel esaslarının özünün gençlere benimsetilmesinin daha faydalı olacağı muhakkaktır.

K25, hayatta başımıza gelen her şeyi kadere bağlamanın yanlış olduğu kanaatindedir. Bu görüşünü eş seçimi ile ilgili verdiği bir örnekle bize şöyle aktarmaktadır:

Kader Allah'ın hayatımız için takdir ettiği şeyler. Allah her şeyi bilendir, yaptıklarımızı ve yapacaklarımızı bilir fakat hayatımızda yaptığımız her şeyi kadere bağlamak doğru değildir. Mesela yanlış bir şey yaptıysak “benim kaderim böyleymiş” dersek yanlış olur. Örneğin ileride karşımıza çıkan eşimizi biz belirleyeceğiz, seçeceğiz. Onunla kötü olaylar yaşarsak bunu kadere bağlayamayız. (K25, K, 16, 11. Sınıf, AİHL)

İnsanın kendi kaderini değiştirebilecek gücünün olduğunu ileri süren K17, başına gelen bir olay karşısında “kaderimde vardı” deyip geçmemekte, daha dikkatli davranmaya özen göstermektedir:

Kader benim görüşüme göre insanın hayatta yaşayacakları olaylar. Bir olay başıma gelince kaderimde bu vardı deyip geçmiyorum, daha çok kendime ve yaptığım hatalara dikkat etmeye çalışıyorum. Hocam insan bence kendi kaderini değiştirebilir. (K17, E, 16, 11. Sınıf, AL)

Kader ve tesadüf kavramlarını birlikte kullanmak çok güçtür çünkü birbirlerine zıtlık arz ederler. K5, tesadüflere inanmadığını ve insanların kaderini biçimlendirebilecek güce sahip olduğuna dair kanaatlerini şöyle aktarmaktadır:

Kadere inanırım ama tesadüflere inanmam. Tüm olanların kader olduğuna inanıyorum. Ama kaderimizi biçimlendirmek bizim elimizde. Çok çalışırsak Allah bize onu verir ben böyle inanıyorum. (K5, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

İnsanın sahip olduğu akıllı ve iradesi ile kaderi üzerinde etkisinin olduğunu anlatmaya çalışan K26, başa gelen olumsuzluklarda suçu kadere yüklemenin ya da kaderde olanın başa geleceği düşüncesi ile çalışmadan beklemenin hatalı bir davranış olduğuna dair görüşleri şu şekildedir:

Kader, ileride neler yaşayacağımızı, neler yapacağımızı Allah'ın önceden bilmesidir. Ben kadere iman ediyorum ama kaderin yanında Allah'ın da bize verdiği bir akıl ve irade vardır. Biz her şeye “nasıl olsa kaderimde vardı, bunu yaşayacaktım” diyoruz. Mesela adam namaz kılmıyor ibadetlerini yapmıyor. İleride başına bir durum gelince de “Ne olacak canım kaderimde bu varmış” diyor. Bazen kötü bir durum yaşayınca “kaderime küstüm” diyor, kader için birçok şey söyleyip atıp tutuyor. Elbette

kaderimizde varsa o olayı yaşayacağız ama tamamen kendimizi serbest bırakacağımız manasına da gelmez bu. Biz yine Allah’a karşı olan sorumluluklarımız yerine getirmeliyiz. (K26, K, 15, 10. Sınıf, AIHL)

K23, kader hakkındaki düşünceleri sebebiyle, insanın kaderi karşısında hiçbir etkisinin bulunmadığını savunanlarla birkaç kez tartıştığını ve bu düşüncedeki insanlara çok sinirlendiğini belirtmektedir:

Kadere inanıyorum ve kader hakkında insanlarla birkaç kere tartıştım. Çünkü insanlar her şeyi yaptırının Allah olduğunu söyleyip kendilerini suçsuz göstermeye çalışınca çok sinirleniyorum ve hemen savunmam gerektiğini düşünüp savunmaya geçiyorum. Bu durum beni çok yoruyor. (K23, K, 17, 12. Sınıf, AIHL)

Tevekkül, kaderle ilişkilendirilen bir kavramdır ve her hususta Allah’a güvenmek, dayanmak ve teslim olmak demektir. Kur’an-ı Kerim’de 69 yerde tevekkülden bahseden ifadeler yer almaktadır. Tevekkül, çalışmadan işi Allah’a havale etmek değildir. Kişinin işi kurallarına uygun yaptıktan sonra sabrederek Allah’tan başarısı için yardım istemesi ve Allah’ın kendisini muvaffak kılacağına itimat etmesi şeklinde yapılmalıdır.¹⁹⁶ K16 kaderle ilgili açıklamalar yaparken kaderden önce tevekküle inandığını söylemektedir:

Kadere inanıyorum, Allah bizim için bazı şeyleri belirlemiş ama ben kaderden de önce tevekküle inanıyorum. Biz çalışıp gerisini Allah’a bırakırsak her şey yoluna girer zaten. Diğer türlü başarılı olamayız. (K16, E, 17, 11. Sınıf, AL)

Kader konusunda kafasında soru işaretleri olan K18, belki de farkında olmadan kader konusundaki iki karşıt görüş olan Cebriyye ve Kaderiyye’nin savunduğu fikirlerin çatışmasını zihninde yaşamaktadır:

Kader kelimesi kafamı çok karıştırıyor. Bazıları “kaderimde bu da varmış” diyorlar. Ama aslında yani bence kaderimizi kendimiz belirliyoruz. Sadece Allah bizim önceden ne yapacağımızı biliyor. Mesela Allah bize iki yol sunuyor biri başka bir kapıya açılıyor biri başka bir kapıya onu seçmemiz kendi kararımız. Yani kendi kaderimizi kendimiz belirlemiş oluyoruz. Ama Allah önceden hangi yolu seçeceğimizi de biliyordu. (K18, K, 17, 11. Sınıf, AL)

¹⁹⁶ Karagöz vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 658.

Katılımcılar arasında kadere inanmadığını dile getiren tek katılımcı K6'dır. Katılımcı, kadere inanmamasını cevaplayamadığı sorulardan hareketle şöyle ifade etmektedir:

Kadere inanmıyorum. Çünkü mesela şu an şu kalemi sıranın üstünden alacağım diyorum Allah bunu görüyor ama sonra almaktan vazgeçip onu yere bırakıyorum. Böyle düşündüğüm için günah mı işliyorum onu da bilmiyorum. Kader konusunu fazla düşünmemeye çalışıyorum. (K6, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Sonuçta, kadere iman eden katılımcıların ifadelerinden kaderi, sabır ve tevekkülün kaynağı olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Kadere iman eden katılımcıların yarıya yakını, kaderi yaşanan olaylara teslim olma şeklinde yorumlamakta ve kişiyi kaderi inkar etmesinden alıkoyan şeyin inanç olduğunu belirtmektedir. Katılımcıların diğer yarısı ise toplumun kader anlayışını eleştirerek kişinin kendi kaderi üzerinde etkisi olduğunu vurgulayarak kanaatlerini dile getirmeyi tercih etmektedirler.

II. İBADETLER VE SOSYALLEŞME İLE İLGİLİ BULGULAR

İbadet, sözlükte “boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk” gibi anlamlara gelmektedir. İbadetin terim anlamı ise Allah’a saygı, sevgi ve itaat ettiğini göstermek, Allah’ın rızasını kazanmak amacıyla insanın gerçekleştirdiği belirli tutum ve davranışlardır. İnsanlar tarih boyunca yüceltme, sevgi, sığınma, korkma, dünyalık faydalar elde etme ve kurtuluşa erme gibi sebeplerle bir yüce varlığa ya da çeşitli varlıklara inanmış ve belirli sözler ve davranışlarla ibadet etmişlerdir. Çünkü insan; iç ve dış sebeplerle sığınma ve yardım isteme duygularını her zaman içinde hissetmiştir. Tüm bu açıklamalar ışığında ibadet kavramı, “Allah’a tapınma, Tanrı’dan uygun şeyleri istemek, Tanrı’nın sevgisini kazanmak için yapılan fiiller, Tanrı’yı yüceltme ve saygı gösterme” gibi farklı şekillerde tanımlanmıştır.¹⁹⁷

¹⁹⁷ Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 19 (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 233-234.

İslam dini açısından ise ibadet, insanın Allah'a karşı kulluğunu göstermesinin son derecesidir. İbadet sayesinde hem kulun imanı kuvvet bulur hem de Allah'a karşı borçlu olunan kulluk görevi yerine getirilmiş olur. Tüm nimetlere karşılık Yüce Yaratıcı'yı tazim etmek ve ona şükretmek her insanın yapması gereken bir görevdir. İbadet edenlerin dört amaç için ibadet ettikleri belirtilmektedir. Bunlardan birinci grupta sayılanlar Allah'a ibadet ve tazime layık bir varlık olduğu için ibadet edenlerdir. Bu gruptakiler cennete gitme ümidi ve cehennem korkusu gibi şeyleri düşünmeden Allah'a yalnızca zatından dolayı ibadet ederler. İkinci gruptakiler Allah'ın emri olduğu için görev bilinciyle ibadet edenlerdir. Üçüncü gruptakiler ise cennete gitme arzusu veya cehenneme gitme korkusu ile ibadet edenlerdir. Dördüncü gruptakiler ise ibadetin dünyevi faydaları olduğu için ibadet edenlerdir ki buna ibadet demek bile doğru olmaz.¹⁹⁸

İslam'ın temel ibadetlerini; yapılma şekli yönünden bedenle yapılanlar, malla yapılanlar ve hem beden hem de mal ile yapılanlar olarak üçe ayırmaktayız. Bedenle yapılan ibadetlere namaz, oruç; mal ile yapılan ibadetlere zekât, kurban; hem beden hem de mal ile yapılan ibadetlere hac ve umreyi örnek verebiliriz. Allah rızası için namaz kılmak ibadet sayıldığı gibi, insanlara güler yüz göstermek, yardıma muhtaç olanlara yardımcı olmak, selamlaşmak, hayvanlara merhamet etmek, yolda zararlı olabilecek bir engeli kenara atmak bile ibadet sayılmaktadır. İbadet, insanın Allah ile ilişkisini güçlü kılar, insanın hayatını anlamlandırır, insana iç huzur verir, sabrı öğretir, güven duygusunu güçlendirir, insana sorumluluk yükleyerek zararlı işlerden uzak tutar, bireyin sosyalleşmesine katkı sağlar, toplumun kaynaşmasına vesile olur ve yardımlaşmayı teşvik eder.¹⁹⁹

İbadetin bireyin sosyalleşmesine katkılarını irdelemek bu başlığın temel amacıdır. Bu sebeple alt başlıklarda İslam'ın temel ibadetleri hakkında katılımcıların görüşleri incelenerek lise çağı gençlerinin sosyalleşmesinde ibadetlerin etkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

¹⁹⁸ Ahmet Hamdi Akseki, *İslam Dini* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), 110.

¹⁹⁹ Alpaslan Durmuş vd. *Dinim İslam Temel Bilgiler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 26-30.

A. İbadetler Hakkında Kanaatler

Araştırmamızı planlarken temel ibadetlerle ilgili sorulara geçmeden önce katılımcıların ibadet kavramı hakkında düşündüklerini öğrenebilmek amacıyla onlara ilk olarak “İbadetler hakkındaki kanaatleriniz nelerdir?” diye sormayı uygun gördük. Ancak daha sonra bu soruya “İbadetlere katılınca neler hissediyorsunuz?” sorusunu da ekleyerek genişletmenin daha uygun olacağını düşündük. Böylece hem katılımcıların zihninde öncelikle ibadet kavramının mı yoksa ibadete katılınca neler hissettiklerinin mi canlanacağını öğrenecek hem de katılımcılara istedikleri soruya cevap verme hakkı tanıyacaktık. Bu sebeple katılımcılara “İbadetler hakkındaki kanaatleriniz nelerdir?”, “İbadetlere katılınca neler hissediyorsunuz?” soruları peş peşe yöneltilmiş ve verilen cevaplara göre aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

Katılımcıların 6’sı yalnızca ibadetler ile ilgili genel kanaatlerini dile getirmeyi tercih etmiştir. 18’i yalnızca ibadetlere katılınca neler hissettiğine dair açıklamalar yapmıştır. 6 katılımcı ise hem ibadetler hakkındaki kanaatlerini dile getirmiş hem de ibadetlere katılınca neler hissettiğini açıklamıştır. 29 katılımcı, ibadet kavramına ya da ibadetlere katılınca neler hissettiğine dair olumlu görüş dile getirirken yalnızca 1 katılımcı (K6) ibadetlerle ilgili olumsuz görüş beyan etmiştir.

Katılımcıların ibadetler hakkındaki kanaatlerini gösteren bazı örnek ifadeler aşağıdaki gibidir:

K16, beş vakit namaz kılan bireylerin, gün içindeki etkinliklerini namaz vakitlerini de göz önünde bulundurarak planladığını ve ibadet eden insanın belli bir düzen içerisine girdiğini şu şekilde belirtmektedir:

İnsanlar ibadet edince belli bir düzenleri oluyor, mesela namaz belli saatler içerisinde olduğu için biz de o saatlere uyunca belli bir düzenimiz oluyor. Gerçi toplum olarak bazı önemsiz olaylar için çoğu zaman ibadeti terk ediyoruz. (K16, E, 17, 11. Sınıf, AL)

K30’un, toplumda ibadete yönelişin yaşlılıkta daha fazla olduğunu belirten ve toplumdaki bu durumu eleştiren ifadeleri şu şekildedir:

Toplumumuzda insanlar sürekli ibadete ve dine daha çok yönelmeye elli yaşlarından sonra başlıyor. O da yaşlandığı, eli ayağı tutmadığı için dine yöneliyor. Haa! hakiki anlamda ibadetlerini yapan gençleri de görüyorum. Ama sayıları ne yazık ki çok değil. (K30, E, 17, 12. Sınıf, AİHL)

İbadetin bir amaç için insanlara emredildiğini belirten K9, ibadet etmeyen insanın bir tarafının eksik kalacağını belirtmekte, toplumun ibadetleri sabırsızca ve özensizce yerine getirdiğini şöyle anlatmaktadır:

Hepsi insana bir amaç için verildiğinden dolayı hepsinin gerekli ve insan hayatında olması gerektiğini, biri olmazsa bir tarafının eksik kalacağını düşünüyorum. Ama millette bir sabırsızlık var, bir bitse de gitsek havası var. Bazen bende de oluyor. (K9, E, 17, 12. Sınıf, MTAL)

K10, ibadeti Allah'a yaklaşmak olarak tanımlamaktadır. Katılımcı, ibadetin insan ahlakını güzelleştirdiğini belirtmektedir ve sonradan elde edilecekler bir istek değil sahip olunanlara bir teşekkür olarak yapılması gerektiğini vurgulamaktadır:

İbadet Allah'a yaklaşımdır. İbadette amaç Yüce Yaratıcı olmalıdır. İbadet insan ahlakını güzelleştirir. İbadet sonradan geleceklere bir istek olarak değil gelmişlere bir teşekkür olarak yapılmalıdır. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

İbadetler aynı zamanda insana sevap kazandırmaktadır. K8 ibadetin sevap kazanmak için yapılması gerektiğini şu sözleriyle belirtmektedir:

İbadetler insan için gerekli olan şeylerdir. İbadet yapınca sevap kazanıyorsun bu sevaplar da en güzel yer olan cennete girmeni sağlıyor. İnsanın ibadet ederek cennete gidebileceğini bilmesi de onu mutlu ediyor. İşte insanın iç huzuru da böyle oluşuyor. (K8, E, 16, 11. Sınıf, MTAL)

İbadetlere katılınca neler hissettiğini açıklayan katılımcıların bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

İbadete katılınca hissettiklerini, gittiği cuma namazları çerçevesinde cevaplamaya çalışan K1, cuma namazına devam etmesinde dedesi ile birlikte gittiği cuma namazlarının büyük payı olduğunu, ibadetle birlikte Allah ile arasında bir bağ kurduğunu ve bu bağın onu huzurlu ve mutlu ettiğini şöyle belirtmektedir:

Genelde her hafta cuma namazına giderim. Cuma namazına sürekli gitmemde dedemin büyük rolü vardır. Dedem ne zaman “haydi torunum cumaya gidelim” dediye onunla severek gittim. Ben ibadet edince mutlu oluyorum. Allah’a dua ediyorum ve duayla birlikte Allah ile aramızda bir bağ kuruluyor. Ben de kurulan bu bağdan mutlu ve huzurlu oluyorum. (K14, E, 16, 10. Sınıf, AL)

K14’ün ifadelerini sosyalleşme bağlamında ele alacak olursak dedesinin onu camiye götürmesi ve cuma namazına alıştırmasını kültür aktarımı kavramı içerisinde değerlendirmek gerekir. Genç kuşaklar, kendilerinden üst kuşakların gözetiminde toplumda yerleşik ritüelleri öğrenmekte bu da toplumun sürekliliği için önem arz etmektedir.

K11’de ibadetlere katılınca hissettiği mutluluğu şöyle açıklamaktadır:

İbadetlere katılınca gerçekten çok mutlu olurum. Kulların Allah’a hiçbir sıkıntı yaşamadan isteklerini bildirmesi çok güzel. İnsanlar namaz kılarak günde beş defa günahlardan uzaklaşıyorlar. (K11, K, 14, 9. Sınıf, AL)

Ailece katıldıkları teravih namazlarından örnek vererek ibadetlere dair hislerini açıklayan K28, ramazanda her gün ailece teravih namazlarına gittiklerini, burada diğer tanıdıklarıyla da görüşüp sohbet ettiklerini ve sosyalleştiklerini şu sözleriyle açıklamaktadır:

Ramazanda her gün teravih namazına ailecek gideriz ve bu da hepimizi mutlu ediyor çünkü hem namaz kılıp ibadet etmiş oluyoruz hem de camide tanıdıklarımızla konuşup sohbet ediyoruz. Oruç tutarken bizim gibi istediği zaman yemek yiyemeyen arkadaşlarımızı, kardeşlerimizi anlıyoruz. İbadet etmek aynı zamanda bize ahirette de fazlasıyla yarar sağlayacaktır. (K28, K, 14, 9. Sınıf, AİHL)

K28’in oruç tutarken toplumdaki fakirler ile empati yapabildiğini belirtmesi de sosyal hayatın düzenli olarak işleyebilmesi için gerekli olan “kendini başkasının yerine koyabilme” düşüncesinin ibadetler yoluyla insanlara kazandırıldığını ortaya koyması açısından dikkat çekicidir.

K25 de ibadetlere katılınca hissettiği olumlu duyguları şu sözlerle ifade etmektedir:

Kendimi huzurlu hissediyorum. Gün içinde iyi şeyler oluyormuş her şey yolunda gidiyormuş gibi geliyor. İbadetlerimi yaptıkça yapasım geliyor. Bir rahatlama

oluyor. Yine gün içerisinde iyilikler yapmaya çalışıyorum. Örneğin oruç tutunca Allah için bir şey yapmanın gururunu yaşıyorum. Namaz kılınca hayatımda yoğunluk, kargaşa olmadığını, her şeyin bir çözümü olduğunu farkına varıyorum. (K25, K, 16, 11. Sınıf, AİHL)

Tüm katılımcıların görüşme verileri incelendiğinde “İbadetlere katılınca neler hissediyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplarda 14 yerde “mutlu oluyorum” 15 yerde de “huzur buluyorum” ifadesinin geçtiğini tespit ettik. Bazı katılımcıların cevaplarında her iki kavramı da kullanmayı tercih ettiğini belirtmeliyiz. “Mutluluk” ve “huzur” kavramlarının yanı sıra 3 katılımcı (K17, K2 ve K16) ibadetlere katılınca “rahatladığını” belirtmektedir. 2 katılımcı (K3 ve K22) ise ibadetlere katılınca “Allah’a yaklaştığımı hissediyorum” demektedir. İbadetler hakkında tek olumsuz cevabı veren K6 ise dinde zorlama olduğunu düşünmektedir ve bu durumun da kendisini ibadetten soğuttuğunu şöyle belirtmektedir:

Aslında dinde zorlama yoktur diyorlar ama bence dinde zorlama var. Mesela sabah namazı var sabah uykundan kalkacaksın. Abdest var mesela abdestin kaçınca almak zorundasın. Ben dinde biraz zorlama olduğunu düşünüyorum bu da beni ibadetlerden soğutuyor. (K6, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

K6’nın belirttiği “dinde zorlama yoktur” ifadesinin geçtiği ayetin tamamı: “Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah’a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir.”²⁰⁰ şeklindedir. DİB tefsirinde bu ayet, zorla iman ve dindarlığın olmayacağını ilâhî bir kanun olduğu, insanların belli bir dine inansınlar diye zorlanmaması gerektiği, âyetler ve açıklamalar sayesinde hakkı bâtıldan ayırmanın kolay hale gelmiş olduğu, ortada karışık veya zorlama ile giderilecek bir durum olmadığı şeklinde açıklanmaktadır.²⁰¹

Sonuçta, katılımcılar ibadetler sayesinde bireylerin ve toplumun bir düzene girdiğini düşünmektedir. İbadetler, gençlerin gözünde mutluluk kaynağı ve sorunların çözümü için bir yol olarak görülmektedir. Büyüklerle birlikte ibadetlere

²⁰⁰ Bakara 2/256.

²⁰¹ “Bakara Suresi - 256. Ayet Tefsiri”, Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/263/256-ayet-tefsiri>. erişim 24.01.2019.

katılan gençler sosyal öğrenmeler gerçekleştirmekte ve bu yolla kültür aktarımı sağlanmaktadır.

B. Beş Vakit Namaz ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler

Namaz kelimesi dilimize Farsçadan geçmiştir. Bu kelimenin Arapçadaki karşılığı “salat”tır. Namaz, ibadetler içinde en önemli yere sahiptir. Kur’an-ı Kerim’de namaz kılınması emredilmekte, Namazın müminlere vakitli olarak farz kılındığı belirtilmektedir.

Namaz’ın insanlara birçok faydası vardır. Namaz kılan kişi Allah’ı hatırlar, maddi ve manevi kirlilerden namaz vasıtasıyla arınır. Namaz sayesinde sosyal bütünleşme ve kaynaşma sağlanır. Namaz eğer cemaatle kılınıyorsa günde beş vakit müminleri bir araya getirerek onların tanışması ve kaynaşmasına vesile olur. Bu durum da toplumsal ilişkilerin güçlenmesini sağlar, böylece toplumda sevgi ve kardeşlik gibi duyguların gelişmesi sağlanır.²⁰²

Gençlerin beş vakit namaz ile ilgili kanaatlerini ve tutumlarını anlamaya yönelik olarak örneklem grubumuza şu soru yöneltilmiştir: “Namaz ile ilgili kanaatleriniz ve tutumunuz nelerdir?”

Bu soru sonucunda elde edilen bulgular şöyledir:

30 katılımcı da namazın birey için faydalı ve gerekli bir ibadet olduğunda hemfikirdir ve namazla ilgili olumlu görüş bildirmişlerdir. Katılımcıların beş vakit namaza devam durumları ile ilgili ise dikkat çekici bir tablo ortaya çıkmaktadır. Yalnızca 5 katılımcı (K8, K10, K26, K29 ve K30) beş vakit namaza devam ettiğini ifade ederken 2 katılımcı (K9 ve K21) günde üç vakit namaz kıldığını belirtmektedir. Katılımcılardan 11’i ise tam gün okulda olmaları sebebiyle beş vakit namaz kılamadıklarını, okul dışı zamanlarda namazlarını kılmaya çalıştıklarını belirtmektedir.

²⁰² İsmail Karagöz ve Halil Altuntaş, *Namaz İlmihali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 25-35.

Beş vakit namaz kıldığını belirten katılımcıların bazı örnek ifadeleri şöyledir:

K26, namazın dinin direği ve müminin miracı olduğunu belirttikten sonra namazın asla aksatılmaması gereken bir ibadet olduğunu şu sözleriyle vurgulamaktadır:

Namaz Peygamber Efendimizin de dediği gibi dinin direği ve müminin miracıdır. Namaz asla aksatılmaması gereken bir ibadettir. Çünkü namazda secde Allah'a en yakın olduğumuz yer oluyor. Namaz Allah'a karşı şükrimizi ifade edebilmemiz için yaptığımız bir ibadettir. Ben namazlarımı hiçbir zaman aksatmam ve vakitlice kılmaya özen gösteririm. Namaz çoğu insana çok ağır bir ibadet gibi geliyor. Halbuki namaz insanın en fazla 15 dakikasını alır. Allah için sadece 15 dakikamızı bile veremiyorsak demek ki bizim ibadetlerimizde bir sıkıntı var demektir. Namaz kılmayı hiçbir zaman ağır görmedim ben. Çünkü Allah'ın davetine icabet ediyorum ve karşılığını da ahirette alacağımı biliyorum. (K26, K, 15, 10. Sınıf, AIHL)

K30, namaz insanları kötülükten alıkoymasına dikkat çekmektedir. Katılımcı, namazın aynı zamanda bir disiplin olduğunu, kendisinin de bu disiplini beş vakit namaz kılarak kazandığını açıklamaktadır:

Namaz insanları kötü huy ve davranışlardan alıkoymuyor. Ben de buna şahidim kendimden biliyorum çünkü. Toplumda namaz konusunda bir hassasiyet var. Fakat bunun din görevlileri tarafından iyi anlatılmadığını görüyorum. Kendim de çok şükür beş vakit namaz kılıyorum. Nafile namazlar da kılıyorum. Bu durum da bende güzel bir disiplin oluşturuyor. Namaz zaten bir disiplindir. (K30, E, 17, 12. Sınıf, AIHL)

Beş vakit namaza devam ettiğini ifade eden K10 da namazı temizlenmek ve Allah'ın yüceliğini kabul etmek olarak gördüğünü şöyle belirtmektedir:

Beş vakit namaz kılıyorum. Namaz bence temizlenmektir. Allah'ın yüceliğini anlayıp boynunu büküp ona secde etmektir. Beş vakit namaz zaten borcumuz. Beş vakit namaz dışında nafile namazlar da herkesten öteye götürüyor sanki beni. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

Günde üç vakit namaz kıldığını belirten K9, namazın Allah'ın yolunu bulmak için gerekli bir ibadet olduğunu şu sözlerle aktardığını görüyoruz:

Namaz Allah'ın yolunu bulmak için, yolu kaybetmemek için gerekli bir ibadettir. Şu an günde üç vakit namaz kılıyorum. Fakat ileride günde beş vakit namaz kılmayı istiyorum ve yapacağım. (K9, E, 17, 12. Sınıf, MTAL)

Günde beş vakit namaz kılmayan bir diğer katılımcı K21 ise iki vakit namazı terk etmesinin sebebini “üşengeçlik” olarak belirtmektedir.

Tam gün eğitim dolayısıyla neredeyse sabahtan akşama kadar okulda bulunan lise çağı gençlerinden ibadetlerini yerine getirmek isteyenlere imkânların sağlanması gerekmektedir. Beş vakit namazı aksatmasını tam gün okulda olmaya bağlayan 11 katılımcının bazı örnek ifadeleri şöyledir:

K1, namazın önemini vurguladıktan sonra öğle namazını okulda olduğundan dolayı kılmadığını şöyle dile getirmektedir:

Namazın Allah'ın emrettiği İslam'ın şartlarından bir tanesi olduğunu düşünüyorum. Namazın İslam'ın 5 şartının en büyüğü olduğunu düşünüyorum. Namazın kılınmasının gerekli olduğunu düşünüyorum çünkü insanlara sevap kazandırır. Yaz tatilinde vakit namazlarını kılmaya başlıyorum sonra okul olunca öğle namazlarını kılmıyorum. Sonra diğerleri de akşamaya başlıyor. Ama yazları eksiksiz kılmaya çalışıyorum. (K1, E, 15, 9. Sınıf, MTAL)

Namazın insan hayatını düzenlediğini, kulun Allah'a en yakın olduğu zamanın secde olduğunu belirten K23, okul çıkışı eve gittiği zaman yorgun olduğu için ya da vaktin nasıl geçtiğini anlamadığı için namazlarını kılamadığını şöyle belirtmektedir:

Namazın insanların hayatlarını düzene soktuğunu ve insanların Allah ile arasında bağ oluşturup mutlu olduklarını düşünüyorum. Ben beş vakit namazımı kılmak isterim ama okul çıkışı eve gittiğimde çok yorgun oluyorum ya da vaktin nasıl geçtiğini anlamıyorum ve bazı vakitleri kaçırıyorum. Bu beni çok huzursuz ediyor ve hayatımdaki bazı olumsuzlukları bu namazları aksatmamdan dolayı yaşıyorum diye düşünüyorum. (K23, K, 17, 12. Sınıf, AİHL)

Namazın dinin direği olduğunu söyleyen K17, okul zamanı beş vakit namaz kılamadığını ancak yaz aylarında ve ramazan aylarında beş vakit namaz kılmayı alışkanlık haline getirdiğini belirtmektedir:

Namaz dinin direğidir. Namaz kılınca insan diğer ibadetleri de yapmaya istekli oluyor. Okul zamanı beş vakit namaz kılamıyorum ama her zaman yaz aylarında ve ramazan aylarında beş vakit namaz kılarım. Okul zamanı sabah namazını kılıyorum, öğle, ikindi ve akşam okul sebebiyle kaçıyor. Okul zamanı oluyor böyle. (K17, E, 16, 11. Sınıf, AL)

Aynı gruptaki diğer katılımcılar da okul zamanı vakit namazlarını kılamadıklarını belirterek beş vakit namaz kılmayı istediklerini dile getirmişlerdir.

Beş vakit namaz kılmayan katılımcıların namaz hakkındaki görüşleri aşağıda belirtilecektir. Bu gruptaki katılımcıların bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Namazın günde beş vakit Allah ile iletişime geçme ve ona bir teşekkür olduğunu söyleyen K14, büyüklerinin onu uyarmasına rağmen beş vakit namaz kılmadığını, bunun üşengeçliğinden kaynaklandığını ve pişman olduğunu belirtmektedir.

Namaz ile sürekli bir ibadet içinde oluyoruz günde beş sefer. Allah ile iletişime geçiyoruz, ona verdiği nimetler için teşekkür ediyoruz. Kimi zaman ben özür diliyorum, kimi zaman verdiği nimetlere şükrediyorum. Beş vakit namaz kılamıyorum kılmak da isterim aslında ama üşengeçlik içindeyim. Büyüklerim hep beni bu konuda uyarıyor. Kimi zaman çok yanlışlık yaptığımı düşünüyorum bazen beş vakit kılmaya çalışıyorum ama çoğu zaman olmuyor. Ama bayram namazı, teravih namazı gibi namazları hiç kaçırmam. (K14, E, 16, 10. Sınıf, AL)

Namazın insan için faydalı bir ibadet olduğunun bilincinde olan K5 de namaz kılmayı çok istediğini ancak çocukluktan beri kimsenin ona namaz kılmayı öğretmediğini şöyle açıklamaktadır:

Namaz bence olmalı, çünkü etrafa baktıkça gerçekten güzel nimetler var bu nimetlere şükretmemiz lazım. Allah bizi seviyor bizim de bu sevgiyi bir şekilde göstermemiz lazım. Bunu da ibadetlerimizi yaparak namazımızı kılarak gösterebiliriz. Gerçekten çok namaz kılmak istiyorum ama çocukken bile kimse bana nasıl namaz kılıyor diye göstermedi bundan dolayı bir namaz alışkanlığım yok ama kılmak istiyorum. (K5, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

K5, mülakat esnasında ailesinin dine bakış açısını zayıf olarak tanımlamıştır. Namaz kılarken zorlanmayan bireylerin çoğu, ailesinden küçük

yaşlardan itibaren namaz ile ilgili bilgileri öğrenen ve bu bilgileri ailesinin gözetiminde uygulayan kişilerdir. Çocuk taklit ve tekrar yoluyla, namaza devam edilmesi gerektiğini en kolay ailede öğrenir. Bu noktada ailenin örnekliliğinin önemi dikkate alınmalıdır.

Namaz kılmaktansa başka şeyler yapmayı tercih eden ancak namazın faydaları konusunda birçok bilgiye sahip olan K25, namazın insanlara Allah tarafından kolaylıkla sunulduğunu ama üşendiği ya da farklı şeyler yapmanın kendisine daha cazip gelmesi sebebiyle namazı terk ettiğini şöyle belirtmektedir:

Namaz diğer ibadetler gibi kolaylıklarla bize sunulmuştur. Namaz gün içinde yapılması gereken önemli ibadetlerdendir. “Namaz dinin direğidir” hadisinde de bu desteklenmiştir. Ben kendim her vakit ne yazık ki namaz kılmıyorum. Kılmaya özen gösteriyorum ama üşeniyorum. Ya da farklı bir şey yapmak o anda daha cazip geliyor bana. (K25, K, 16, 11. Sınıf, AİHL)

Geçirdiği bir hastalık sebebiyle beş vakit namaza başlayan K20, iyileştiği zaman namaz kılmamaya başlamasını şu şekilde anlatmaktadır:

Namaz kılmak bana huzur veriyor ve sürekli namaz kılma hissi duyuyorum. Beş vakit namaz maalesef kılmıyorum ama önceden kıldım. Bir ara çok hasta olmuştum o sebeple beş vakit namaza başlamıştım. Ondan sonra düzeldim ve nedense namaz kılmamaya başladım. Sanırım bunun sebebi mutlu olmam. Mutlu olunca namaz kılmaya pek üşeniyorum. (K20, E, 17, 12. Sınıf, AL)

Bazı insanlara başına bir musibet gelince daha çok Allah’ı hatırlar ve anarlar. Başlarındaki sıkıntı giderilince de tekrardan Allah’ı anmayı ve ibadetleri terk ederler. Bu konu Yunus Suresinde şöyle açıklanmaktadır:

“Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O’dur. Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü ve bu yüzden sevinç içinde oldukları sırada onları bir fırtına yakalar, üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar, kuşatıldıklarını zannederler, (işte bu durumda) "Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız" diye -din ve ibadeti yalnız O’na özgü kılarak- Allah’a dua ederler. (Allah) onları kurtardığında bir de görürsün ki bulundukları yerde hak hukuk tanımazlar! (...)”²⁰³

²⁰³ Yûnus 10/22-23.

K20'nin hastalık anında namaz kılmaya başlaması ve düzelince namazı bırakmasını yukarıda mealini verdiğimiz ayetler bağlamında değerlendirmek doğru olacaktır.

Sonuçta, beş vakit namaz konusunda kanaatlerini dile getiren katılımcıların, namazın insan üzerinde olumlu etkileri olduğu konusunda görüş birliğine sahip olduğu görülmektedir. Beş vakit namaz kılan katılımcılar bu sayede kötülüklerden uzak durduklarını belirterek ibadetlerinin karşılığını ahirette alacaklarını dile getirmektedirler. Beş vakit namaz kılmayan katılımcılar ise okul şartları, üşengeçlik ve yorgunluk gibi sebeplerden dolayı namazlarını aksattıklarını ifade etmektedirler.

C. Camiler ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler

Gençlerin manevi konularda destek alacağı, ibadetlere alışacağı ve Allah ile aralarındaki bağı kuvvetlendireceği yerlerin en önemlilerinden birisi de camidir. Camiler İslam dininin hem sembolü hem de Müslümanların buluşma yeridir. Gençler cami vasıtasıyla ibadetin önemli unsurlarını öğrenmekte ve manevi bir ortama girmenin verdiği huzuru tatmaktadırlar. Namazını camide kılan gençler, kendilerini günah işlenecek yerlerden uzak tutarak vaktini boşa harcamamış ve manevi bir kazanç elde etmiş olurlar.²⁰⁴

Lise çağı gençlerinin dünyasında caminin yeri ve gençlerin camiye gitme ve bu yolla sosyalleşmelerinin düzeyini anlamak açısından örneklem grubumuza “Camilerle ilgili düşünce ve tutumunuz nelerdir?” sorusu yöneltilmiş ve aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

29 katılımcı, camilerle ilgili olumlu düşünce ve tutumlarını dile getirmiştir. Yalnızca 1 katılımcı (K6) camilerle ilgili olumsuz tutuma sahiptir. Camilerle ilgili olumlu düşünce ve tutumlara sahip 29 katılımcının bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

²⁰⁴ Yusuf Ziya Keskin, “Kalpleri Mescitlere Bağlı Olan Gençler”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı 286 (2014): 16.

Babası imam olan ve çocukluğu cami ve çevresinde geçen K26, camide çocukken koşup eğlendiğini yaşı ilerledikçe bu duyguların yerini huzura bıraktığını şöyle açıklamaktadır:

Benim çocukluğum babam imam olduğu için hep camide geçti. Küçükken camiye ben eğlence yeri olarak düşünürdüm. Çünkü camiye girdiğimde babamın cübbesini giyer, sarığını takar o yüksek yere çıkar oyun oynardım. Bir o yana bir bu yana koşardım. Büyüdükçe caminin eğlenceden çok bir huzur yuvası olduğuna inandım. Çünkü orada kıldığım namazlardan sonra içimde inanılmaz bir huzur ve mutluluk patlaması oluyor. (K26, K, 15, 10. Sınıf, AİHL)

Camilerde, çocukların gürültü yapmasından dolayı şikâyetçi olan cami cemaati, çocukların hafızalarında unutmayacağı izler bırakabilmektedir. Hatta çocuk yaşta camide kendisinden büyükler tarafından azarlanan çocukların dine bakış açılarında olumsuz yönde değişimler de gözlenebilmektedir. Küçükken camiye gitmeyi çok sevdiğini ancak arkadaşlarıyla konuştukları için yaşlı teyzeler tarafından azarlandıklarını belirten K23, yaşadığı bu olaydan sonra camiye gitmeyi azalttığını şöyle anlatmaktadır:

Küçükken camiye gitmeyi çok severdim ama bir seferinde fısıltı şeklinde konuştuğumuz halde yaşlı teyzeler bize çok kızdı. Ben de bu olaydan sonra camiye gitmeyi azaltmaya başladım. Çocuklara kızılmasına çok sinirleniyorum. Camiye gidince oranın havası bana çok ferahlatıcı gelirdi. Duvarlardaki şekilleri izlemeyi çok severdim. (K23, K, 17, 12. Sınıf, AİHL)

K28'de küçükken camide oyun oynamayı çok sevdiğini ancak cami cemaatindeki bazı kişilerden tepki aldıkları için uzun bir süre camiye gitmediğini şöyle anlatmaktadır:

Küçükken camiye oyun oynama yeri zannederdim. Ramazan aylarında her sabah arkadaşlarımla konuşurduk akşam ailelerimizi aynı camide toplardık onlar namaz kılarken biz koşup oynardık. Bir gün bir teyze bize bağırıyordu o yüzden 10-11 yaşına kadar camiye hiç gitmedim hep korktum yine biri bize kızar diye. Bir daha 12 yaşında Ramazan'da yeniden camiye gitmeye başladım ve o zaman ne kadar camiden korkuyorsam artık camiye o kadar seviyorum. (K28, K, 14, 9. Sınıf, AİHL)

K23 ve K28'in çocukken camide olumsuz tepki gördükleri için uzun bir süre camiye gitmemeleri konusu üzerinde durulması gereken bir konudur. Hz.

Peygamber'in camide hiçbir çocuğa kızmadığını, onların oynamalarına müsaade ettiğini bilmekteyiz. Zira her şeyden önce çocuk, yaşı itibarıyla etrafındaki tüm dünyayı bir oyun alanı gibi düşünmektedir. Hz. Peygamber'in sünnetinden habersiz ve çocuk psikolojisine dair herhangi bir bilgisi olmayan bazı Müslümanların, çocukların ibadetlerden, ibadethanelerden ve dinden soğumalarına sebep olmaları günümüzde hâlâ aşamadığımız bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

İlk kez 4-5 yaşlarında babaannesi sayesinde cami ile tanıştığını belirten K2, namaz kılanları taklit ederek onların yaptıkları hareketleri yaptığını ve namaz sonrası yaşlılar tarafından övüldüğünü şöyle anlatmaktadır:

Camiler toplumun birlikte ibadet etmesi için gerekli yerlerdir. Camiler olmasaydı beraber namaz kılamazdık. İlk kez 4-5 yaşlarında babaannemle camiye gittik. İlk camiye gittiğim zamanlarda herkesle beraber namaz kılmak çok hoşuma giderdi. Aslında o zamanlar namaz kılmayı da bilmiyordum kılanların hareketlerini taklit ediyordum. Namaz çıkışında yaşlılar bana aferin diyorlardı, ne güzel yetiştirilmiş bu çocuk diyorlardı. Ertesi gün yine gitmek istiyordum. (K2, K, 15, 9. Sınıf, MTAL)

K2'nin bu deneyimleri aslında K3 ve K28'den sonra yaptığımız açıklamanın uygulamadaki karşılığı gibidir. Çocukların, büyükler tarafından takdir edilmesi onların olumlu davranışlarını pekiştirmesi için gerekli bir unsurdur. K2'nin severek camiye devam etmesinin cami cemaati tarafından dışlanmamasından kaynaklandığı açıktır. Kendisini cami cemaatinin bir parçası olarak hisseden çocuk, ibadetleri daha çabuk ve hevesle öğrenecektir.

İbadetler, insanı gündelik hayattan kısa süreli de olsa uzaklaştırarak dinlendirmektedir. Camiler de içerisindeki manevi hava ile bu duyguyu yaşamaya katkı sağlamaktadır. K20'de bu hislerle camiye girdiğini belirtmektedir. Ayrıca küçükken yaşadığı bir sakatlık dolayısıyla oturarak namaz kılarken cami imamı tarafından oturmadan namaz kılmaya zorlandığı ve bu durumdan hiç hoşnut olmadığı bir anısını da bizlere şöyle aktarmaktadır:

Caminin içine girince sanki dış hayattan uzaklaşıyor gibiyim çünkü o ortam beni kendine çekiyor. Camiler gerekli çünkü insanların topluca ibadet yapması kadar güzel bir şey var mı? Küçükken camide ayağımda yara olduğu için oturarak namaz

kılarken cami hocası bana normal kıl dedi. Ben o namazı kılana kadar acı çektim namaz bittikten sonra da o sinirle camiden çıktım. O imamla aram hiç iyi değildir. İmamların bu konuda daha hassas olmalarını isterim. (K20, E, 17, 12. Sınıf, AL)

K20'in görüşleri, çocuklara karşı hassas davranması gerekenlerin sadece cami cemaati olmadığı gerçeğini de bizlere hatırlatmaktadır. Çocuklar din görevlilerinin de güler yüzüne ihtiyaç duymaktadır. Yıllar geçse de çocukluk döneminde iletişime geçtikleri cami imamı veya müezzinleri ile ilgili anılarını unutmamakta, gençlik ve yaşlılık dönemlerindeki dine mesafelerini bu dönemde temellendirmektedirler.

Dağınık yerleşmeye sahip Doğu Karadeniz köylerinde insanlar aynı köyde yaşayan komşuları ile çoğunlukla namaz vakitlerinde görüşmektedir. Teknolojinin ilerlemesi ve mahalle kültürünün yerini sitelere bırakmasıyla da gününün büyük bölümünü bilgisayar ve telefon başında geçiren gençlerin haftalık ibadetlerine devam edenleri sadece camilerde birbirlerini görmektedir. K3 bu konuyu şöyle dile getirmektedir:

Camiler mesela gün boyu bilgisayar başında oturanlar için de sosyalleşmeyi sağlıyor. Bazıları gün boyu bilgisayar oynuyor. Cumadan cumaya gördüğüm arkadaşlarım var. Cemaatle namaz insanlara daha fazla sevap kazandırıyor, insanlara namaz konusunda alışkanlık kazandırıyor. (K3, E, 15, 10. Sınıf, MTAL)

Peygamber Efendimiz döneminde Mescid-i Nebevî'de ibadet dışında bütün resmi faaliyetler de yapılmaktaydı. Peygamber Efendimiz devlet başkanı olduğundan dolayı devlet işlerinin, öğretmenlik vasfı dolayısıyla eğitim işlerinin, orduya komutanlık ettiği için askeri teşkilatın ve kadılık vasfı dolayısıyla askeri teşkilatlanmanın merkezi Mescid-i Nebevî'ydi. Ayrıca Mescid-i Nebevî'nin "suffe" gibi bölümleri barınma ve sosyal yardım için kullanılıyordu. Peygamber Efendimiz döneminde camiler gündelik hayatın merkeziydi.²⁰⁵ Günümüzde camiler, gündelik hayatın merkezi olma konumundan uzaklaşmaktadır. K10 bu değişime dikkat çekmekte ve camilerin artık ibadet dışında kullanılmadığını şöyle ifade etmektedir:

²⁰⁵ Mustafa Sabri Küçükbaşçı ve Nebi Bozkurt, "Mescid-i Nebevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29 (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 288-289.

Cami Allah'ın evidir. Cami denildiğinde Rabbimin evinde yapılan muhabbetler, sohbetler aklıma gelir. Peygamber Efendimiz zamanında her türlü faaliyetin yapıldığı yerd. Toplanma alanıydı, muhabbet alanıydı. Ancak günümüzde camiler sabah kapısı açılıp vakit namazları kılınıp akşam kapısının kapandığı bir mekân haline gelmiş. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

Camilerin sayı olarak daha çok olmasını ve içerisinde daha çok etkinlik yapılması gerektiğini dile getiren K18, şunları söylemektedir:

Camiler bana göre çok gerekli ve daha çok cami yapılması gerektiğini düşünüyorum. Camilerin insanları çekebilmesi için bir sürü şey yapılması lazım. Bence sadece camide namaz kılmak için değil Kur'an-ı Kerim okumak için de ve birçok etkinlik için de toplanılması lazım. (K18, K, 17, 11. Sınıf, AL)

Camilerin toplanma alanı olduğunu belirten K7 ise camilere gidince mutlu ve huzurlu olduğunu, ibadet ettikçe de kendini özgür hissettiğini şöyle açıklamaktadır:

Cami, insanların daha doğrusu Müslümanların toplanma noktasıdır. Toplulukla beraber ibadet yapmanın güzel olduğu bir ortam ve her yerde bulunması gereken bir yapıdır cami. Camiye gidince mutlu ve huzurlu oluyorum. İbadet ettikçe kendimi özgür hissediyorum. (K7, E, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Camilerde yalnızca ibadet edilmemekte, diyanet personeli tarafından isteyenlere Kur'an-ı Kerim ve temel dini bilgilerle ilgili kurslar da verilmektedir. K25 de cami ile ilk kez yaz Kur'an kursları sayesinde tanışmış ve camiye böylece çok sevmiştir. Cami K25'in kendini en güvende hissettiği yer olmuştur:

Camiler namaz ibadetinin en güzel şekilde yapıldığı yerdir. Camiye ilk kez 6 yaşında yazın Kur'an kursu sayesinde gittim. Kur'an-ı Kerim'deki harflerin okunuşunu ilk kez orada öğrendim. Cami benim kendimi en güvende hissettiğim yerdir. Allah'a en yakın orada kendimi hissediyorum. Ailemle teravih namazlarında camilerde hep bir arada oluyoruz. (K25, K, 16, 11. Sınıf, AİHL)

Caminin sosyal fonksiyonuna değinen 2 katılımcıdan K9 için cami, sevdiği insanlarla bir "buluşma noktası"dır. K19 için ise cami "insanlar arasındaki muhabbeti artıran yerdir".

Camilerle ilgili olumlu tutum sahibi olan K5, hiç camiye girmediğini, cemaatle namaza hiç katılmadığını, namaz kılmayı bilseydi camide kılmayı tercih edeceğini şöyle belirtmektedir:

Hiç camide ibadete katılmadım. İnsanların birlikte yaptıkları ibadetler daha güzel olur diye düşünüyorum. Namazı camide kılmak daha güzel gibi geliyor hiç kılmadım ama kılmayı bilsem camide kılmak isterdim. (K5, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

K5'in namaz kılmayı bilmemesi ancak ibadetlere karşı pozitif yaklaşıma sahip olması, gençlerin temel dini bilgileri öğrenmelerinin mühim bir konu olduğunu bize göstermektedir.

Diğer katılımcılar da camilerle ilgili olarak yukarıda örneklediğimiz görüşlere benzer fikirlerini dile getirmişlerdir. Yalnızca bir katılımcının (K11) caminin varlığının önemli ve gerekli olduğunu vurgulayan sözlerinden sonra “Namaz için camilerde kadınların fazla bir alana sahip olduğunu düşünmüyorum” şeklindeki ifadesi bu konuda da birkaç açıklama yapma gerekliliğini doğurmuştur:

Allah namazı yalnızca erkeklere farz kılmamıştır. Hz. Peygamber döneminde de kadınların camiye geldikleri ve namazlara katıldıkları bilinmektedir. Camiler, erkek ve kadınlara hitap edici şekilde inşa edilmeli, kadınların rahatça abdest alabileceği, rahat girip çıkabileceği ve namazlarını kılacakları yerler olmalıdır. Günümüz camilerinde kadınlara ayrılan yerler ya alt katlar ya havasız yerler ya da giriş çıkış kapıları uygunsuz olan yerlerdir.²⁰⁶ Bu durum da kadın cemaatin sayısında azlığa yol açmaktadır. Caminin manevi havasını teneffüs ederek cemaatle kılınan namazın sevabını almak isteyen kadınların bu isteklerini yerine getirmelerini sağlamak gerekir.

Camilerle ilgili olumsuz tutuma sahip olan K6, camilerin daha güvenli bir yer haline getirilmesini istemektedir ve camilerin evsizlere açılmamasından şikâyetçidir:

Camide tam güvende hissetmiyorum kendimi. Camiler daha güvenli yerler haline getirilebilir. Ayrıca evsizler, dışarıda sokakta yatanlar camide yatmak isteyince içeri

²⁰⁶ Ali Akdoğan, *İslam Sosyolojisi Yazıları* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 97.

alınmıyorlar. Hâlbuki neden onlara yardım edilmiyor anlamıyorum. (K6, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Camide kendini tam anlamıyla güvende hissetmeyen K6'nın, camilerin evsiz kimselere açılmasını ve orada barınmalarına müsaade edilmesini istemesi dikkat çekicidir.

Sonuçta, çocukluk döneminde ebeveynlerinin gözetiminde camiye giden katılımcıların, o yaşta camiye de bir oyun alanı olarak düşündükleri görülmektedir. Camide büyüklerin olumsuz tepkilerine maruz kalan katılımcıların hâlâ yaşadıklarını unutmadıkları ve yetişkinlerin bu olumsuz tavırlarını eleştirdikleri fark edilmektedir. Katılımcıların ifadelerinden hareketle camilerin birlikte ibadet edilerek huzur bulunan mekânlar olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bazı katılımcılar ise camilerin yalnızca namaz kılınan yerler olarak kullanılmasını eleştirmekte, camilerin sosyal fonksiyonlarının daha fazla olmasını istemektedir.

D. Cemaatle Namaz ile İlgili Kanaatler

İslam dininin öğütlediği bir diğer husus da birlik ve beraberliktir. Vakit namazlarının, cuma ve bayram namazlarının topluca kılınmasının teşvik edilmesi, Müslümanların birbirlerini görüp konuşmalarına, birbirlerine yardımcı olmalarına vesile olmaktadır. Yani cemaatle namaz ile İslam toplumunda birlik ve beraberlik ruhu oluşturulmaya çalışılmaktadır.²⁰⁷

Toplu yapılan ibadetlerde insanlar kendilerini daha çok güvende hissetmektedirler. Genç yaşlı, zengin fakir, çalışan çalışmayan aynı mekânda bütün statülerini bir kenara bırakıp ortak bir amaç için yani Allah'a ibadet amacıyla bulunmaktadır. Bu da Müslümanların kendisini güvende hissetmesine yol açmaktadır.

Cuma ve bayram namazının, uzun zamandır görülmeyen yakınların bir araya geldiği yer olma özelliği de bulunmaktadır. Kırsal kesimde köylülerin çoğu yalnızca cuma vaktinde bir arada bulunmaktadır. Bayram namazı ise uzakta olan

²⁰⁷ Karaman, Bardakoğlu ve Apaydın, *İlmihal I*, 270.

komşu ve akrabaların yılda iki kez bir arada bulunduğu ve birbirleri ile muhabbet edip bayramlaştığı bir ibadettir. Tüm bunlar toplumun sosyalleşmesini sağlayacak etmenlerdir.

Tüm bu bilgiler çerçevesinde katılımcılara “Cuma namazı, bayram namazı gibi cemaatle yapılan ibadetlerle ilgili kanaatleriniz nelerdir?” sorusunu yönelttik. Bu soru ile hem cemaatle yapılan ibadetlerin sosyalleşmeye katkılarını ortaya koymaya hem de çoğunlukla bu ibadetlere katılamayan kız katılımcıların konu ile ilgili düşüncelerini öğrenmeyi amaçladık. Bu soruya göre elde edilen bulgular şu şekildedir:

30 katılımcı da olumlu kanaatlerini dile getirmiştir. Katılımcılar cemaatle yapılan ibadetler hakkındaki kanaatlerinde çoğunlukla, birlik beraberlik ve güven kavramlarını kullanmışlardır. Kız katılımcıların 5’inin ise cemaatle namaz konusunu açıklarken bayanların cuma ve bayram namazlarına gidip gidememesi açısından konuya yaklaştıkları tespit edilmiştir.

Bayanların cuma ve bayram namazlarına katılıp katılamama durumlarına göre cemaatle ibadet konusunda kanaatlerini dile getiren 5 katılımcının örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K2, toplulukla ibadetin daha zevkli olduğunu dile getirdikten sonra bayanlara yer ayrılırsa bayram ve cuma namazlarına katılmak istediğini şöyle dile getirmektedir:

Hep beraber toplulukla Allah’a ibadet etmek daha zevkli oluyordur. Ben cuma namazına gitmek isterdim, eğer bayanlara da yer ayrılırdı kılmak isterdim. Ayrıca nasıl kılındığını da merak ediyorum. (K2, K, 15, 9. Sınıf, MTAL)

K24, cuma ve bayram namazlarını “erkeklerin ibadet için bir araya geldiği günler” olarak tanımlamaktadır. K11 de aynı konuda “Kadınlar pek katılmadığı için bilemiyorum ve bence kadınlar için de bir şeyler oluşturulabilir” yorumlarını yapmaktadır. K13 ise cuma ve bayram namazlarına kadınların da gidebildiğini yeni öğrendiğini şöyle açıklamaktadır:

Cuma namazına çoğunlukla erkekler gittiği için çok bir şey diyemeyeceğim. Fakat bazı kızlar da gidiyormuş ben de yeni öğrendim. Bu namazlar da Allah'ın bizden yapmamızı istediği önemli namazlardır. (K13, K, 15, 10. Sınıf, AL)

Kız katılımcılar içerisinde cuma namazına giden tek örnek olan K10 ise cemaatle yapılan ibadetin faziletlerinden bahsettikten sonra cuma namazlarına katıldığını şöyle ifade etmektedir:

Cemaatle yapılan ibadet tek yapılan ibadetten kat kat daha sevaptır diye söylemiş Peygamberimiz. Allah, o cami içerisinde sevdiği bir kulun hürmetine belki dualarımızı kabul eder. Ben bir bayan olarak cuma namazına gittim ve gidiyorum. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

Burada cuma ve bayram namazlarına bayanların katılıp katılmaması ile ilgili bir tartışmaya girmeyeceğiz. Zira bu tartışma, çalışmamızın konusu ile ilgili değildir. Yalnızca sosyalleşme bağlamında “Camiler ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler” başlığında da değindiğimiz gibi isteyen bayanların, bu ibadetten mahrum bırakılmaması için gerekli önlemlerin alınmasının gerektiğini söylemeliyiz.

Cuma ve bayram namazı ile ilgili olumlu kanaatlerini dile getiren diğer 25 katılımcının bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Babası imam olan ve cami çevresinde büyüyen K26, cemaatle kılınan namazların çok daha güzel olduğunu, babasının cami cemaati az olan bir yerde imamlık yaptığını ve bayram namazında caminin dolup taşmasından çok mutlu olduklarını şöyle dile getirmektedir:

Cemaatle kılınan namazlar çok güzel oluyor. Sevabı daha çok artıyor. Benim babam cemaati az olan bir yerde imam olduğu için bazen insanlar bayram namazlarında bizim camimize çok gelirlerdi babam çok mutlu olurdu biz de bu kadar kalabalığı görünce çok mutlu olurduk. Cemaatle kılınan namazlarda kardeşlik bağları daha sıklaşıyor ben bunu fark ediyorum. Bu yüzden cemaatle namaz kılmak daha güzel. (K26, K, 15, 10. Sınıf, AİHL)

Toplu yapılan ibadetlerden önce ve sonra toplum fertleri birbirleriyle görüşmekte ve birbirlerine hal hatır sormaktadır. Toplumun kaynaşmasına vesile olan bu ibadetleri K23 şöyle değerlendirmektedir:

Hep beraber yapılan ibadetlerin daha düzgün yapıldığını ve sevabının daha çok olduğunu düşünüyorum. Oralarda çok uzun zamandır görüşmeyen insanların görüşmeleri, kūs olanların barışmaları ve yaşlılara daha çok hürmet edilmesi beni çok mutlu ediyor. (K23, K, 17, 12. Sınıf, AİHL)

K28’de toplu yapılan ibadetlerin daha güzel olduğunu düşünmektedir. Tek yapılan ibadetlerden bir süre sonra sıkıldığını ancak toplu ibadetlerde daha hevesli olduğunu katılımcı şöyle ifade etmektedir:

Toplu ibadetle tek yapılan ibadetlere göre daha güzel oluyor. Mesela tek başıma Kur’an okurken bir süre sonra sıkılıyorum ama birkaç kişi bir arada olunca herkes benim gibi Kur’an okuduğu için ben de onlara ayak uyduruyorum ve daha hevesli okuyorum. Teravih, bayram, cuma namazlarında herkes birbirleriyle selamlaşıyor ve konuşuyor böylece insanların bir araya gelmeleri sağlanıyor. (K28, K, 14, 9. Sınıf, AİHL)

Bayram namazları küskünlerin barıştığı, insanların güler yüz içerisinde kucaklaştığı ibadetlerdir. K25 bayram namazı sonrası insanların iyi kötü demeden herkesle bayramlaştığını, insanların belki de kendisini en değerli hissettiği yerin burası olduğunu belirten ifadeleri şu şekildedir:

Bu ibadetler bütün insanların bir arada olduğu en güzel ibadetlerden birisidir. Her bayram namazı sonrası insanlar iyi kötü demeden herkesle bayramlaşıyorlar. Herkesin yüzünde bir gülümseme oluyor ki bu da bence hayatın en güzel yaşantılarından birisi. İnsanların belki de kendini en değerli hissettiği yer orasıdır. Kavganın gürültünün olmadığı bir alan oluşturan ibadetlerdir bunlar. (K25, K, 16, 11. Sınıf, AİHL)

Bir çocuk için bayram namazı ve onun sonrasında oluşturulan bayramlaşma ortamı, sosyalleşme adına büyük bir kazanımdır. Uygulamaya dönük gerçekleştirilen eğitimlerin daha kalıcı olduğu bilinmektedir. Çocuğa onlarca kitaptan okunsa ya da defalarca anlatılsa dahi çocuğun bayramlaşmaya katılarak toplumun bir parçası ve dinin bir mensubu olduğunu hissetmesi kadar etkili olmayacaktır. Çocuk burada bir yetişkin gibi değerlendirilmenin ve yetişkinler tarafından ilgi görmenin sevincini yaşamaktadır. Çalışmamızın bu zamanki kısmına kadar aktarıldığı üzere lise çağı gençlerinin hafızalarında çocukluk dönemi dini ritüellerine dair hatıralar ilk günkü canlılığıyla durmaktadır. Bu sebeple ebeveynlerin cuma ve bayram namazları gibi toplu yapılan ibadetlere

çocuklarının katılmasını sağlaması, sosyalleşme açısından oldukça mühim bir meseledir.

K14, evde cuma namazı kılınamayacağını belirtmekte ve toplu yapılan ibadetlerin insanlar arasında bağ kurduğunu açıklamaktadır:

Cuma ve bayram namazları hakkında... Mesela cumayı herkes kendi evinde kılamaz Hocam. Bu ibadetlerde herkes iç içe dini bakımdan mutlu ve aralarında huzurlu bir bağ kuruluyor. Kûsler birbirleriyle barışıyor, büyük ve küçükler saygı-sevgi görüyor. (K14, E, 16, 10. Sınıf, AL)

K16 cuma, bayram namazlarını kaçırmadığını ve arkadaşlarını da teşvik ederek hep beraber bu ibadetlerin vakti gelince camiye koştuklarını şöyle açıklamaktadır:

Bence daha sevap daha güzel oluyor toplu gidildiği zaman. Ben arkadaşlarımı da çağırıyorum mahallede toplanarak beraber camiye gidiyoruz. Bu arkadaşlarım hem okuldan hem mahalleden yıllardır tanıdığım arkadaşlarımdır. Birkaç senedir her bayram namazına beraber gider namazdan sonra da mahallede toplanırız. (K16, E, 16, 11. Sınıf)

Sonuçta, katılımcıların ifadelerinde “insanlar arası etkileşim”, “güven”, “birlik ve beraberlik”, “kaynaşma” ve “sevap” temalarını kullanarak cemaatle namaz konusundaki kanaatlerini dile getirdikleri görülmektedir.

E. Ramazan Orucu ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler

Ramazan orucu İslam’ın beş şartından biridir. Oruç, imsak vaktinden güneş batıncaya kadar yemeden, içmeden ve cinsel ilişkiden uzak durarak yapılan bir ibadettir. Oruç, iradeyi güçlendirmeyi, insanı kötü alışkanlıklardan uzak tutmayı ve insana sabır ve şükür gibi davranışlar kazandırmayı amaçlayan bir ahlak eğitimidir. Oruç tutan kimseden, fakirin halinden anlaması ve onlara şefkat

ve merhamet duyması beklenir. Orucun insan sağığına da faydaları bulunmaktadır.²⁰⁸

Katılımcıların ramazan orucu hakkındaki düşünce ve yorumlarını öğrenmek için onlara “Ramazan orucu ile ilgili kanaatleriniz nelerdir?” sorusu yöneltmiştir. Bu soru sonucu elde edilen veriler şöyledir:

Katılımcıların hepsi ramazan ayında oruç tuttuğunu belirtmektedir ve tümü oruca karşı olumlu kanaatlere sahiptirler. Katılımcıların tamamına yakını soruyu “sabır, şükür ve empati” temalarıyla açıklarken yalnızca üç katılımcı (K4, K21 ve K15) ramazan orucu ile ilgili kanaatlerini orucun insan sağığına faydaları açısından ele alarak açıklamaktadır.

Soruyu “sabır, şükür ve empati” temalarıyla açıklayan katılımcılardan bazılarının örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Oruç bireye fakirin halinden anlamayı öğretir. K9 bu duygularla gerçekleştirdiğı ve tam manasıyla yerine getirdiğine inandığı bu ibadeti şöyle söylemektedir:

Ramazan orucunu nasıl anlatsam... İnsanlara kendisinden daha kötü durumda olan insanların halinden anlamak için emredilen ve benim yaparken mutlu olduğum bir ibadet oruç. Bu ibadeti tam manasıyla yapabildiğimi düşünüyorum. (K9, E, 17, 12. Sınıf, MTAL)

Oruç ibadeti, namaz ibadetiyle kıyaslanacak olursa yerine getirilmesi için daha az bilgi ve ön koşul gerektiren bir ibadettir. Katılımcılardan toplumda oruç ibadetine karşı daha çok ilgi olduğunu söyleyen K30, kanaatlerini şu şekilde dile getirmektedir:

Hocam oruç bizlere sabrı öğretiyor. Onu bir nevi gizli öğretmen gibi düşünmeliyiz. Bizim toplumda oruca da namazdan fazla ilgi gösteriliyor. Bu durum beni hem mutlu ediyor hem de üzüyor. (K30, E, 17, 12. Sınıf, AİHL)

²⁰⁸ Lütfi Şentürk ve Seyfettin Yazıcı, *İslam İlmihali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 256-260.

Oruç tutunca Allah için bir şey yaptığını hissettiğini söyleyen K17, oruç tutarken fakirlerin halinden daha iyi anladığını orucunu açınca da Allah'a şükrettiğini şöyle belirtmektedir:

Oruç tutunca Allah için bir şey yaptığımı hissediyorum. Aç olunca her an Allah'ın varlığını hissediyorum. Oruç tutarken aç olan insanların hallerinden daha çok anlıyorum. Orucu açıp yemek yediğimiz zaman da Allah'a şükrediyorum. (K17, E, 16, 11. Sınıf, AL)

Ramazan ayı, Müslüman toplumlarda kendine has kültürüyle diğer aylardan ayrılmaktadır. Ramazan sofraları aynı zamanda tüm ailenin bir araya geldiği bir kaynaşma ortamıdır. K6, ramazan ayı ve ramazan sofralarını oldukça sevdiğini şöyle belirtmektedir:

Ramazan ayı bizim dine bağlılığımız güçlendiriyor. Ramazan ayı gelince çok mutlu oluyorum. Ramazan hem aileyi bir arada tutuyor, hem de tüm aile birlikte yemek yiyoruz iftar sofralarında. Böylece de aile bağlarımız güçleniyor. (K6, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

İftar sofraları örnekleriyle soruyu cevaplayan bir diğer katılımcı K25'in ifadeleri de şöyledir:

Ramazan ayı bütün ailenin iftar vakti hep bir arada olduğu ay. Sofraların hepsinin bereketli olduğu, kimsenin aç kalmadığı, tuttuğumuz orucun en güzel şekilde karşılık bulduğu bir ay. Eş, dost, akrabanın hep birlikte olduğu güzel anılar biriktirdiği iftar akşamları oluyor. Ramazan bize sabretmenin sonundaki güzellikleri öğretiyor. Sabretmenin hayatımızda olumlu sonuçlar ortaya çıkarttığını gösteriyor. (K25, K, 16, 11. Sınıf, AİHL)

Ramazan ayında diğer aylardakinden daha az acıktığını belirten K23 de ramazanda iftar sofralarında bulduğu mutluluğu normal zamanda bulamadığını şu sözleriyle aktarmaktadır:

Ramazan ayında kendimi diğer aylardan daha dinç hissediyorum. Normalde belirli sürelerde çok aç olurken o zamanda acıkmamam çok dikkatimi çekiyor. İftar yemekleri diğer yemeklerden daha mutlu geçiyor. Normal zamandaki sofralarda o mutluluk bende yok. Tüm ailenin bir sofrada toplanması, mutlu olması ve Allah'a ibadet etmeleri beni çok mutlu ediyor. Ramazanda ailemi izlemeyi çok seviyorum. (K23, K, 17, 12. Sınıf, AİHL)

K16, ramazan ayında sahurlarda biraz zorlandığını ancak ramazan ayını sevdiğini, ramazanda insanların biraz daha sabırlı olmaları gerektiğini şöyle aktarmaktadır:

Ramazan güzel oluyor, hem fakirlerin sıkıntısını anlıyoruz hem de özel bir aya girmiş oluyoruz. Sahurlarda biraz zorlanıyorum uyanırken ancak geri kalan zamanlar iyi oluyor. Sadece sahurda çok uykusuz oluyorum. Ama her şeye rağmen ramazan ayını çok seviyorum. Ramazan ayı sabır ayı. İnsanların biraz daha sabırlı olmaları gerekir. Ramazanda kavg, tartışma olmamalı. (K16, E, 17, 11. Sınıf, AL)

Orucun Allah'ın insanları bir testi olduğunu düşünen K1, empati yoluyla fakirlerin halinden anladıkça özgüveninin arttığını belirtmektedir. K1 şu cümleleri kurmaktadır:

Orucun İslam'ın 5 şartından biri olduğunu ve Allah tarafından emredildiğini biliyorum. Oruç benim dünyamda büyük bir yer kaplıyor çünkü Allah'ın bizi test ettiğini düşünüyorum, direncimiz ölçülüyor olabilir. Oruçla fakirlerin halinden iyi anlıyorum, bazı insanların dilinden daha iyi anlıyorum kendimi o insanların yerine koyuyorum. O zaman özgüvenim daha çok artıyor. (K1, E, 15, 9. Sınıf, MTAL)

K2, küçükken öğleye kadar babaannesinin teşvikiyle oruç tuttuğunu ve oruç tutunca fakirlerin halinden anladığını şu sözleriyle belirtmektedir:

Oruç tutunca fakir olanın halinden anlıyorum ve Allah'ın verdiği görevi yerine getiriyorum. Yedi yaşlarındayken evdekiler kalkınca ben de gece sahura kalkar öğleye kadar oruç tutardım, babaannem de beni teşvik ederdi. 12 yaşlarında tam olarak oruç tutmaya başladım ve hiç bırakmadım. (K2, K, 15, 9. Sınıf, MTAL)

Çocukları oruca alıştırmak için kültürümüzde “tekne orucu” veya çocuk orucu denilen bir uygulama vardır. Bu uygulama çocukların kısa süreli, acıkana kadar oruç tutmaya çalışmaları şeklinde gerçekleşir. Böylece çocuklar hem oruç tutmaya bir adım yaklaşır hem de ebeveynlerinin yerine getirdiği bir ibadeti ebeveynlerinin denetiminde güçleri yettiğinde yapmaya çalışarak kendilerini bir olgun birey gibi hissedip mutlu olurlar.

K5, ramazan ayında hem insanlara hem de hayvanlara karşı merhamet duygularının güçlendiğini ifade etmektedir. K5'in soruya farklı bir açıdan yaklaşması onu bu başlıkta diğer katılımcılardan ayırmaktadır:

Orucumu tutuyorum, aç oldukça susuz kaldıkça başkalarının sadece bir öğün yemek yediklerini hatırlıyorum. Tüm bu zorlulukları görünce de halime şükrediyorum ve muhtaç olan insanlara yardım etmek istiyorum. Aslında hayvanlara da yardım etmek istiyorum çünkü onlar da aç, susuz kalabiliyorlar. (K5, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Diğer katılımcılar da soruya “sabır, şükür ve empati” temalı cevaplar vermektedir. Yalnız üç katılımcı ramazan orucu ile ilgili kanaatlerini orucun insan sağlığına faydaları açısından ele alarak açıklamaktadır. Bu üç katılımcıdan K21, “Oruç tutunca bir ay midemiz dinleniyor ve her gece teravih namazı kılıyoruz. Bu ikisinin de insan vücuduna faydaları var” demektedir. K4 “Oruç vücudu hem dinlendiriyor, sağlığınıza iyi geliyor” düşüncesindedir. K15 de “Oruç tutarak sağlığımız için faydalı bir şey yapmış oluruz” demektedir. Üç katılımcının orucun insan vücuduna faydaları ile ilgili değerlendirmeleri bu yöndedir.

Sonuçta ramazan orucu konusunda katılımcıların ifadelerinde ön plana çıkan temalar; orucun sabrı öğretmesi, aile birlikteliğini diri tutması ve fakirleri hatırlatması olarak karşımıza çıkmaktadır.

F. Zekât ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler

Zekât, zengin olan Müslüman’ın seneden seneye malının kırkta birini Müslüman olan fakire vermesine denir. Kur’an-ı Kerim’de farklı isimler altında ve namazla beraber otuz yedi yerde zekât ibadetinden bahsedilmektedir.²⁰⁹ Maddi gücü yeterli olmayan Müslümanlar zekât vermezler.

Zekâtın bireye ve topluma birçok faydaları bulunmaktadır. Malının belli bir miktarını fakirlerle paylaşan Müslüman, mal biriktirme hırsından da uzak durmuş olur. Toplumda muhtaç kişilere yardım edilmesi, zengin ve fakir arasında bağlar kurar. Bu da toplumun iletişimini güçlendirir. Daha mutlu ve birbirinden haberdar bir toplum böylece inşa edilmiş olur.

²⁰⁹ Akseki, *İslam Dini*, 214.

Zekât verecek olan kimsenin muhtaç olan kimseyi aşağılamadan ibadetini Allah rızasını gözeterek samimiyetle yapması gerekir. Böylece fakir de kimseye borçlu ve rencide olmadan ihtiyacını giderme imkânı bulur.

Sosyal yönü ağır basan ve toplumda barış, kardeşlik ve dayanışma gibi erdemleri ön plana çıkaran zekât ibadetinin lise çağı gençlerinin dünyasında ne kadar etkili olduğunu ve gençlerin zekât ibadeti hakkında neler düşündüğünü ortaya koymak amacıyla yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında katılımcılara “Zekât ibadeti ile ilgili kanaatleriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir.

Bu sorular sonucu elde edilen veriler şöyledir:

Dört katılımcı (K2, K13, K24 ve K27) zekât ibadeti hakkında herhangi bir bilgileri olmadığını söyleyerek bu soruda yorumsuz kalmışlardır. Diğer 26 katılımcı ise zekât ibadeti ile ilgili olumlu kanaatlere sahiptir. Bu 26 katılımcının 17’si zekat ibadeti hakkındaki kanaatlerini “paylaşma, empati ve dayanışma” temalarından hareketle dile getirmektedir. 9 katılımcı ise toplumumuzda zekât ibadetinin yeterince yerine getirilmediği görüşündedir ve açıklamalarını bu yönde yapmaktadırlar.

Zekat ibadeti hakkındaki kanaatlerini “paylaşma, empati ve dayanışma” temalarından hareketle dile getiren katılımcıların bazı örnek ifadeleri şöyledir:

Maddi durumu sebebiyle hiç zekât vermediğini söyleyen K5, zekâtın faydalı bir ibadet olduğunu düşünmektedir. Zekât ile fakirlerin mutlu olmasının sağlandığını söyleyen katılımcı, onların mutluluğunu gördükçe zenginlerin de mutlu olacağını şöyle ifade etmektedir:

Henüz kendime ait bir mal varlığım olmadığından dolayı hiç zekât vermedim. Öğrenciyim, okuyorum yani. Bence zekât insanlar için çok faydalı bir ibadet. Durumu olmayan birine maddi imkân sağlamak hem onu mutlu eder hem de onun mutluluğunu gördükçe zengin kişi mutlu olur. Yani iki taraf da mutlu oluyor. (K5, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Zekât ibadeti sayesinde toplumda yardımlaşma ve dayanışma bağlarının güçlendiği söyleyen K16 ise ileride mal varlığı olunca seve seve zekât vereceğini şöyle belirtmektedir:

Zekât sayesinde toplumumuzda yardımlaşma ve dayanışma oluyor. Hem ibadet yapılıyor hem yardımlaşıyoruz, bu sebeple zekâtın faydalı bir ibadet olduğunu düşünüyorum. İnsanlar dayanışma içinde olmalı, bu sebeple ileride mal varlığım olursa zekâtını seve seve vermek istiyorum. (K16, E, 17, 11. Sınıf, AL)

Zekât ibadeti sayesinde toplumda zengin ve fakir arasında iyi dostluklar kurulduğunu hatırlatan K29 da zekât sayesinde hem zenginin kendisini fakirin yerine koyduğunu hem de fakirin kendisini zenginin yerine koyarak maddi durumunu düzeltmek için çalışmayı hatırladığını şu sözleriyle açıklamaktadır:

Zekât ibadeti, durumu daha düşük insanlara yardım etmek, onlarla iyi dostluklar kurmak ve kendini başkasının yerine koymak için faydalı bir ibadet. Zengin kendisini fakirin yerine koyduğu zaman şükredecek fakir de kendisini zenginin yerine koyup durumunu düzeltmek için çalışacak ki o da başkasına zekât versin. (K29, E, 15, 9. Sınıf, AİHL)

K29'un ortaya koyduğu bu çift yönlü empati, başka hiçbir katılımcı tarafından dile getirilmediği için K29'u diğerlerinden farklı kılmaktadır.

Zekâtı, “Zenginin malında olan fakirin hakkı” olarak tanımlayan K9, ailesinin her sene zekâtı aksatmadan verdiğini, zekât verirken de önce tanıdıklardan başlayarak daha az tanınanlara doğru bir yol izlediklerini şöyle belirtmektedir:

Zekât, zenginin malında olan fakirin hakkıdır ve verilmesi gerekli bir ibadettir. Biz de aile olarak her yıl zekâtımızı vermeye çalışıyoruz. Önce tanıdıklara veriyoruz eğer tanıdık yoksa ihtiyaç sahiplerine vermeye çalışıyoruz. (K9, E, 17, 12. Sınıf, MTAL)

K8'de zekâtı “Müslüman fakir kardeşinin üzerindeki parasal hakkı” ve “Zengin ve fakir arasındaki farkı kapatmaya dayalı bir ibadet” olarak tanımlamaktadır. Zekât ibadetinin aksatılmadığı toplumlarda zengin-fakir arasındaki gelir farkı azaltılmış olacaktır.

Henüz zekât vermese de küçük yaşlardan itibaren elindeki eşyalarını durumu olmayan arkadaşlarıyla paylaştığını belirten K26, bu yaptığının zekât olmasa da Allah katında ödüllendirileceğini söylediği ifadeleri şu şekildedir:

Allah'ın bize verdiği nimetler karşılığında nimetlerden onun rızası için verdiğimiz para vb. şeylere zekât deriz. Ben küçükken oyuncaklarımı durumu olmayan arkadaşlarımla paylaşınca zekât verdim sanırdım. Babam da bu davranışım karşılığında bana yeni oyuncaklar alırdı. Babam aldıkça ben verirdim. Şimdi ise zekatın bunlar olmadığını biliyorum ama yine de giymediğim kıyafetlerimi, kullanmadığım eşyalarımı ihtiyaç sahiplerine veriyorum. Biliyorum her ne kadar bu zekat olmasa da Allah beni görüyor ve bu yaptığım iyilikler karşılığında inşallah ahirette beni ödüllendirecek. (K26, K, 15, 10. Sınıf, AIHL)

K17 de tıpkı K26 gibi henüz zekât veremediğini belirtmekte ancak buna rağmen insanlara faydalı olmak için sadaka verdiğini, ileride de maddi durumu iyi olursa zekâtını vermek istediğini dile getirmektedir. K17'ye göre zekât başka insanları mutlu ederek mutlu olmak anlamına da gelmektedir:

Zekât verince başka insanları mutlu ederek sen de mutlu olursun. Onlara yardım etmek güzel oluyor. Çarşıda mendil satan çocuklar var. Şimdi elimden geldiğince onlara yardım etmeye çalışıyorum, ileride de böyle çocuklara zekâtımı vermek istiyorum. (K17, E, 16, 11. Sınıf, AL)

Zekat mal ile yapılan bir ibadettir. K17 ve K26'nın şu anda zekât verecek mali imkâna sahip olmamalarına rağmen fakirlere kendi imkânları ölçüsünde yardım etmeye başlamalarını ve zekât verecek duruma gelmeyi sabırsızlıkla beklемelerini gençlerin dini yükümlülükleri yerine getirmeye dair istekleri açısından değerlendirmek gerekmektedir.

K19'da “Zekât bence daha çok çocuklara verilip çocuklar sevindirilmelidir” diyerek K17 ve K26 gibi öncelikle çocuklara yardım yapmayı tercih ettiğini dile getirmektedir. Bu durumu, örneklem grubumuzun lise çağı gençlerinden oluştuğunu göz önünde bulundurarak yorumlarsak katılımcıların kendinden küçüklere merhamet duygularının gelişmiş olduğuna bağlayabiliriz.

Toplumda namaz ve oruç ibadetini aksatmadan yerine getirmesine rağmen zekât ibadetini yerine getirmekten kaçınan varlıklı kimseler bulunmaktadır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: “Göklerin ve yerin tamamı zaten Allah'a kalacak olduğu halde ne diye hâlâ Allah yolunda harcama

yapmıyorsunuz?(...)”²¹⁰ Dünya hayatı ve dünya nimetleri geçicidir. Asıl olan ahiret hayatıdır.

Toplumumuzda zekât ibadetinin yeterince yerine getirilmediği görüşünde olan ve açıklamalarını bu yönde yapan 9 katılımcıdan bazılarının örnek ifadeleri şu şekildedir:

K7, toplumumuzun gerekli zekâtı vermediğini ve bunun toplumda yer alan cimri ve kul hakkından korkmayan insanlardan kaynaklandığının belirten görüşleri şu şekildedir:

Zekat verilmesi gereken bir şeydir. Durumu iyi olmayan insanlara yardım amacıyla yapılır. İnsanlar mutlu olur. Zekât vermek insanı sevindirmek bence en güzel davranışlardandır. Toplumumuz gerekli zekâtı vermiyor. Çünkü toplumumuzda çok cimri insanlar var ve kul hakkını gözetmiyorlar. (K7, E, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Zekâtın başkalarının hakkı olan parayı onlara vermek olduğunu söyleyen K10, hakkı olana hakkını vermenin bir lütuf değil olgunluk olduğunu belirten ifadeleri şu şekildedir:

Bence zekât, insanın kendi parasından vermek zorunda olduğu bir miktar değil başkalarının olan parayı onlara geri vermektir. Yani zekât aslında bizim malımızın şükrüdür. Günümüzde insanlar geçici olan bu hayatta geçici olan mal ve parayı benimseyerek kimseye vermemektedirler. Lakin o mal ve para muhtacın hakkıdır. Hakkı olanın hakkını vermek bir lütuf değil bir olgunluktur. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

K20, zekâtın paylaşmak olduğunu söylemektedir. Katılımcı, herkes zekâtını verirse toplumda fakirlik diye bir şey kalmayacağı görüşündedir:

Zekât insanların paylaşmasını sağlamaktır kısacası bu yüzden insanlara her şeyi paylaşmayı öğretiyor. Eğer her insan zekât verse, paylaşmayı bilse fakirlik kavramı ortadan kalkardı. Herkes mutlu ve huzurlu olurdu. (K20, E, 17, 12. Sınıf, AL)

K30 ise toplumda zekâtın yeterince verilmeme sebebini “Zenginlerin daha fazla zenginlik arayışına girmesi” şeklinde açıklamaktadır. K3’e göre de zekât verilmemesinin asıl sebebi “bilgisizlik”tir. Bu soruya kadarki tüm sorularımıza

²¹⁰ Hadîd 57/10.

bilgileri dâhilinde cevap vermeye çalışan katılımcıların 4 tanesi zekât hakkında hiç bilgi sahibi olmadığını ifade etmiştir.

Sonuçta zekât, katılımcıların ifadelerine göre verilen nimetlerin karşılığı olarak yapılması gereken bir ibadet olarak belirtilmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğuna göre zekât, toplumda yardımlaşma ve dayanışmayı arttıran bir ibadet olarak görülmektedir ve zengin ve fakir arasındaki iletişimi güçlendirdiği vurgulanmaktadır. Hem zekât verenin hem de zekât alanın mutlu olduğu ifade edilmektedir.

G. Hac İbadeti ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler

Hac, kelime olarak “Allah’a yönelme, günden arınma, zorluklara göğüs germe” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak hac, Mekke’de bulunan Kâbe’yi ve çevresindeki kutsal yerleri belirli bir vakitte ve usulünce ziyaret etmek ve yapılması gereken diğer görevleri yerine getirmek demektir. Hac İslam’ın beş şartından birisidir ve hicri 9. yılda farz kılınmıştır.²¹¹

Hac, İslâm dininin evrensel bir din olduğunu, birlik-beraberliği, dil, ırk, cinsiyet ayrımı yapmadan müminlerin eşit ve kardeş olduğunun temsil edildiği bir ibadettir. Hacdaki bembeyaz giysiler ahiretteki mahşeri hatırlatır. Herkesin aynı kıyafeti giymesi zengin-fakir, şehirli-köylü ayrımının yapılmadığının bir göstergesidir. Hacda normal zamanda helal olan bazı şeyler ihrama girdikten sonra haram kılınır. Böylece irade ve sabır ile nefis terbiye edilmiş olur. Müslümanlar “ben” duygusunu aşp “biz” duygusunu öne çıkarırlar ve birbirleriyle kaynaşarak değişik kültürleri tanıma fırsatı bulurlar.²¹²

Bu doğrultuda, lise çağı gençlerinin hac ibadeti ile ilgili düşündüklerini ortaya koymak için katılımcılara “Hac ibadeti ile ilgili kanaatleriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soru sonucunda elde edilen veriler şu şekilde olmuştur:

²¹¹ Karagöz vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 210.

²¹² İsmail Karagöz, Mehmet Keskin ve Halil Altuntaş, *Hac İlmihali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 21-22.

28 katılımcı hac ibadeti ile ilgili olumlu kanaate sahiptir. Bir katılımcı (K6) hac ile ilgili olumsuz kanaatlere sahiptir. K6, hac hakkındaki olumsuz kanaatlerine gerekçe olarak hacca maddi gücü olmayanların gidememesini göstermektedir.

Allah, haccı Kur'an-ı Kerim'de “(...)Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.(...)”²¹³ ayetiyle insanlara emretmektedir. Gücü yetmeyenlerin hac yapmaması ise dinin Müslümanlara sağladığı bir kolaylıktır. Zira gücü yetmeyenlere haccın faz kılınması mal veya beden olarak yolculuğa dayanamayacak Müslümanların büyük sıkıntılar çekmelerine sebep olacaktır. K6'nın, bu durumu farklı yorumlaması dikkat çekicidir.

Bir katılımcı (K12) “Hac konusunda bilgim yok” diyerek soruyu cevaplamamayı tercih etmiştir. Hac ibadeti hakkında olumlu kanaatlere sahip 28 katılımcının 13'ü hac konusundaki kanaatlerini dile getirirken “Kabe'yi ve Hz. Peygamber'in yaşadığı yerleri ziyaret” temalarından hareketle açıklamalarda bulunmuşlardır. 15 katılımcı ise haccın insana ve topluma faydalarından hareketle görüşlerini bildirmişlerdir.

Hac konusundaki kanaatlerini dile getirirken “Kâbe'yi ve Hz. Peygamber'in yaşadığı yerleri ziyaret” temalarından hareketle açıklamalarda bulunan 13 katılımcının benzer ifadelerinden bazı örnekler şu şekildedir:

K13, Hacca gitmeyi “Peygamberimizin yaşadığı kutsal topraklara gitmektir” diyerek açıklamaktadır. Hacca gidenlerin tüm günahlarının silindiğini K13 şöyle anlatmaktadır:

Hacca gitmek Peygamberimizin yaşadığı kutsal topraklara gitmektir. Kâbe'yi ziyaret edip dua etmektir. Bütün günahlarımızın silindiği bir ibadettir. İnsan için oldukça önemlidir bu. Haccı parası olan yapar. (K13, K, 15, 10. Sınıf, AL)

²¹³ Âl-i İmrân 3/97.

Hacca gidenlerin günahlarından arınması ile ilgili hadis kaynaklarında hadisler yer almaktadır. Örnek verecek Hz. Peygamber, bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmaktadır:

“Kim Allah için hacceder de (Allah’ın rızasına uymayan) kötü söz ve davranışlardan ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsa, (kul hakkı hariç) annesinin onu doğurduğu günkü gibi (günahlarından arınmış olarak hacdan) döner”²¹⁴

Hacca giderek Allah’ın evini ziyaret ettiğimizi belirten K16, aynı zamanda Peygamber Efendimizin de yaşadığı ortamı gördüğümüzü ifade eden görüşleri şu şekildedir:

Hacca gittiğimiz zaman Allah’ın evini ziyaret etmiş oluyoruz. Aynı zamanda Peygamber Efendimizin de yaşadığı ortamı görüyoruz ve onların yaşadığı ortamı hissediyoruz. Mesela bazıları haccı zorunlu olarak görüyor bazıları da mal varlığı yeterli olmamasına rağmen oralara gidip oraları görmek istiyor. (K16, E, 17, 11. Sınıf, AL)

Kültürümüzde hacca giden bireylere tanıdıkları tarafından “hacı ziyareti” adıyla ziyaretler düzenlenmektedir. K25 bu ziyaretlere şöyle değinmektedir:

Hac ibadeti genellikle durumu olan Müslümanların yapmakla yükümlü olduğu bir ibadettir. Peygamber Efendimizin yaşadığı yerleri görme imkânını bize sağlar. Hacca gidip geri gelen büyüklerimizi ziyaret ederiz. Bu ziyaretlerde herkes bir araya gelir ve sohbetler edilir. (K25, K, 16, 11. Sınıf, AİHL)

Bu grupta son olarak K17’in kanaatlerine yer vermek istiyoruz. Zira diğer katılımcılar konuya hep aynı açıdan yaklaşmış K17 ise hacca gitme yaşı ile ilgili de açıklamalarda bulunmuştur:

Hac ile Peygamberimizin yaşadığı yerleri görüyoruz, daha değişik duygular kazandırıyor insana kutsal yerleri gezmek. Hacca gitseydim mutlu olurum; 30’lu yaşlarda hacca gidilmeli bence en geç 50’li yaşlarda gidilmeli. Yaşlı olunca zor olur. Bir de ölümlü dünya hacca gitmeden ölmek kötü olur. (K17, E, 16, 11. Sınıf, AL)

Toplumumuzda genellikle yaşlılık döneminde hac ibadeti gerçekleştirilmektedir. Tabi bu durumun ortaya çıkmasında bireyin çalışma

²¹⁴ Buhârî, “Hac”, 4. II, 1141. Nesâî, “Menâsikü’l-Hac”, 4. V, 114. Müslim, “Hac”, 438. I, 983. İbn Mâce, “Menasik”, 1. II, 962. akt. Karagöz, Keskin ve Altuntaş, *Hac İlmihali*, 22.

koşullarının, ekonomik seviyesinin ve çocuklarının yaş durumunun da etkisi vardır. Genellikle emekli olmayı, çocuklarını evlendirmeyi ya da büyümelerini beklemeyi tercih eden bireyler, bu bekleme döneminde gençlik döneminin bir avantajı olan fiziksel gücü de kaybetmektedirler. Hac ibadeti bedenle yapılan bir ibadet olduğundan yaşlı ve hasta bir bedeni zorlama ihtimali fazladır.

Ülkemizde hac, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından her yıl kur'a yöntemi ile organize edilmektedir. Yani hacca başvurulmuş sene hacca gitme hakkı elde etmek her zaman mümkün olmamaktadır. Ayrıca her Müslüman'ın karşısında bir de ölüm gerçeği vardır. İnsan her an hayatını kaybedebilir.

Haccın insana ve topluma faydalarından hareketle sorumuza cevap veren 15 katılımcıdan bazı örnek ifadeler aşağıdaki gibidir:

K2, hacda herkesin eşit olduğunu ve aralarında hiçbir farklılık olmadığını belirtmektedir. Katılımcı, hacca gitseydi hacdan dönünce daha dindar biri olacağını düşünmektedir:

Hacca gidince insanlar hiçbir farklılık olmadan eşitçe tavaf ediyorlar, farz olan herkes hacca gitmeli. Ben hacca gitseydim geldiğimde daha dindar bir insan olurum, kötülüklerden uzak bir insan olurum. (K2, K, 15, 9. Sınıf, MTAL)

Haccı, Allah'a kulluğu göstermek için güzel bir ibadet olarak gören K18, hacca gitme arzusunu ve imkân olursa her sene tekrar gitmeyi istemesini şu sözlerle açıklamaktadır:

Hac ibadeti Allah'a kulluğumuzu göstermek için çok güzel bir ibadet. O'nun kapısına gitmek, orada ibadetlerimizi gerçekleştirmek çok güzel bence. Keşke hacca gidebilsem ve elimden gelse de her yıl bunu tekrarlayabilsem. (K18, K, 17, 11. Sınıf, AL)

Toplumumuzda hacca giden ve kutsal toprakları ziyaret eden kimselere saygı ve hürmet gösterilmektedir. Hacdan dönen birçok Müslüman da bu bilinçle ibadetlerine ve davranışlarına daha çok dikkat etmektedir. K14 bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Hac, Allah ile birlik ve beraberlik sağlamak demek. Allah'ın evi ve kiblemiz orası. Binlerce insan Allah'a ibadet amaçlı buraya gitmek istiyor. Kimi genç, kimi yaşlı

gidiyor. Kimine nasip olmuyor. Buraya gidip dönen acayip saygı görüyor. Gitmeden önce ibadetleri eksikse bile dönünce daha çok ibadetlerine bağlı oluyor Allah'a daha çok şükür içinde oluyor. (K14, E, 16, 10. Sınıf, AL)

K1, haccın insanlara kardeşliği hatırlattığını söylemektedir. İleride hacca gitme isteği duyduğunu, orada insanların birbirleri ile iletişimini merak ettiğini şu sözlerle ifade etmektedir:

Hacca durumu iyi olanların gitmesi gerektiğini düşünüyorum. Hac bence insanlara bir kardeşlik içinde olduğunu hatırlatıyor, bütün Müslümanlar bir arada olduğu için. İleride hacca gitmek isterdim. Oranın nasıl bir yer olduğunu merak ediyorum. Oradaki insanların iletişimini, nasıl birbirlerine davrandıklarını merak ediyorum. (K1, E, 15, 9. Sınıf, MTAL)

K10, haccın mahşer gününe yapılan bir tatbikat olduğunu söylemektedir. Hacceden kimsenin haccın amacını iyice kavrayıp öğrenerek ibadetini yerine getirmesi gerektiğini şöyle belirtmektedir:

Hac, mahşer gününe kefenlerimizle yapılan bir hazırlıktır, bir tatbikattır. Bilinçsiz yapılan ibadet bence şerbetsiz tatlıya benzer. Hac ibadeti de böyledir. Tavaf ederken ne için tavaf ettiğini bilmezsen olmaz. Say ederken neden say ettiğimizi bilip hüzünlenmemiz gerekir. Bunları bilinçsiz yaparsak yaptım demek için yapmış oluruz. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

Bu gruptaki diğer katılımcılar da hac ibadeti ile ilgili kanaatlerini dile getirirken aynı ortak noktalarda birleşmektedirler. Sonuçta hac ibadeti, katılımcıların ifadelerinde kutsal mekânları ziyaret ederek günahlardan uzaklaşmak için yapılması tavsiye edilen bir ibadet olarak karşımıza çıkmaktadır.

H. Kurban İbadeti ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler

Kurban kelimesi Arapçada maddî ve manevî her türlü yakınlığı belirten bir anlam genişliğine sahiptir. Terim anlamı olarak ise kurban, kendisiyle Allah'a

yaklaşılan şeyi, özel olarak da Allah’a yakınlık sağlamayı, yani ibadet amaçlı belli vakitte belirli cins hayvanları kesmeyi ve kesilen hayvanı ifade eder.²¹⁵

Kurban, bireye ve topluma faydaları olan bir ibadettir. Kurban kesen kişi, Allah’ın emrine boyun eğer ve kulluğun gereğini yapar. Kurban, toplumda kardeşlik ve yardımlaşmanın canlı kalmasına ve toplumsal adaletin gerçekleşmesine katkı sağlar. Et satın alma durumu olmayan yoksullara kurban kesenler yardımcı olur, böylece varlıklı kimse Allah rızası için yardımlaşma ve başkalarıyla paylaşma zevkini tadar ve cimrilikten uzak kalır. Fakir de Allah’a şükreder ve kendini yaşadığı toplumun bir üyesi olarak hisseder.²¹⁶

Kurban, kişinin sadece eve et getirmesi olarak düşünülemez. Müslümanların aynı anda aynı ibadeti yapmaları aynı inanç ve değerlere sahip olmanın verdiği güven duygusunun oluşumuna katkı sağlar. Kurban geleneği kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Ancak yaşı ve psikolojik durumları uygun olmayan çocukların olumsuz etkilenmemeleri amacıyla hayvanın kesimini görmemesini sağlamak daha uygun olacaktır.²¹⁷

Bu doğrultuda kurban ibadeti ile ilgili örneklem grubumuzun kanaatlerini öğrenmek ve lise çağı gençlerinin kurban hakkında konuya yaklaşımlarını ortaya koymak amacıyla katılımcılara “Kurban ibadeti ile ilgili kanaatleriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiş ve şu bulgulara ulaşılmıştır:

Tüm katılımcılar kurban ibadeti ile ilgili olumlu bakış açısına sahiptir. 6 katılımcı kurbanla ilgili olumlu kanaatlerini belirtmenin yanı sıra kesilen hayvanlara da üzüldüğünü dile getirmektedir. 6 katılımcı ise kurban ibadetinin faydalarını açıkladıktan sonra toplumumuzdaki kurban ibadeti anlayışını eleştirmeyi tercih etmiştir. Örneklem grubu kanaatlerini genellikle “paylaşma, yardımlaşma, dayanışma, şükür” temaları üzerinden açıklamaktadır.

²¹⁵ Ahmet Güç, “Kurban”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 26 (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 433.

²¹⁶ Karaman, Bardakoğlu ve Apaydın, *İlmihal II*, 2.

²¹⁷ Tevhit Ayengin, “Kurban İbadeti”, *Diyanet İlmî Dergi* 41, sayı 4, (2005): 20.

Katılımcıların kurban ibadeti ile ilgili bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K14'ün, kurbanın Allah'a adandığını, Allah'a şükürümüzü sunarken yoksullara da yardım ettiğimizi, kurbanın amacının kan dökmek olmadığını aktaran görüşleri şu şekildedir:

Kurban Allah için onun adına adanan bir adak. Büyüklerimizin anlattığı kadarıyla kanı değil ibadeti önemli. Allah'a şükürümüzü sunarken yoksullara da yardımcı oluyoruz. Herkes Allah'a şükür amaçlı kurban ibadetini yerine getiriyor. (K14, E, 16, 10. Sınıf, AL)

Bazı kurbanlık hayvanlar ortakla kesilebilmektedir. Bu ortaklık esnasında da yardımlaşma ve dayanışma hissedilmektedir. Kurbanı kalabalık olarak kestiklerini ve bu kesim esnasında akrabalar ve komşularla yardımlaştıklarını belirten K8, şunları söylemektedir:

Kurbanı kalabalık kesiyoruz. Dedemlerle ve amcamlarla her sene ortak kurban kesiyoruz ve komşularla ortak oluyoruz. Kurban kestikten sonra kesmeyen kişilere dağıtıyoruz. (K8, E, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Kurban kesimine katıldığını ve etkilendiğini ifade eden K16, kesimden sonra etlerin bir kısmını ihtiyaç sahiplerine dağıttıklarını şöyle ifade etmektedir:

Kurban da dayanışma ile ilgili, kurban kesimine daha önce de katıldım. Oradaki dualar beni etkiliyor, kesim esnasında kendimi farklı hissediyorum. Kurban hayvanının etini alıp etin bir kısmını dağıtıyoruz. Bu da insanlar arasında dayanışmaya sebep oluyor. (K16, E, 17, 11. Sınıf, AL)

Katılımcılar, kurban ibadetinin “paylaşma, yardımlaşma, Allah'a yaklaşma ve şükretme” temaları ile bağlantılı bir ibadet olduğunu belirtmektedirler. Katılımcıların benzer ifadelerini kapsayan K28'in görüşleri şu şekildedir:

Kurban ibadeti paylaşma ve yardımlaşmaya yönelik bir ibadettir. Kurban kesenlerle kesmeyenler belirli şartlara göre paylaşıyorlar. Biz her sene kurban kesiyoruz ama ben kurban etini yiyemiyorum bu sebeple daha fazla dağıtmaya çalışıyoruz. (K28, K, 14, 9. Sınıf, AİHL)

Kurban ibadeti ile ilgili kanaatlerinde kurban bayramına dair görüşlerini de dile getiren K24 ve K25'in kurban bayramının tüm ailenin bir araya geldiği, küslerin barıştığı ve herkesin mutlu olduğunun belirten ifadeleri şu şekildedir:

Kurban, durumu olan bireylerin yapmakla yükümlü olduğu bir ibadettir. Kesilen etlerin insanlara dağıtılması da kurban kesemeyenlerin de et yeme hakkına sahip olmasına vesile olan bir ibadettir ayrıca bayram demek küslüklerin ortadan kalkması demektir büyüklerin ellerinin öpüldüğü küçüklerin sevildiği özel günlerdir. Herkesin yüzünde bir gülümseme bir mutluluk olur. (K25, K, 16, 11. Sınıf, AİHL)

Her bayram olduğu gibi bu bayram da çocuğundan yaşlısına tüm aile fertlerinin bir araya geldiği günlerden biridir. (K24, K, 16, 11. Sınıf, AİHL)

6 Katılımcı, kurban ibadetinin faydalarını belirtmenin yanı sıra kesilen hayvana üzülmekten kendilerini alıkoyamadıklarını belirtmektedirler. Bu katılımcıların örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K1'in kurban kesen kimsenin önce üzüldüğünü sonra bir ibadet yaptığının bilinciyle davrandığını düşündüğü ifadeleri şu şekildedir:

Kurban kesen insana önce üzüntü kattığını düşünüyorum. Çünkü bir hayvana zarar veriliyor. Ama dinde olduğu için yapılmasının gerekli olduğunu düşünüyorum. (K1, E, 15, 9. Sınıf, MTAL)

Her kurban bayramında, kurban kesimi esnasında Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'i hatırlayan K23 de kesilen hayvanlara üzülmekte olduğunu ancak ibadetin anlamını kavrayınca bakış açısının değiştiğini şöyle ifade etmektedir:

Küçükken kurbanı hem sevip hem sevmezdim. Sevmemin nedeni hem bayram olması hem de topluca et yememiz. Sevmememin nedeni hayvanların kesilmesi idi. Ama kurbanın ne demek olduğunu niçin yapıldığını öğrenince bakış açım değişmişti. Ne düşünmem gerektiğini daha iyi biliyordum ve öyle düşünüyordum. Ve her kurbanda aklıma Hz. İbrahim ve Hz. İsmail geliyor. (K23, K, 17, 12. Sınıf, AİHL)

6 katılımcı, toplumdaki kurban algısını ve insanların kurban ibadetini yaparken gerçekleştirdiği etkinlikleri eleştirme yoluna gitmiştir. Bu katılımcıların bazı örnek ifadeleri şöyledir:

Kurban kesimi sonrasında elde edilen kurban etinden, ihtiyacı olanlara verilmesi esnasında kendilerine etin iyi kısımlarını ayıranları eleştiren K5, yorumlarını şu şekilde dile getirmektedir:

Et yiyemeyenler var, bütçesi düşük olanlar var. Et önemli bir nimet et vermek güzel bir davranış tok açın halinden anlıyor ki veriyor. Ama şimdiki zamanda kurban ibadetinde yapılanları pek uygun bulmuyorum çünkü kişiler fazlasını ve iyi eti kendilerine bırakıyor diğer eti dağıtıyor ve ihtiyacı olmayanlara verebiliyorlar. (K5, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Kurban ibadetini eve et stoklamak olarak anlayanları eleştiren K10, dağıtılması gereken kurban etinin de ihtiyaç sahiplerine çoğu zaman ulaşmadığından yakınmaktadır:

Kurban ibadeti Allah’a sunulan bir teşekkürdür. Başka bir pencereden bakarsak da adalettir. Zenginle fakirin bir lokmadan yediği paylaşmanın bilinciyle kesilen kurbanlar amacına ulaşmıştır. Günümüzde kurban istifleme, kışa hazırlık için kesip adet yerine gelsin diye ayda bir kere olsun et giren bir eve veriliyor. Yılda bir kere bile et girmeyen ev araştırılıp verilmeye üşeniliyor. Kurban sadece yemek içmek için değil, et girmeyen eve de et girsin dıyedir. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

Gösteriş için kurban kesenlerin de toplumumuzda yer aldığını belirten K7, yardımlaşma için kesenlerin de olduğunu aktararak kurbanın yerine getirilmesi gereken bir ibadet olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

Kurban bence paylaşmayı insanlara öğretir. İnsanların sofrasına farklı yemek girmesini sağlar. Bazı kişiler sırf gösteriş için kurban kesse de paylaşım için kesenler de vardır. Bence kurban kesilmelidir. (K7, E, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Son dönemlerde ülkemizde kurban kesim işlemlerinin vekâlet yoluyla yapılmasında artış gözlemlenmektedir. Hatta kurban vekâleti için faaliyet gösteren kuruluşlar kurban bayramından önce televizyon ve gazetelere reklam vermektedirler. Bu durumu eleştiren K20’nin, eskisi gibi evin çevresinde kurban kesilmemesinin kendisini üzdüğünü belirten ifadeleri şu şekildedir:

Kurban bayramı paylaşmayı ve Allah’a inancımızı göstermemizi gereken bir ibadettir ama gün geçtikçe bunun fabrikalara taşınması eskisi gibi evin önünde kurban kesilmemesi ve bu işin ticarete dönüşmesi beni üzüyor. (K20, E, 17, 12. Sınıf, AL)

Sonuçta kurban ibadeti; toplumsal dayanışmayı gerçekleştirmesi, zenginle fakirin aynı yiyeceği paylaşması, yoksullar ile empati kurulması yönleriyle katılımcıların ifadelerinde dile getirilmektedir. Ayrıca kurban kesimine bazı katılımcıların üzüldüğü de dikkat çekmektedir. Katılımcıların kurban konusundaki eleştirileri ise kurban kesenlerin gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaşamadığı, toplumda gösteriş için kurban ibadetini yapanların bulunduğu ve kurban etinin iyi kısımlarının kurban kesenlere ayrıldığı konularında gerçekleşmektedir.

I. İbadetlerin Toplum Açısından Önemi ile İlgili Kanaatler

İnsan, ona emredildiği gibi Allah’a ibadet etmekle mükelleftir. İbadetlerin insan ruhuna ve bedenine faydaları olduğu gibi topluma da birçok faydası bulunmaktadır: Namaz, toplumu düzenler ve onlara sorumluluğu öğretir. Cemaatle namaz kılınması, toplumun kaynaşmasını sağlar. Oruç, toplumda yeme-içme konusunda güçlükler çeken insanlarla empati kurmamızı sağlar, toplumun merhamet duygularını güçlendirir. Zekât, yoksul kimselerin göz ardı edilmemesini, onlarla yardımlaşmayı öğretir. Zengin-fakir arasındaki bağı kuvvetlendirir. Hac, tüm dünyadan Müslümanların bir araya gelerek beraberlik duygusunu tatmalarını sağlar. Kurban ibadeti ile toplumda dayanışma bilinci oluşur ve yoksulların ihtiyaçları giderilir.

İbadetlerin topluma faydaları yukarıda saydıklarımızdan çok daha fazladır. Zaten “İbadetler ve Sosyalleşme ile İlgili Bulgular” ana başlığımızın alt başlıklarında, ibadetlerin toplumsal ve bireysel faydaları detaylı olarak katılımcılarımızın da kanaatlerinden hareketle incelenmeye çalışılmıştır. Katılımcılara ibadetlerle ilgili kanaatlerini sorduktan sonra bu başlığı sonlandırmadan önce onlara “İbadetlerin toplum açısından önemi ile ilgili kanaatleriniz nelerdir?” sorusunu yöneltmek istedik. Böylece hem lise çağı gençlerinin ibadetlerin toplumsal faydaları hakkında neler düşündüğünü ortaya koymayı hem de “İbadetler ve Sosyalleşme ile İlgili Bulgular” başlığımızın ibadet ve sosyalleşme ilişkisi bağlamında bir değerlendirmesini yapmayı amaçladık.

Bu bilgiler doğrultusunda örneklem grubumuza “İbadetlerin toplum açısından önemi ile ilgili kanaatleriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Bu sorular sonucu elde edilen veriler şöyledir:

2 katılımcı, (K21 ve K6) soruyu cevaplamamıştır. K21, “Cevabı kafamda toparlayamadım” diyerek soruyu cevaplamamış, K6 ise “Bu soru benim bilgimi aşar” diyerek soruya çekimser kalmış ve bir yorum yapmamıştır.

6 katılımcı konuya toplumun ibadetlere yaklaşımını yetersiz bulduğunu dile getirerek eleştirel bir dille cevap vermiştir. 4 katılımcı kanaatlerini (K2, K22, K27 ve K29) ibadetlerin “toplumu Allah’a daha da yaklaştırdığı” düşüncesinden hareketle açıklamaktadır. 18 katılımcı ise ibadetlerin toplum açısından önemini, “birlik, bütünleştiricilik, huzur, güven, paylaşmayı öğrenme” temaları çerçevesinde belirtmektedir.

İbadetlerin toplum açısından önemini, “birlik, bütünleştiricilik, huzur, güven, paylaşmayı öğrenme” temaları çerçevesinde belirten 18 katılımcının bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K20, ibadetlerin insanları birlik ve beraberliğe, dostluk ve kardeşliğe sevk etmesini şu sözleriyle ifade etmektedir:

İbadetler bizleri birlik ve beraberliğe, dostluk ve kardeşliğe sevk eder. Bizi biz yapan bu değerlerimize sarılmaktan başka yollara saparsak açıkça yanılığa düşmüş oluruz. (K20, E, 17, 12. Sınıf, AL)

İbadetler sayesinde toplumun paylaşmayı öğrendiğini aktaran K5, empati kurabilen ahlaklı bir toplumun oluşmasının da ibadetler sayesinde olabileceğini belirten görüşleri şu şekildedir:

İbadetler topluma paylaşmayı öğretiyor. Aç insanın halinden tokun anlamasını sağlıyor. Anlayan insan da yiyeceğini paylaşıyor. Ahlaklı bir toplum oluşmasını sağlıyor. (K5, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

İbadetlerin insanları birbirine bağladığını ifade eden K14, ibadetlerin toplumda sevgi-saygı ve dürüstlük gibi erdemlerin gelişmesi için var olması gerektiğini anlattığı kanaatleri şu şekildedir:

İbadetler insanları sürekli birbirine bağlı kılıyor. Mesela Allah’a dualar ederken ortak dualar da ettiğimiz oluyor. İbadetler, herkese saygı sevgi, dürüstlük ve doğruluğu öğretmek için gereklidir. Allah’a isyan etmemek lazım, hep şükretmek lazım. (K14, E, 16, 10. Sınıf, AL)

K4, sürekli ibadetin toplumdaki diğer fertlerle doğru iletişim kurmayı da öğrettiğini, ibadetten her türlü iyiliğe giden yollar olduğunu şu sözleriyle belirtmektedir:

Sürekli ibadet eden insan, insanlarla nasıl konuşulacağını, nasıl davranılacağını bilen insandır. İbadetini bilen insanda da her türlü iyiliğe giden yol vardır. (K4, K, 15, 10. Sınıf, MTAL)

İbadetin insanların içine vicdan duygusunu yerleştirdiğini belirten ve ibadet sayesinde toplumun hatta toplumların birbiriyle kaynaştığını açıklayan K15’in kanaatleri şu şekildedir:

İbadetler, toplumdakileri birbirine yaklaştırıyor. Hatta toplumları birbirlerine yaklaştırıyor. Mesela hac gibi. Orada herkes farklı ülkeden gelmiş. İbadetle insanlar daha duygusal olur. İnsanların içine vicdan duyguları yerleşir. (K15, K, 17, 11. Sınıf, AL)

K15’in hac örneği oldukça dikkat çekicidir. Hacda farklı ülkelerden binlerce insan bir araya gelir ve aynı amaç için ibadet ederler. Burada ihrama giren Müslümanlar için artık makam ve unvanların hiçbir önemi kalmamıştır. Müslüman toplumun birlik ve beraberliğinin farkına varması için hac ibadetinin önemli olduğunu söylemeliyiz.

İbadetlerin toplumsal faydalarından söz ederken, ibadetlerin toplumun tümü tarafından yerine getirilmesi gerekliliğini vurgulayan K25, eğer bu durum gerçekleşirse huzur dolu bir ortamın oluşacağını belirttiği görüşleri şu şekildedir:

İbadetler bütün toplum tarafından yapılırsa toplumda genel olarak huzurlu bir ortam oluşur. Herkes ne yaptığını ve ne için yaptığını bilir, dikkatli olmaya çalışır. (K25, K, 16, 11. Sınıf, AİHL)

K25, ibadetler ile toplumda huzur dolu bir ortamın oluşacağı düşüncesinde yalnız değildir. Örneğin K8; “Toplumu bir arada tutan ibadetler ile insanlar huzur dolar ve bilinçlenirler. Toplumda suç oranı azalır.” diyerek K25’i

desteklemektedir. 6 katılımcı daha K25 ile oldukça benzer cümleler kurmuş ve ibadetlerin toplumun rahatlığı ve huzuru için gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Bu 6 kişinin cevapları birbiriyle oldukça benzerlik taşıdığı için hepsine yer vermekten kaçınılmış ve hepsini kapsayan K25'in ve K8'in konu hakkındaki açıklamalarıyla yetinilmiştir.

Kanaatlerini ibadetlerin “toplumu Allah’a daha da yaklaştırdığı” düşüncesinden hareketle açıklayan 4 katılımcıdan (K2, K22, K27 ve K29) bazı örnek ifadeler şu şekildedir:

K22'nin, ibadetle insanların Allah’a daha çok yakınlaştığını, Allah’a yakınlaştıkça da toplumsal hayatta daha güzel bir ortam olduğunu belirten ifadeleri şöyledir:

İbadetler toplumun Allah’a yakınlaşmasını sağlıyor. Allah’ın dediklerini yaptığımız zaman da toplumumuzda güzel şeyler oluyor, ben öyle inanıyorum. (K22, E, 16, 11. Sınıf, AİHL)

İbadetlere katıldıkça halkın Allah’a olan inancının arttığını belirten K2, ibadetleri yapmayan bireylerin toplum tarafından güvensiz olarak düşünüleceğini ifade eden görüşleri ise şu şekildedir:

İnsanlar ibadetlere katıldıkça bence Allah’a olan inançları artıyor. İbadet yapmayanlara kimse güvenmez, hiçbir şey emanet etmez onlara. Bundan ibadetlere sürekli katılmak gerekir. (K2, K, 15, 9. Sınıf, MTAL)

Örneklem grubundaki 6 katılımcı konuya toplumun ibadetlere yaklaşımını yetersiz bulduğunu dile getirerek eleştirel bir dille cevap vermeyi tercih etmiştir. Bu katılımcıların bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Toplumun ibadetleri pek önemsemediğini, sadece dini gün ve gecelerde ibadetlerini tam yaptığını belirten K7, toplumun bu eksik yönünü şu sözleriyle eleştirmektedir:

Toplumumuz bence ibadetleri çok önemsemiyor. Ama dini özel günlerdeki ibadetlerini tam tamına yapıyorlar. Sadece özel günlerde değil her gün ibadetlerimizi yapmalıyız. (K7, E, 16, 11. Sınıf, MTAL)

İbadetin toplumun hayatını kolaylaştırdığını belirten K30, toplum olarak ibadetlere yatkın olduğumuzu ancak uygulama noktasında sıkıntılarımız olduğunu şu sözleriyle açıklamaktadır:

İbadet, toplumun hukuki, ailevi olarak hayatını kolaylaştırır. İbadet olmazsa olmazımızdır. Toplum olarak ibadetlere yatkınlığımız var. Toplumumuz ibadetleri günün bir parçası olarak görüyor ama uygulama noktasında sıkıntılarımız var. Din görevlilerine bu noktada çok iş düşüyor. (K30, E, 17, 12. Sınıf, AİHL)

Toplum birliği açısından ibadetlerin gerekli olduğunu söyleyen K16, toplumumuzda birçok insanın ibadetlerini aksattıklarını, bu durumun ibadetleri önemsememelerinden kaynaklandığını şu sözleri ile aktarmaktadır:

İbadetler toplumun birlik sağlaması için yararlıdır. Toplumun hizaya gelmesini sağlar, toplumda refahın olmasını sağlarlar. Bence bizim toplumda ibadetlerini aksatanların sayısı çok fazla. Sağlık gibi sebepleri de yok. Önemsemedikleri için ibadet etmiyorlar (K16, E, 17, 11. Sınıf, AL)

Örneklem grubunun ifadeleri doğrultusunda ibadetlerin sosyalleşmeye etkisinin olumlu yönde olduğunu söyleyebiliriz. 6 katılımcı toplum için ibadetlerin önemini belirtmekle kalmayarak toplumun ibadet konusundaki eksikliklerini dile getirmiştir. Lise çağı gençlerinin ibadetlerin bireysel ve toplumsal faydalarından haberdar olmalarına rağmen bazı ibadetleri yapma oranlarının oldukça düşük olması (Örneğin 5 vakit namaza aksatmadan devam edenlerin sayısı 30 katılımcı içinde sadece 5 katılımcıdan ibarettir), doğru bilinenlerin uygulanmadığı anlamına gelmektedir.

III. AHLAK VE SOSYALLEŞME İLE İLGİLİ BULGULAR

Ahlak kelimesi sözlükte “huy, seciye, tabiat, karakter” anlamlarına gelmektedir. Ahlak kelimesi Arapça bir kelime olup hulk veya huluk kelimelerinin çoğuludur. Terim olarak ahlak, “İnsanın iyi veya kötü olarak

nitelendirilmesine sebep olan vasıflar, huylar ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlarına” verilen addır.²¹⁸

İnsanın ruhunda yerleşik şekilde bulunan alışkanlıklar, ahlak kavramının içerisinde değerlendirilmektedir. Bu alışkanlıklar isteğimiz dâhilinde davranışlarımızı oluşturur. Hareketlerimiz ruhumuzla bağlantılıdır. Ruhumuzda güzel huylar yerleşmişse bedenimizin davranışları iyi olur. Bu durum da “güzel ahlak” olarak adlandırılır. Ruhumuzda kötü huy ve alışkanlıklar yerleşmişse davranışlarımız kötü olur, buna da “kötü ahlak” denir.²¹⁹

İslâm ahlâkının kaynakları Kur’an-ı Kerim ve sünnettir. Hz. Âişe kendisine sorulan bir soru sebebiyle Hz. Peygamber’in ahlâkının “Kur’an ahlâkı” olduğunu belirtmiştir.²²⁰ Bu sebeple İslâm ahlâkının başlangıç noktası olarak Kur’an ve sünneti göstermekteyiz. Kur’an-ı Kerim ve sünnet, dinin ve dünya hayatının genel çerçevesini çizmiş ve kurallarını belirlemiştir. Böylece daha sonra fıkıhçı ve hadisçiler, kelâmcılar, mutasavvıflar, hatta filozoflar tarafından geliştirilecek olan ahlâk anlayışlarının temeli oluşmuştur.²²¹

İslam’ın ahlak anlayışının temel özelliklerinden bahsedecek olursak şu dört hususun ön plana çıktığını söyleyebiliriz: İnsanın bireysel ve sosyal davranışlarını gözettiği bir Allah inancı, insanın kendisiyle hesaplaşmasını sağlayacak irade eğitimi, tüm insanlığı kapsayan ümmet birliği ve kardeşlik anlayışı, evrensel değerlere (hak, adalet vb.) yönelişin sağlanması. Bu dört hususu biraz açacak olursak; İslam dini, bireylerde evrensel bir ahlaki yapı oluştururken aynı zamanda her şeye gücü yeten, merhametli ve cezalandırması şiddetli olan Yüce Allah bilincini oturtmayı, bencil ve nefsanî arzuları aşan bir birey ve sağlam bir kamu vicdanı geliştirmek istemiştir. Bireylerin kendisinden başkalarıyla kör mücadelelere girişmesi yerine kendi nefsiyle hesaplaşması ön plana çıkartılmıştır. Kabilecilik anlayışının terk edilmesini ve bütün insanların kardeş olduğu bilincini

²¹⁸ Karagöz vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 14.

²¹⁹ Şentürk ve Yazıcı, *İslam İlmihali*, 485.

²²⁰ Müslim, “Müsâfirîn”, 139. akt. Mustafa Çağrı, “Ahlak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2 (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 1.

²²¹ Çağrı, “Ahlak”, 1.

yerleştirmeyi öğütlemiştir. Eşitlik ve adalet ilkelerine aykırı yaşam tarzlarını terk ederek medeni ve sosyal eşitliği önemseyen, tüm aşırılıklardan uzak, dengeli ve uyumlu bir yaşam tarzını tavsiye etmiştir.²²²

İslam ahlakının Kur'an-ı Kerim'den sonra gelen ikinci kaynağı olan Hz. Peygamber, Kur'an-ı Kerim'de Müslümanlara örnek olarak şu şekilde gösterilmiştir: “İçinizden Allah'ın lutfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır.”²²³, “(...)Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. (...)”²²⁴, “De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.(...)”²²⁵ Bu sebeple sahabeler ve onlardan sonra gelen nesiller onun yaşantısını kendilerine örnek almışlardır. Hz. Peygamber'in hayatından, ahlakı ile ilgili bazı örnekler verecek olursak şunları söyleyebiliriz:

Hiz. Muhammed (SAV), ahlak yönü ile hiçbir insanın ulaşamayacağı bir ahlaka sahipti. O, kimseyi azarlamaz, kendisine bile kötülük edenlere, kötülük etmezdi. Affediciydi. Bir kimse hakkında iki seçenekten birini seçmek durumunda kaldığında en uygun olanını seçerdi. Peygamberimiz çok sade yaşar, sade giyinir, sade yemekler yerdi. Süslü elbiseleri sevmezdi. Zamanını zevk içinde geçirmeyi sevmez ve başkalarını da zevklere dalmaktan men ederlerdi.²²⁶

İslam ahlakına uymak Hz. Peygamber'in yaşamını örnek almakla mümkün olabilir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in hayatı iyice öğrenilmeli ve öğrenilen şeyler hayata aktarılmalıdır.

Ahlakın insan ve toplum için önemi hakkında ise şunları söyleyebiliriz: İnsanı ve toplumu ahlaki değerlerden ayrı düşünmek imkânsızdır. Bu sebeple nerede bir insan varsa orada ahlak da söz konusu olacaktır. Çünkü insanın hayata

²²² Karaman, Bardakoğlu ve Apaydın, *İlmihal II*, 500-502.

²²³ Ahzâb 33/21.

²²⁴ Haşr 59/7.

²²⁵ Âl-i İmrân 3/31.

²²⁶ İsmail Cerrahoğlu, “Peygamberimizin Örnek Ahlakı ve İnsani Esaslar”, *Diyanet Üç Aylık İlmi Dergi* 28, sayı 1 (1992): 32-38.

bakış açısı ve değerlendirmelerinde ahlaki değerlerin önemli bir payı vardır. Ahlaki değerlerden uzak bir sosyal yapı kaos ve çatışmaya müsaittir. Ahlaki değerler, bu yapıda sigorta görevi üstlenirler. Toplum bireylerinin ortak değerler etrafında bütünleşmesini ve şuurlu bir bilince ulaşmalarını sağlarlar.²²⁷

Ahlak kavramı ile ilgili bu genel bilgilerden sonra katılımcıların ahlak kavramı ile ilgili kanaatlerini ortaya koymayı amaçladığımız sorular ışığında alt başlıklarımızı sizlere sunacağız.

A. Dinin İnsan ve Topluma Faydaları Hakkında Kanaatler

İnsan, akli ile çevresinde olup bitenleri sorgulayabilen bir varlıktır. Bu sorgulamaları ile dünyanın var oluşunu, kendi var oluş ve yaşayış sebebini sorgulamış ve mantıklı cevaplar bulmaya çalışmıştır.

Din ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'den itibaren insanların hayatını kolaylaştırmayı, onlara doğru yolu göstererek dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşmalarını sağlamayı amaçlamıştır. Bu sebeple Allah insanlara peygamberleri vasıtasıyla dini öğretmiş, onları dünyada çaresiz ve bir başına bırakmamıştır.

Yüce bir yaratıcının varlığını kabul etmek ve ona sığınma ihtiyacı insanın doğasında vardır. İnsanda doğuştan olan din duygusu üzerine çalışmalar yapan Amerikalı genetikçi Dean Hamer, 'Tanrı'ya inanç geni' bulunduğunu iddia ederek insanın doğasında dinin olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Hamer, "Tanrı geni"nin beyindeki bazı kimyasalları kontrol ederek kişinin maneviyat boyutunu belirlediğini öne sürmüştür.²²⁸

Dine bağlı toplumlarda bireyler birbirlerine saygı gösterir; diğer insanların kötülüğünü istemez ve huzurlu bir gelecek inşa etmek için üzerine düşen

²²⁷ Ali Akdoğan, *Ahlak Medeniyet ve İslam* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 57.

²²⁸ "Tanrı Geni Tartışması" Hürriyet. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tanri-geni-tartismasi-266246>. erişim 02.02.2019.

vatandaşlık görevlerini yerine getirirler. Yardımlaşma, hoşgörü, mütevazı olma gibi erdemler insanlar arasında yayılır.

Bu doğrultuda örneklem grubumuza “Dinin insan ve topluma faydaları hakkında neler düşünüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soru sonucunda elde ettiğimiz bulgular şu şekildedir:

4 katılımcı (K18, K19, K29 ve K27) soruya karşı çekimser kalmış ve herhangi bir yorum yapmamıştır. 26 katılımcı ise soruya olumlu bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bu gruptaki katılımcıların bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Din ve ahlak arasında sağlam bir bağ olduğunu belirten K25’in, dinin insanın dünyada güzel bir şekilde yol almasını sağladığını, dine aykırı davranan kişinin ise kötüye yöneldiğini, bireyin olumsuz davranışlar içinde olmasının toplumu da olumsuz etkilediğini ifade eden sözleri şu şekildedir:

Dinine inanan bir insan ayrıca ahlaklı bir insandır. Diniyle ilgili hükümleri bilirse bunları aynı şekilde uygulamaya çalışır bu da onun ahlaklı bir insan olmasına doğru gider. Dinimiz hep güzel şekilde yol almamızı gösterir fakat ahlaksız bir insan bunu yapamaz hep kötüye yönelir. Böyle olması hem kişide olumsuzluklar oluşur hem de toplumda. (K25, K, 16, 11. Sınıf, AİHL)

K21 ise dinin insanı ve toplumu düzenleyen yönünden bahsetmektedir. Katılımcı, dinin insan hayatını düzenlediğini, toplumun da bu sayede kargaşa olmadan varlığını sürdürdüğünü belirtmektedir:

Din insanı düzene sokuyor. Din sayesinde hayatımızın bir amacı oluyor. İbadet ediyoruz. Din toplumu da düzene sokuyor. Din sayesinde toplumda kargaşa olmuyor. Her konuda tartışma çıkmadan insanlar sonuçlar alabiliyor. (K21, E, 17, 11. Sınıf, AİHL)

Batıl dinler ve batıl uygulamalarına değinen K20, hak dinlerin birbirlerinden oldukça farklı yapılarının olduğunu belirttikten sonra her şeye rağmen dinin olması gerektiğine dair inancını şöyle açıklamaktadır:

Bazı batıl dindeki insanlar inançları için kendine zarar veriyor. Mesela hocamız anlatmıştı et yemeyi yasaklayan Uzak Doğu dini var. Hak dinler de birbirlerinden oldukça farklı. Toplamlarını incelersek bir Müslüman ve bir Hristiyan toplum

arasında acayip farklar var. Bu farklar inançtan inanca, dinden dine değişiyor. Ama din toplumlar için gerekli bir şeydir düşüncesindeyim. (K20, E, 17, 12. Sınıf, AL)

K14, dinin ahlakı, edebi ve saygıyı insanlara öğrettiğini belirtmektedir. Aynı zamanda dinin insanları birbirlerine bağlayıcı özelliği olduğunu da şu sözleriyle bizlere aktarmaktadır:

Dinimiz bize ahlakı, edebi ve saygıyı öğretiyor. Din, insanları birbirine sıkı bir bağ içine sokuyor. Mutlu yaşamaları için onlara kanunlar sunuyor. Bu kanunlara uyanlar da mutlu oluyor. (K14, E, 16, 10. Sınıf, AL)

Dünya barışı için dinin önemine değinen K4, konuya başka bir açıdan yaklaşarak günümüz dünyasında devletler arasındaki sorunların, insanların dini hayatlarına aktarmamalarından kaynaklandığını düşünmektedir:

Din bize iyi olmayı öğütüyor. Dini hayatımıza uygularsak başka insanlarla da başka devletlerle de iyi ilişkiler kurarız, zaten dini hayatına geçirmeyen insanlar, şu anki devletler arasındaki sorunlar gibi sürekli çatışıyorlar. Kimse bu durumdan ders çıkarmıyor ve neden böyle oluyor demiyor. (K4, K, 15, 10. Sınıf, MTAL)

Dindar olan insanın, diğer insanlara karşı daha şefkatli ve hoşgörülü olacağını açıklayan K7, hiçbir dine mensup olmamanın insanı boşluğa düşüreceğini belirten ifadeleri şu şekildedir:

Dindar olmak, toplumda insanlara şefkatli ve hoşgörülü olmayı öğretir. Hiçbir dine mensup olmayan insanlar kendilerini boşlukta hissederler ve ne yapacaklarını bilemezler. (K7, E, 16, 11. Sınıf, MTAL)

K2 de bir dine inanmanın insanı boşluğa düşmekten kurtardığını, dinin toplumun yaşantısını düzenlediğini ve toplumu karmaşadan kurtardığını şöyle ifade etmektedir:

Bir dine inancımız olmalı, eğer bir dine sahip olmasaydık sıradan bir insan olurduk, görevlerimizi bilmezdik. İbadetler hakkında bilgimiz olmazdı, herkes kafasına göre davranırdı toplumda karmaşa olurdu. (K2, K, 15, 9. Sınıf, MTAL)

İnsanın fitrat gereği bir yaratıcıya ihtiyaç duyduğunu dile getiren K10, bu ihtiyacın doğru olan yöntemle, yani dinle karşılanmasının insanların mutlu olması için gerektiğini belirten açıklamaları şu şekildedir:

İnsanlar, fitrat gereği bir yaratıcıya ihtiyaç duyar. Bu ihtiyacı doğru yolla karşılamak için din gereklidir. Dine yönelen insan tatmin ve mutlu olur. Dindar toplumlar umutsuzluğa kapılmaz, pes etmez. Özgüven sahibi olurlar. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

Toplumun hepsinin aynı dine bağlı olması gerektiği düşüncesinde olan K1'in, eğer toplumda dine bakış açısında ikilik olursa toplumun birbirine iyi davranmayacağını belirten ifadeleri şu şekildedir:

Din iyilikleri emrediyor. Toplumda herkes aynı dine bağlı olmalı, Müslüman olmalı. Eğer toplunda din konusunda farklı düşünenler olursa insanlar birbirine düşman olabilir, bu durumda da insanlar birbirine iyi davranmayabilir. (K1, E, 15, 9. Sınıf, MTAL)

K1'in ifadelerinin, İslam dininin diğer inançlara saygı ve hoşgörü ilkeleri ile çelişmektedir. İslam dini, başkalarının inanışlarına da saygı duymayı öğütler. Kimseyi zorla Müslüman olmaya zorlayamayacağımız Kur'an-ı Kerim'de şöyle belirtilmektedir: “Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah’a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir.”²²⁹ Bir diğer ayette de; “Ve de ki: Gerçek, Rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin(...)”²³⁰ buyrulmaktadır. Bu ayetler, kimsenin inanmaya veya bir dinin mensubu olmaya zorlanamayacağını göstermektedir. K9 da açıklamalarımıza benzer ifadelerle kanaatlerini şu şekilde dile getirmektedir:

İnsanların toplumda bir bütün olarak yaşayabilmesi için din gereklidir. Çünkü toplumu bir arada tutuyor. Aynı zamanda din, insanların birbirlerinin ibadetlerine de saygı duymasını sağlar. (K9, E, 17, 12. Sınıf, MTAL)

Dinin insana en büyük faydası olarak cennete gitmeyi sayan K26, dinin topluma en büyük faydasını ise toplumu refah ve mutluluğa ulaştırmak olduğunu söylemektedir:

²²⁹ Bakara 2/256.

²³⁰ Kehf 18/29.

Bence dinin insana en büyük faydası dini olması gerektiği gibi yaşarsa insanı cennete ulaştırması. Topluma en büyük faydası ise toplumdaki huzur, refah ve mutluluğun en büyük kaynağı olması. (K26, K, 15, 10. Sınıf, AİHL)

Dinin insanı düzene soktuğunu toplumu da huzura, saygı ve sevgiye sevk ettiğini belirten K30, şöyle söylemektedir:

Dinin insana ve topluma oldukça faydaları var. Fakat görmediğimiz, anlayamadığımız faydaları da var. Mesela namazın bizi düzene sokması gibi. Topluma faydaları ise insanları birliğe, mutluluğa, huzura, saygıya, sevgiye, merhamete ulaştırmasıdır. Bizim toplumumuzda da bu faydalar görülmektedir. (K30, E, 17, 12. Sınıf, AİHL)

Bu gruptaki diğer katılımcılar da dinin insanları bir arada tutan, birlik beraberliği sağlayıcı bir yapı olduğu temalı birbirine oldukça benzer açıklamalar yapmaktadır. Sonuçta katılımcıların ifadeleri doğrultusunda din olmasaydı insan hayatında bir anlamsızlık ve boşluk olacağını, dinin insan hayatını düzene soktuğunu ve insanları birbirine yaklaştırdığını söyleyebiliriz.

B. İnanç ve Ahlak İlişkisi Hakkında Kanaatler

Dini inanç ve insan ahlakı arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu ilişki, toplumun faydasına olacak şekilde kurulmuştur. Din, ahlâkî bir kurum olarak insanlara yön verici, en katı dünya kanunlarından bile daha güçlü bir şekilde bireyi içten kuşatıcı ve yönlendirici özelliğe sahiptir. Bir toplumda dini inanç zayıflarsa ahlâki ve hukuki suçlar artar ve toplumda kargaşa baş gösterir. Çünkü dini inanç olmayınca ahlâkın yaptırım gücü de azalmış olur.²³¹

Din, ahlaklı olmayı öğütlemektedir. İnsanlar dinin emirlerine uyarak iyi davranışlara yönelir ve kötülüklerden kendini sakındırır. Ahlak sahibi birey; yalan söylemez, hırsızlık yapmaz, başkalarına karşı büyüklenmez ve kimseyi hor görmez. Ailesine ve akrabalarına karşı saygılı davranır, fakirlerle empati kurar ve onlara gücü yettiğinde yardıma koşar. Ayetler ve hadis-i şerifler ahlaki davranışları ön plana çıkarmakta ve öğretmektedir. Örneğin bir ayette: “Allah’a

²³¹ Tümer, “Din”, 317.

kulluk edin ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşla, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez.”²³² buyrularak ahlaki davranışlar bildirilmektedir. Bir hadis-i şeriflerinde Hz. Peygamber de: “Ben ahlak güzelliklerini tamamlamak için gönderildim”²³³ buyurmaktadır.

Bütün bu bilgilerden hareketle, lise çağı gençlerinin dini inanç ve ahlak arasındaki ilişkiye dair kanaatlerini ortaya koymak amacıyla örneklem grubuna “İnancın insan ahlakına katkıları hakkında neler düşünüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soru sonucu elde edilen veriler şöyledir:

İki katılımcı (K6 ve K22), dini inanç ve ahlak arasında herhangi bir bağlantı olmadığını ifade etmektedir. Bir katılımcı (K20) bu konuda çekimser olduğunu belirtmiştir. Bir katılımcı (K18) ise toplumun inanç ve ahlak seviyesini eleştirme yoluna giderek kanaatlerini belirtmeyi tercih etmiştir.

26 katılımcı ise dini inanç ile ahlak arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu kanaatindedir. Dört katılımcı (K3, K9, K27, K30) dini inanç ve ahlak arasında olumlu yönde bir ilişki olduğundan söz ederken diğer din mensuplarından da örnekler vermektedirler. Bu gruptaki katılımcılar, inançlı olan kişinin ahlaklı olacağı, inanç güçlendikçe ahlakın da güçleneceği genel kanısı içerisindedir. Katılımcıların bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K13, inancın ahlakı iyi yönde etkileyeceğini belirterek Allah’a iman, O’nun emir ve yasaklarına göre hareket etmeyi gerektirdiğini, bu durumun da ahlakı geliştirdiğini şu sözleriyle ifade etmektedir:

İnancımız ahlakımızı iyi yönde etkiler ve bize çok şey katar. Çünkü Allah’a inancımız sayesinde onun emir ve yasaklarını biliriz ve ona göre hareket ederiz. Bu durum da ahlakımızı iyi yönde etkiler. (K13, K, 15, 10. Sınıf, AL)

²³² Nisâ 4/36.

²³³ İmam Malik, *El-Muvatta*, “Hüsnü’l-Hulk”, 8. akt. Karaman, Bardakoğlu ve Apaydın, *İlmihal II*, 495.

İnançlı insanın ahlakının da gelişeceğini ifade eden bir diğer katılımcı K28, konuya Hz. Peygamber'in ahlaki örnekliği açısından yaklaşmıştır. Katılımcının kanaatleri şu şekildedir:

İnançlı bir insan ahlak konusunda da gayet iyi olur diye düşünüyorum çünkü inançlı bir insan Peygamberimizi örnek alır ve Peygamberimizi örnek alan bir insanın herhangi bir ahlaksızlık yapacağını düşünmüyorum. (K28, K, 14, 9. Sınıf, AİHL)

İnancı fazla olan kimsenin toplumda yapacağı güzel işlerin de artacağını belirten K2'nin inançsız bir toplumda ahlaktan söz edilemeyeceğini ve kargaşa olacağını belirten sözleri şu şekildedir:

İnancı yüksek olan adamın toplumda da yapacağı güzel işlerin sayısı artar. Çünkü inancının gereğini yapıyor adam. İnanç olmasaydı toplumda herkes kafasına göre takılacak kargaşa olacaktı. Ortada ahlak diye bir şey kalmayacaktı. (K2, K, 15, 9. Sınıf, MTAL)

Bu gruptaki dört katılımcının (K3, K9, K27, K30) dini inanç ve ahlak arasında olumlu yönde bir ilişki olduğundan söz ederken diğer din mensuplarından da örnekler verdiklerinden söz etmiştik. Bu katılımcılardan ilk olarak görüşlerini aktaracağımız K9'dur. Katılımcı soruya diğer dinlere mensup bireylere saygıdan da bahsederek açıklamalar getirmektedir. K9'un açıklamaları şu şekildedir:

Dinimiz insanlardan sadece kendi dinine bağlı olanlara değil diğer dinlerde olan kişilere de hoşgörüyle yaklaşılmasını istiyor. Allah inancı anne-babaya saygıyı emrediyor. Bu gibi örnekler inancının ahlakı derinden etkilediğini gösterir. (K9, E, 17, 12. Sınıf, MTAL)

Diğer dinlere mensup bireyler konusunda ahlaki kanaatlerini dile getiren bir diğer katılımcı ise K30'dur. Katılımcı, gayrimüslimlerde de bir noktaya kadar ahlak anlayışının olduğunu ancak İslam'ın ahlak anlayışının en üstün ahlak anlayışı olduğunu belirten sözleri şu şekildedir:

Ahlak gayrimüslimlerin inançlarında da vardır ama bir noktaya kadar vardır. İslam Dini, ahlakın en üst mertebesinin görüldüğü bir dindir. Biz Müslümanlar bu ahlaka ulaşmak için çabalamalıyız. (K30, E, 17, 12. Sınıf, AİHL)

İnanç, ahlak ve empati kavramları arasında bağlantı kuran K17, kanaatlerini şu şekilde belirtmiştir:

İnançlı olan insanın ahlakı da olur. Karşısındakini düşünerek konuşur, kimseyi kırmaz. Yaptıklarını düşünerek yapar ve kendisini kötülüklerden sakınır. (K17, E, 16, 11. Sınıf, AL)

Ahlakın, inançlı insanın iç dünyasında var olduğunu belirten K10, inançlı insanların ahlaksız bir davranışta bulundukları zaman rahatsız olacaklarını, ama inançsız insanların ahlaksız davranışlardan rahatsız olmayacağını belirten ifadeleri şu şekildedir:

Ahlak inançlı insanın içinde yer alır. Eğer inançlı insan ahlaka ters bir şey yaparsa kendisi içten içe rahatsız olur. İnancı olmayan insan ahlaka ters bir şey yapsa da rahatsız olmaz. Çünkü o doğrularını kendisi oluşturmuştur. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

Bu gruptaki diğer katılımcıların da inancın insan ahlakına katkı sağladığını, ahlakın da diğer insanlara nasıl davranılacağını gösterdiğini belirten ifadeleri bulunmaktadır.

K18, toplumun inanç ve ahlak seviyesini eleştirme yoluna giderek kanaatlerini belirtmeyi tercih etmiştir. Soruya eleştirel bir gözle bakan tek katılımcının ifadeleri şu şekildedir:

İnanç ahlakımıza çok katkı sağlıyor ama şimdiki devirde ister inanca sahip ol ister olma çoğu kimsenin umurunda değil. Devir o kadar değişti ki insanların hareketleri, sözleri, yaşam şekilleri çok değişik oldu. Yani bilmiyorum sonumuz hayır olsun. (K18, K, 17, 11. Sınıf, AL)

İki katılımcı (K6 ve K22), dini inanç ve ahlak arasında herhangi bir bağlantı olmadığını ifade etmektedir. Bu gruptaki katılımcıların örnek ifadeleri şu şekildedir:

K6, inancın insan ahlakına katkısı olmadığı görüşünü “eğer inancım olmasaydı yine aynı ahlaki davranışları gösterirdim” diyerek belirtmektedir. Katılımcının konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Dini inancım olmasaydı yine böyle olurdu. Aynı ahlak davranışlarını gösterirdim. Çünkü doğruyu yanlış ayırt edecek yaşıyım, sadece ibadet etmezdim. (K6, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

K22, toplumda bazı Müslümanların da kötülük yaptığını belirterek inanç ve ahlak arasında bağlantı olmadığını düşünmektedir. Katılımcının ifadeleri şu şekildedir:

Bence inancın ahlaka katkısı yok. İnançlı bir kişi bence ahlaklı sayılamaz. Yani toplumda çoğu kişi Müslümanım diyor ama bir sürü kötü işler yapıyor. Madem bunlar inançlılar ahlakları niye yok. (K22, E, 16, 11. Sınıf, AİHL)

Soruya karşı tek çekimser olan katılımcı K20, soruya çekimser kalma gerekçesi olarak ateistleri göstermektedir. K20, ateistlerde ahlak olup olmadığını bilmiyorum diyerek kanaatlerini şu şekilde belirtmektedir:

Bu soruyu cevaplamam için ateistlerde ahlak olup olmadığını bilmem lazım. Ama benim bu konuda fazla bilgim yok. Çünkü hiç ateist tanıdığım olmadı. (K20, E, 17, 12. Sınıf, AL)

İnancın insan ahlakına katkıları konusunda örneklem grubunun görüşleri yukarıdaki gibidir. Örneklem grubunun aynı temalar üzerinde birleşmesi, konunun anlaşılabilirliği açısından daha sağlıklı değerlendirmeler yapmamıza imkân tanımaktadır. Sonuçta katılımcıların büyük çoğunluğu inanç ve ahlak arasında olumlu yönde bir ilişki olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca katılımcıların ifadelerinden; lise çağı gençlerinin, çevrelerinde kendilerinden yaşça büyük olan bireyleri görerek onlardan etkilendiği ve bu durumun dine bakış açılarını değiştirebildiği görülmektedir.

C. Dini İnanca Aykırı Mekânlar ve Sosyalleşme ile İlgili Kanaatler

Lise çağı gençlerinin sosyalleşmesinde arkadaş grupları ile iletişime geçerek vakit geçirdiği mekânların önemi oldukça farklıdır. Peki, lise çağı gençleri, bu mekân tercihlerinde dini inançlarını ne kadar göz önünde bulundurmaktadırlar?

Örneklem grubunun, toplum içerisinde tercih ettiği mekânların, mensubu olduğu dini inanca uygun olup olmadığını nasıl değerlendirdiğini ortaya koyma fikri, bizi “Dini inancınıza aykırı mekânlarda bulunmayı nasıl değerlendirirsiniz?” sorusunu katılımcılara yöneltmeye sevk etmiştir.

İnsanların dini algılama ve yorumlama biçimleri farklı olabilir. Bu sebeple bir katılımcının bulunmakta mahsur görmediği bir mekânda bir diğer katılımcının inancı gereği bulunmak istememesi söz konusu olabilir. Bu soruyla lise çağı gençlerinin hangi mekânları dini inançlarına aykırı görüp görmediğini de ortaya koymak amaçlanmıştır.

Bu soru sonrasında elde ettiğimiz verilerle ilgili ilginç bir tablo ortaya çıkmıştır:

16 katılımcı, soruya inancına aykırı mekânlarda hiç bulunmadığını belirterek cevap vermiştir. 10 katılımcı, dini inancına aykırı mekânlara girdiğini belirterek cevap vermiştir. İki katılımcı (K14 ve K22) bu tip mekânlara “pek fazla girmem” diyerek soruyu cevaplarırken iki katılımcı da (K16 ve K20) inancına aykırı mekânlara “girmek zorunda kalıyorum” diyerek kanaatlerini dile getirmiştir.

İnancına aykırı mekânlarda hiç bulunmadığını belirten 16 katılımcının bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K2, dini inancına aykırı mekânlarda bulunmadığını, ama bazen camide dedikodu yapıldığını işittiğini ve dedikodu yapanlardan hemen uzaklaştığını şu sözleriyle dile getirmiştir:

Hayır, öyle yerlerde bulunmadım bulunmam da. Ama camide bazı kadınların dedikodu yaptığını görüyorum. Mesela Mevlid Kandilinde bir araya gelenlerin dedikodu yaptığına şahit oldum ve hemen o saftan uzaklaşıp başka yere geçtim. (K2, K, 15, 9. Sınıf, MTAL)

K4, bulunduğu yerlere oldukça dikkat ettiğini ve kendi gibi inançlı kimselerle bir arada olmayı tercih ettiğini şöyle belirtmektedir:

Yok, Hocam ben öyle şeylere oldukça dikkat ederim. Benim gibi düşünen kişilerle arkadaşlık ederim, arkadaşlarımdan hepsi inançlı kişilerdir. İnancı olmayan kimselerle bir arada olmak istemem. (K4, K, 15, 10. Sınıf, MTAL)

10 katılımcı ise dini inancına aykırı yerlere girdiğini belirterek cevap vermiştir. Bu 10 katılımcının bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K28, yüzme ve voleybol sporları ile ilgilenmektedir. Bu sporları yaparken giydikleri kıyafetlerin inancına aykırı olduğunu düşündüğünü ama bu kıyafetleri giyerek spor yapmaya devam ettiğini şu sözlerle ifade etmektedir:

Havuzla gidiyorum, voleybol oynuyorum ve buralarda giyindiğimiz kıyafetlerin dinimize uymadığını düşünüyorum. Bundan dolayı birkaç kez yüzmeyi bırakmayı denedim ama olmadı. Havuzla farklı kıyafetle girmek yasak. Mecbur yüzme kıyafetlerini giyiyorum. (K28, K, 14, 9. Sınıf, AİHL)

K25, sigara içmenin serbest olduğu kafelere girdiğini ve dedikodu yapılan mekânlarda bulunduğunu şu sözleriyle belirtmektedir:

Bulunuyorum, örneğin sigaranın serbest olduğu kafe ortamlarına giriyorum. Ya da toplu bir kadın ortamına giriyorum ve burada dedikodu oluyor ben de konuya dahil olup ve onlara katılıyorum. (K25, K, 16, 11. Sınıf, AİHL)

K6, konserlere katıldığını belirtmektedir ve konsere giden çoğu gencin oraya konser dinlemek için değil karşı cinsle tanışma amaçlı gittiği görüşündedir. Katılımcı, aynı zamanda dedikodu yapılan yerlere de girdiğini şu sözleriyle aktarmaktadır:

Evet, bulunuyorum, mesela konserlere katılıyorum buraya çoğu kimse konser dinlemek için değil birbiriyle tanışmak için sevgili bulmak için geliyor. Bunun dışında kızlarla dedikodu yapıyoruz, başkalarını çekiştiriyoruz. Bunlar dinimize uygun değil ama yapıyoruz. (K6, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

K30'un dini inancına aykırı yerlerde bulunma sebebi ise diğer katılımcılardan farklıdır. Katılımcı, buralardaki insanları incelemek ve çözüm üretmek, onlara doğru olanı tebliğ etmek için bu tip mekânlara girdiğini şu sözleriyle belirtmektedir:

Öyle yerlerde bulunuyorum. Çünkü onların ne yaptıklarını, hangi konuda bir olmadığımızı anlamak ve çözüm üretmek için aralarına girerim. Dindar olmayan

önemsizdir, mühim değildir asla diyemem. Dinimiz bunu bana emreder. Müslüman olarak asıl görevlerimizden birisi de tebliğ etmektir. O insanlara doğruyu anlatmak amacım. (K30, E, 17, 12. Sınıf, AİHL)

İki katılımcı (K14 ve K22) bu tip mekânlarda “pek fazla bulunmam” diyerek soruyu cevaplamışlardır. Bu katılımcılardan K22’nin görüşleri aşağıdaki gibidir:

Bazen mecburi olarak bulunmak zorunda olduğumuz yerler oluyor, düğün gibi, kutlama gibi. Yoksa pek böyle yerlerde bulunmam. (K22, E, 16, 11. Sınıf, AİHL)

İki katılımcı ise (K16 ve K20) inancına aykırı mekânlara “girmek zorunda kalıyorum” diyerek kanaatlerini dile getirmiştir. Bu iki katılımcının görüşleri aşağıdaki gibidir:

K16, günümüzdeki insanların kılık kıyafetlerinden konuşmalarına kadar İslam’a aykırı olduğu düşüncesindedir. Bu sebeple kendisini de inancına aykırı mekânlara girmiş saydığını şu şekilde açıklamaktadır:

Bence şu dönemin insanları giyiminden konuşmasına kadar İslam’a aykırıdır. İnsanlar İslam’ın emirlerini hiçe sayarak öne çıkmaya çalışıyorlar, kimse kimseye saygı duymuyor, helalleri haramları kimse düşünmüyor. Bu sebeple hepimiz İslam’a aykırı bir ortamda yaşıyoruz. Ben de kendimi mecburen öyle sayıyorum. (K16, E, 17, 11. Sınıf, AL)

K20 de mahallesinde ve okulunda insanların birbirlerine karşı saygısız davranışlarına şahit olduğunu, inancına aykırı olan bu mekânlarda bulunmak zorunda olduğu için bir şey yapamadığını ve oralarda bulunmaya devam ettiğini şu sözleriyle ifade etmektedir:

Bulunuyorum, aslında bulunmak zorunda kalıyorum. Mahallemde, okulumda insanların birbirlerine karşı bazı olumsuz, saygısız davranışları oluyor. Bunlar oluyor diye ben mahallemden ve sınıfımdan uzak duramam. Çünkü bana göre ben orada olmak zorundayım. Keşke herkes bilinçli olsa ben de dahil tabi. O zaman buralar çok daha güzel yaşanan yerler olabilirdi. (K20, E, 17, 12. Sınıf, AL)

K20’nin kanaatleri, toplumdaki olumsuz davranışların bireyleri nasıl etkileyebileceği göstermektedir. Bu başlıkta dikkatimizi çeken bir diğer husus da katılımcıların bazılarının, inançlarına aykırı mekânlara mecburiyetten girdiklerini

ifade etmeleridir. Sonuçta lise çağı gençlerinin arasında inançlarına aykırı mekânlarda sosyalleşenler olduğu gibi bu mekânlardan uzak duran gençler de bulunmaktadır ve bu oran birbirine oldukça yakındır. Katılımcıların bazılarının dedikodu yapılan çeşitli yerleri dini inançlarına aykırı mekânlar içerisinde değerlendirmesi de dikkat çeken bir diğer husustur.

D. Dindar ve Dine Mesafeli Genç Arasındaki Farklar Üzerine Kanaatler

Dindar kelimesi sözlükte: “Dini inancı güçlü, din kurallarına bağlı kimse, mütedeyyin”²³⁴ şeklinde tanımlanmaktadır. Dindarlık kavramı, günümüz din psikologlarının üzerinde durduğu önemli kavramlardan birisidir; aynı zamanda toplumsal özellikleri sebebiyle kavram, din sosyolojisi alanı ile de ilgilidir.

İnsan sosyal bir varlıktır. Her insan, doğduğu andan itibaren kendisini bir kültürün ve dinsel geleneğin etki alanı içerisinde bulur. Ailesinden ve çevresinden din hakkında çeşitli bilgiler edinir, ibadet edenleri izler ya da kendisi de ibadet eder. Dini araştırmalar ve sorularla kendisi de dini kavramları kullanmaya başlar. Bu şekilde insanın dindarlık olgusu şekillenmeye başlar. Dindarlık, hem kişinin dini inancı hem de dini etkinliklere katılma düzeyi ile ilgili bir kavramdır. Yani dindarlık dinin yaşanış biçimidir. Dindarlık, kişiden kişiye, yaş, cinsiyet, ekonomik düzey vb. etkenlere göre değişiklik gösterebilir. Yalnızca inanç ve ibadet söz konusu olunca değil sosyal ilişkiler, tutumlar, bilgiler ve duygular gibi hayatın farklı alanlarında da dindarlığın etkili olduğunu söyleyebiliriz.²³⁵

Bu doğrultuda lise çağı gençlerinin dindarlık kavramı hakkında neler düşündüklerini ortaya koymak ve dindar-dine mesafeli olan ayrımını nasıl yaptıklarını belirlemek amacıyla örneklem grubumuza “Dindar bir genç ile dine mesafeli bir genç arasında sizce ne tür farklar vardır?” sorusu yöneltmiştir. Bu soru sonrasında elde ettiğimiz veriler şu şekilde olmuştur:

²³⁴ TDK Türkçe Sözlük, 533.

²³⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, 42-44.

Yalnızca bir katılımcı (K24) “İnsanları dindar ya da dindar olmayan diye ayıramayız” diyerek soruyu cevaplamamayı tercih etmiştir. Diğer 29 katılımcı, soruya dindar genç hakkında olumlu kanaatlerini dile getirerek cevap vermiştir. Olumlu kanaatlerini belirten katılımcıların 6’sı dindarlık ve dine mesafeli olma durumları hakkındaki kanaatlerini bireyin toplumsal davranışları üzerinden açıklamaya çalışırken 4’ü inanç yönünden konuya yaklaşmaktadır. Katılımcıların 17’si, bireysel davranış farkları üzerinden kanaatlerini dile getirmektedir. İki katılımcı ise (K8 ve K10) dindar ve dine mesafeli olan genç arasında ahlak farkı olduğunu belirterek açıklamalar yapmaktadır.

Dindarlık ve dine mesafeli olma durumları hakkındaki kanaatlerini bireyin toplumsal davranışları üzerinden açıklamaya çalışan 6 katılımcının bazı örnek ifadeleri şu şekildedir:

Dindar gencin diğer insanlarla daha sağlıklı iletişim kuracağını, Allah’ın yasakladığı fiillerden de uzak duracağını belirten K21, dine mesafeli olan gencin zararlı alışkanlıkları edinmeye daha yatkın olduğunu belirten ifadeleri şu şekildedir:

Her şeyden önce dindar olan adam günlük hayatında diğer insanlarla daha sağlıklı geçinir, onlara daha iyi yaklaşır. İçki kumar gibi alışkanlıklardan da uzak durur. Dinden uzak duran ise diğer insanlarla anlaşamaz, bütün kötü alışkanlıkları yapabilme ihtimali vardır. (K21, E, 17, 11. Sınıf, AİHL)

Dindar gencin, diğer insanlara küfür gibi olumsuz davranışları göstermeyeceğini ve insanlarla iletişimine dikkat edeceğini belirten K5, dine mesafeli olan gencin ise her şeyi yapabileceği görüşündedir:

Dindar bir genç küfür etmez, diğer insanlarla mesafesine, ilişkisine ve ibadetlerine dikkat eder. Dindar genç ahiret bilincinde olduğu için bunları yapar. Dine mesafeli olan, Allah korkusu olmayan her şeyi yapabilir. Diğer insanlara küfür edip saygısızlık yapabilir. (K5, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Dindar gencin bilinçli ve diğer insanlara karşı hoşgörülü olduğunu açıklayan K7, dine mesafeli olan kişinin ise kendisini boşlukta hissedeceğini şu şekilde belirtmektedir:

Dindar genç ne yapacağı konusunda bilinçlidir. Hoşgörülüdür. İnsanlara nasıl davranılması gerektiğini bilir. Dini önemsemeyen neye inanacağını bilemez. Boşlukta hissederek kendini. (K7, E, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Dindar gencin, inancı gereği topluma faydalı olmayı düşünmesi gerektiğini belirten K4, dine mesafeli gencin nerede nasıl konuşacağını ve davranacağını bilemeyeceğini anlatan sözleri şu şekildedir:

Dindar bir gençte Allah inancı olduğu için, topluma nasıl faydalı olacağını düşünen bir insandır, dine mesafeli duran insan ise konuşmasını bilmez, davranışları iyi olmaz, karşı tarafı üzebilir. (K4, K, 15, 10. Sınıf, MTAL)

17 katılımcı, bireysel davranış farkları üzerinden dindar genç ve dine mesafeli genç ile ilgili düşüncelerini dile getirmeyi tercih etmektedir. Bu gruptaki katılımcıların bazı örnek kanaatleri aşağıda belirttiğimiz gibidir:

Dindar gencin disiplin sahibi olduğunu belirten K30'un, dine mesafeli olan gencin kuralsız bir hayat yaşadığını belirten ifadeleri şu şekildedir:

Dindar genç, hayatı Allah'ın koyduğu kurallara göre disiplinli şekilde yaşarken dine mesafeli duran genç ise bunların tam zıttı olan, kuralsız bir hayat yaşar ve bu yaşamdan dolayı mutsuz olur. Fark budur. (K30, E, 17, 12. Sınıf, AİHL)

Dindar olanın Allah'ı hatırlayarak davranışlarına dikkat ettiğini, dine mesafeli olanın ise Allah'ı düşünmediği için her türlü olumsuzluğu yapma potansiyeline sahip olduğunu belirten K22, görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır:

Dindar olan Allah'ı düşünür ama öbürü hiç Allah'ı düşünmez. O Allah'ı düşünmeyen her türlü terbiyesizliği yapabilir ama dindar olan Allah'ı düşünerek dikkatli davranır. (K22, E, 16, 11. Sınıf, AİHL)

Dindar gencin doğruları bildiğini ve ona göre davrandığını ancak dine mesafeli olan gencin başına buyruk bir hayat yaşadığını belirten K6'nın, dine mesafeli gencin doğruları araştırmaktan uzak bir hayat yaşadığını iddia eden kanaatleri şöyledir:

Dindar bir genç, yapılması gereken şeylerin farkındadır, iyiyi kötüyü ayırt edebilir; dine mesafeli olan genç ise kendi bildiğini yapar, araştırmaz, biri ona müdahale ettiği zaman ancak durur ve yine kendi bildiğini yapar. (K6, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Konuya eleştirel bir tarza yaklaşan K16, dindar gencin dinin tüm gereklerini yerine getirdiğini ancak dine mesafeli olan gencin haramlara meyilli bir hayat yaşadığını belirten ifadelerinden sonra “Gerçi bu saydıklarım kimine göre kötülük sayılmıyor” diyerek topluma yönelttiği eleştirileri şu şekildedir:

Dindar bir genç, dininin gereğini yaptığı için iyi şeyler yapar, dine mesafeli bir genç, alkol kullanır, kumar oynar, camiye gitmez. Gerçi bu saydıklarım kimine göre kötülük sayılmıyor ama durum bu. (K16, E, 17, 11. Sınıf, AL)

Gencin hayatının iyi ya da kötü geçmesi üzerinden soruya açıklamalar getiren K18, dindar gencin yaşantısının iyi olacağını ve bu etkiyi fark edeceğini, dindar olmayan gencin ise isyankâr bir yaşam tarzı sonucunda huzursuz olacağını düşündüğü cümleleri şu şekildedir:

Dindar gencin hayatı daha güzel geçer, bunun etkisini de zaten fark eder. Dine mesafeli olan genç daha isyankâr olur, hayatı daha kötü geçer, içinde huzur olmaz. (K18, K, 17, 11. Sınıf, AL)

Dindar gencin daha bilgili olduğunu söyleyen K14, bu iki genç tipinin birbirleri arasındaki iletişiminin birbirlerinden bir şey öğrenip öğrenmemelerine bağlı olduğunu belirttiği görüşleri şöyledir:

Dindar genç dini daha çok biliyor, dindar olmayan gençle aralarındaki muhabbet birbirlerinden bir şey öğrenmelerine bağlı, bu muhabbet sonunda birbirlerine nasıl tepki verecekleri belli olmaz. (K14, E, 16, 10. Sınıf, AL)

4 katılımcı (K1, K2, K12, K15) soruya inanç yönünden yaklaşarak kanaatlerini inanç teması üzerinden belirtmeyi tercih etmiştir. Bu gruptaki katılımcılar, dindar olan genci “Allah’a bağlı, daha inançlı”; dine mesafeli olan genci ise inanç bakımından “eksik, zayıf, düşük” olarak tanımlamaktadır. Katılımcıların benzer ifadelere sahip bazı örnek kanaatleri şu şekildedir:

Dindar olmayan gençle bir ilişkim olmaz. O insanla mesafemi korurum. Ona yakın olmamaya çalışırım. Dindar gencin Allah’a daha çok inandığını düşünüyorum. Dine mesafeli duran gencin Allah inancının düşük olduğunu düşünüyorum. (K1, E, 15, 9. Sınıf, MTAL)

Dine mesafeli olan kişinin inancı eksiktir. Böyle insanları toplumun yönlendirmesi gerekir. (K15, K, 17, 11. Sınıf, AL)

Katılımcılardan K1'in, "Dindar olmayan gençle bir ilişkim olmaz" ifadesi K1'in arkadaş seçiminde dindarlığa önem verdiği ve kendisini dindar olarak gördüğü şeklinde yorumlanabilir. K15'in dindar olmayanları "inancı eksik" olarak tanımlaması ve bu kişilerin toplumun yönlendirmesine ihtiyaç duyduğunu düşünmesi ise toplumun bireyi şekillendirmesinde dinin işlevselliğine örnek olmaktadır.

İki katılımcı (K8 ve K10) dindar genç ve dine mesafeli genç arasında ahlak farkı olduğunu belirtmiştir. K8, dindar olan ve olmayanda ahlak ve davranış niyeti farkı olduğunu belirtmiştir. Bu bireylerin dindarlık ya da dine mesafeli olma durumlarının bulunduğu ortamı da etkileyici vasıflarının olduğunu K8 şöyle savunmaktadır:

Dindar olanda ve olmayanda ahlak ve davranışta niyet farkı vardır bence ve bu kişiler bulunduğu ortamı da etkiler. Bence dindar olmak en iyisidir. (K8, E, 16, 11. Sınıf, MTAL)

K10 da dindar ve dine mesafeli genç arasında ahlak farkı olduğunu belirten bir diğer katılımcıdır. Dindar gencin inançları doğrultusunda kararlar verdiğini belirtmekte, dine mesafeli gencin ise hep bahanelerin arkasına sığınarak yaşadığını düşünmektedir:

Ahlak farkı vardır. Olaylara bakış açıları farklıdır. Biri inançlarına uygun kararlarla hareket ederken diğeri bahanelerin arkasına saklanarak yaşamaya çalışır. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

Örneklem grubunun soruya yaklaşım tarzının, bir katılımcı (K24) hariç dindar gence karşı olumlu bir bakış açısıyla gerçekleştiğini görülmektedir. Sonuçta, katılımcıların ifadelerinden çoğunluğun dindar gençleri bilinçli olmak yönünden takdir ettikleri, dine mesafeli olan gençleri ise bilinçsizlik yönünden eleştirdikleri ve onlara güven duymadıkları görülmektedir.

IV. DİNİ BİLGİ VE SOSYALLEŞME İLE İLGİLİ BULGULAR

Bilgi kavramı sözlükte “İnsan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütünü; öğrenme araştırma veya gözlem yoluyla elde edilen gerçek, malumat, vukuf”²³⁶ olarak tanımlanmaktadır. İslami bir terim olarak el-ilm ve el-ma‘rife terimleriyle karşılanan bilgi kavramı, daha ziyade bilen (özne) ile bilinen (nesne) arasındaki ilişki olarak anlaşılmıştır. İslam terminolojisinde bilgisizlik ise cehl kelimesiyle ifade edilmektedir.²³⁷

İnsan, diğer varlıklardan düşünme, okuma, yazma gibi yetenekleriyle ayrılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de insanın öğrenme yeteneği ve bilgi konusu: “Ve (Allah) Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklerle gösterip "Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin" dedi. "Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. En kâmil ilim ve hikmet sahibi şüphesiz sensin" cevabını verdiler.”²³⁸ ayeti ile belirtilmektedir. Bilginin; gündelik bilgi, dinsel bilgi, teknik bilgi, sanat bilgisi vb. çeşitli türleri bulunmaktadır. Bu türlerin özne ve nesne arasında bağ kurma şekilleri de türlere göre farklılık göstermektedir.

Dini bilgilerin edinildikleri kaynakların sağlam olması, bireyin dine bakış açısını da etkileyecektir. Bu sebeple çalışmamızın bu bölümünde, örneklem grubumuza yöneltilen mülakat soruları ile katılımcıların dini bilgiye ulaşma kaynaklarını ortaya koymaya; ailelerinin dine bakış açılarını tespit etmeye, gençlerin din kültürü ve ahlak bilgisi dersi hakkında düşündüklerini sunmaya ve din görevlilerinin lise çağı gençlerinin sosyalleşmesinde etkili bir role sahip olup olmadığını belirlemeye çalışacağız.

²³⁶ TDK Türkçe Sözlük, 267.

²³⁷ Necip Taylan, “Bilgi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6 (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 157.

²³⁸ Bakara 2/31-32.

A. Katılımcıların Dini Bilgi Kaynakları ve Sosyalleşmeleri

Örneklem grubumuzun inanç, ibadet ve ahlak konularına bakış açıları kadar dini bilgi kaynaklarını ortaya koymak da çalışmamızın sağlam delillere dayanması açısından önemlidir. Lise çağı gençlerinin dini bilgilerinin sağlam kaynaklardan beslenip beslenmediğini öğrenmek gençlerin sosyalleşmesinde dinin rolünü ortaya koyarken ihtiyacımız olan verilerin toplanmasında önemli bir yere sahip olacaktır. Tüm bu sebeplerden dolayı katılımcılara “Dini bilgilerinizi kimlerden ve nerelerden öğrendiniz?” sorusu yöneltilmiş ve bu soru sonrasında şu bulgulara ulaşılmıştır:

Örneklem grubunun, yöneltilen bu soruya sohbet havasında değil, dini bilgileri edindikleri kaynakları akıllarına geldikleri sırayla saymaları şeklinde cevap verdikleri görülmüştür. 26 katılımcı, dini bilgileri öğrendikleri kaynaklar arasında ilk olarak annelerini belirtmektedir. Bu gruptaki katılımcıların 12’si kız, 14’ü erkektir. Katılımcıların ifadeleri, annelerin çocukların din eğitimi üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Annenin dine karşı tutumu ve dini bilgilerinin yeterli olup olmaması gibi faktörler çocuğun ileri dönemlerdeki dine karşı tutumları üzerinde de etkili olabilecektir.

19 katılımcı, dini bilgileri öğrendikleri kaynaklar arasında babalarını ikinci sırada belirtmektedir. Bu grupta yer alan katılımcıların cinsiyetleri incelendiğinde 8 katılımcının kız, 11 katılımcının erkek olduğu görülmektedir.

Anne-baba kavramları, çoğu zaman ebeveynleri belirtirken birlikte kullanılmakta, kullanılırken de anne kavramının ilk sırada zikredildiği şekilde karşımıza çıkmaktadır. 30 katılımcıdan oluşan örneklem grubumuzun 26’sı dini bilgilerini edindiği ilk ve en önemli kaynak olarak annelerini belirtmektedir.

3 katılımcı (K1, K18, K19) dini bilgileri öğrendikleri kaynaklar arasında ablalarını saymaktadırlar. Bu katılımcıların ikisi kız birisi erkektir. Örneklem grubu tarafından ablaların dini bilgi kaynaklığı üç kez zikredilmişken katılımcıların ağabeylerinin dini bilgi kaynaklığı yalnızca K24 tarafından belirtilmektedir. Bu durum, ablaların kardeşlerine dini bilgi öğretme konusunda daha etkili (ve belki de hevesli) olduğu yorumunu yapmamıza sebep olmuştur.

Katılımcıların, çekirdek ailelerinin dışında en çok dini bilgi öğrendikleri kaynak olarak babaannelerini belirttikleri görülmektedir. Bu gruptaki katılımcıların (K2, K9, K18, K19) 3'ü kız 1'i erkektir. Bu istatistik, babaannelerin kız çocuklarının dini sosyalleşmelerinde erkeklere oranla daha etkili olduğunu göstermektedir. Anneannelerinden dini bilgiler öğrendiğini yalnızca bir katılımcı (K18) ifade etmektedir. Babaannelerin, dini bilgi edinme konusunda anneannelerden daha etkili olması, katılımcıların babaanneleriyle birlikte aynı evde yaşamalarından kaynaklanmaktadır. Üç katılımcı (K14, K17, K18) dedesinden de dini bilgiler öğrendiğini belirtmektedir. Bu katılımcıların ikisi erkek biri kızdır. 1 kız katılımcı (K13) teyzesini bu kaynaklar arasında saymaktadır.

21 katılımcı, dini bilgilerini edindikleri yerler arasında yaz Kur'an kurslarını saymaktadır. Yaz Kur'an kursları, çocukların Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in hayatı ve temel dini bilgiler alanlarında bilgilerini artırmayı hedefleyen, örgün eğitimin tatile girdiği dönemlerde camilerde faaliyet gösteren, eğitimlerin diyanet personeli tarafından verildiği kurslardır. Çocuklar akranlarının bulunduğu bu kurslarda aynı zamanda sosyalleşirler. Yeni arkadaşlar edinir ve birlikte ortak etkinlikler gerçekleştirirler. Yaz Kur'an kurslarında dini bilgiler öğrenen 21 katılımcının cinsiyetleri incelenecek olursa 12 katılımcının erkek, 9 katılımcının kız olduğu görülmektedir. Bu gruptaki kız ve erkeklerin birbirlerine yakın sayıda olmaları, kurslara her iki cinsiyete sahip çocukların da katıldıklarını göstermektedir.

Üç katılımcı (K17, K28, K29) ise geçmişte yatılı Kur'an kurslarına gittiklerini ve dini bilgilerinin büyük bir kısmını bu kurslarda edindiklerini belirtmiştir. Bu katılımcıların ikisi erkek biri kızdır. Örneklem grubu içerisinde geçmişte yatılı Kur'an kursuna gidenlerin sayısı yaz Kur'an kurslarına gidenlerin sayısı ile kıyaslanacak olursa oldukça düşük bir (3/21) oran ortaya çıkmaktadır.

20 katılımcı, dini bilgilerini edindikleri kaynaklar arasında okulu saymaktadır. Bu katılımcıları 8'i erkek 12'si kızdır. Örneklem grubunun hepsi zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersi almalarına rağmen 10 katılımcının dini bilgilerini öğrendiği kaynaklar arasında okulu saymadığı gözlenmiştir.

İki katılımcı (K7 ve K5) dini bilgi edindiği kaynaklar arasında arkadaşlarını saymaktadır. Bu katılımcıların ikisi de dini bilgi edindiği arkadaşlarının cinsiyetini kız olarak belirtmişlerdir. Lise çağında arkadaş etkileyciliği gençler üzerinde oldukça baskındır. Ancak dini etkileşim açısından bu durumun oldukça düşük olduğunu görmekteyiz. Örneklem grubu lise çağı gençlerinin dini konularda birbirlerinden bir şeyler öğrenme oranı 30 katılımcıda 2 katılımcı ile sınırlıdır.

5 katılımcı (K2, K10, K16, K18, K22) dini bilgileri edindiği kaynaklar arasında Kur'an-ı Kerim'i belirtmiştir. Bu katılımcıların 3'ü kız 2'si erkektir. 3 katılımcı (K3, K8, K10) ise dini kitapları okuyarak dini bilgiler edindiğini belirtmektedir. Bu gruptaki katılımcıların 2'si erkek 1'i kızdır. İki gruptaki katılımcılardan olan K10, hem Kur'an-ı Kerim'den hem de çeşitli dini kitaplardan dini bilgilerini edindiğini belirtmektedir.

Katılımcıların, dini bilgilerini öğrendiği kaynaklar arasında belirttiği, bizim de bu başlık altındaki son kaynak olarak belirteceğimiz internet, 4 katılımcı tarafından (K4, K16, K18, K20) bize aktarılmaktadır. Dini bilgilerini internette edindiğini belirten katılımcıların 2'si kız 2'si erkektir.

İnternetin, dinin öğrenilme kaynağı olarak kullanılması, yakın dönemde ortaya çıkan bir durumdur. Sosyal medya ve forum sitelerinde dini konularda bilgi kirliliği yaşanabilmektedir. Bu mecraların isteyen her kullanıcı tarafından veri eklenmeye müsait yapısı, bilgi kirliliğinin temel sebebidir.

Sonuçta katılımcılar, ifadelerinde 11 farklı dini bilgi kaynağından bahsetmektedir. Bu kaynaklar, aynı zamanda gençlerin sosyalleşmesine katkı sağlayan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Gençlerin dini kaynakları ifade ediş biçimlerinde çekirdek aileden başlayarak yakın akrabalara, arkadaş çevresine ve bireysel çabalarla ulaşılan diğer kaynaklara doğru bir yol izledikleri görülmektedir.

B. Dini Yeterlilik Hakkında Kanaatler

Örnekleme grubunun, dini konulardaki kanaatlerini daha sağlam temellere dayandırarak yorumlamak adına katılımcılara dini bilgi bakımından kendilerini nasıl gördüklerini sormayı uygun gördük. Bu amaçla katılımcılara “Kendinizi dini bilgi bakımından nasıl görüyorsunuz? Namaz duaları, sureleri ve hadis bilginiz ne düzeydedir?” sorularını yönelttik. Örnekleme grubuna yönlendirdiğimiz bu sorular sonrasında elde ettiğimiz veriler şu şekilde olmuştur:

“Kendinizi dini bilgi bakımından nasıl görüyorsunuz?” sorusuna 15 katılımcı, kendisini gerekli düzeyde dini bilgiye sahip görmediğini belirterek cevap vermektedir. 7 katılımcı, kendisini yeterli düzeyde dini bilgiye sahip olarak gördüğünü ifade etmiştir. 8 katılımcı ise kendisini kısmen yeterli dini bilgiye sahip olarak gördüğünü belirtmiştir.

Dini bilgi bakımından kendisini yeterli gören 7 katılımcı, namaz duaları ve sureleri konusunda da yeterli düzeyde bilgi sahibi olduklarını ifade etmektedir. Bu gruptaki katılımcılar, iki katılımcı (K3 ve K29) hariç hadis bilgilerini yeterli düzeyde görmektedir. Bu gruptaki katılımcıların bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K4, dini bilgi bakımından kendisini yeterli görmektedir ve dini bilgileri eksik olsaydı dine karşı mesafeli olacağını söylemektedir. Gittiği Kur'an kurslarında namaz duaları ve surelerini öğrendiğini, yine bu kurslarda ve okulda hadisler hakkında bilgi sahibi olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

Dini konularda yeterli bilgilere sahibim. Zaten dini konularda yeterli bilgiye sahip olmayanlar dine karşı mesafeli oluyor. Namaz duaları ve surelerini Kur'an kursları olsun geçen seneki din hocamız olsun zaten öğretmişlerdi, kendimi yeterli görüyorum. Hadisler hakkında aslında pek bilgiye sahip değildim ama gittiğim Kur'an kurslarında ve okuldaki din kültürü sınavı için birçok hadis ezberledim. Artık birçok hadis biliyorum. (K4, K, 15, 10. Sınıf, MTAL)

Dini bilgi bakımından kendisini yeterli gören K1, ortaokuldayken okullar arası hadis yarışmasında ilk 3'e girmiştir:

Dini konularda terimlerin çoğunu biliyorum ve bunların bana yeterli olduğunu düşünüyorum. Namaz duaları ve surelerinin hepsini biliyorum. Hadis yarışmasında ortaokulda okullar arası yarışmada 3. oldum. (K1, E, 15, 9. Sınıf, MTAL)

Yalnızca kendisini değil anne ve babasını da dini bilgi bakımından yeterli gören K27, ailesinden ve Kur'an kurslarından yaşına göre gerekli dini bilgiyi öğrendiğini söylemektedir:

Babam din görevlisi ve annem hafızdır. Ailemden ve gittiğim Kur'an kurslarından dini bilgilerimi öğrendim. Yaşıma göre gerekli bilgiye sahip olduğumu düşünüyorum. Namaz duaları ve sureleri biliyorum. Gördüğüm dersler sayesinde hadisleri de biliyorum. (K27, E, 16, 10. Sınıf, AİHL)

Bu gruptaki iki katılımcı (K3 ve K29) hadis bilgisinin zayıf olduğunu ifade etmektedir. Bu katılımcıların ilki K3'tür. Dini kitaplar okumayı seven ve çocukken gittiği yaz Kur'an kurslarından ve ailesinden bu bilgileri öğrendiğini belirten K3, hadisler konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığını ifade etmektedir:

Dini kitaplar okumayı severim. Yeterli şeyleri bildiğimi düşünüyorum. Dualar ve sureler hakkında kendimi yeterli görüyorum, çünkü küçükken gittiğim Kur'an-ı Kerim kursları ve ailem sayesinde çoğu dua ve sureyi biliyorum. Ama hadisler konusunda az bilgim var. (K3, E, 15, 10. Sınıf, MTAL)

Hadis bilgisinin zayıf olduğunu belirten ikinci katılımcı ise K29'dur. Yatılı Kur'an kursunda bir dönem eğitim gören K29, babasının ve annesinin de diyanet personeli olduğunu belirtmiştir ve dini konularda gerekli bilgilere sahip olduğunu söylemiştir. Katılımcı, dini konularda, namaz duaları ve sureleri konularındaki bilgilerine nazaran hadis bilgisinin zayıf olduğunu şöyle aktarmaktadır:

Babam ve annem din görevlisi. (...) ilçesinde yatılı Kur'an kursunda okudum. Dini konularda yeterliyim. Tüm namaz dualarını ve surelerini biliyorum. Ama hadisler konusunda seviyem düşük. Eksiklerim çok. (K29, E, 15, 9. Sınıf, AİHL)

Örneklem grubundaki 8 katılımcı, dini bilgi bakımından kendisini kısmen bilgili görmektedir. Bu grupta kategorize ettiğimiz katılımcılardan 5'i namaz duaları ve sureleri ile ilgili kısmen yeterli bilgiye sahip olduklarını belirtirken 3 katılımcı (K10, K17 ve K30) namaz duaları ve sureleri konusunda kendilerini oldukça bilgili olarak ifade etmektedirler. 6 katılımcı, hadis konusunda kendisini

kısmen bilgili görürken 2 katılımcı (K7 ve K12) hadis bilgisini zayıf olarak nitelemektedir. Bu 8 katılımcının bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Dini bilgi bakımından kısmen bilgili olduğunu ifade eden ancak namaz duaları ve sureleri konusunda oldukça bilgili olduğunu söyleyen 3 katılımcı (K10, K17 ve K30) şu şekilde kanaatlerini dile getirmektedir:

K10, dini bilgi bakımından kendisini yeterli görmediğini belirtmiş ancak mahreç ve tecvit bilgisinin iyi olduğunu söyleyerek namaz duaları ve sureleri konusunda gerekli bilgilere sahip olduğunu açıklamıştır. Hadis konusunda da orta düzeyde bilgi sahibi olduğunu belirten katılımcının ifadeleri şu şekildedir:

Ehl-i Sünnet görüşe sahip her hocayı dinlerim. Dini sohbetlere katılırım. Dini bilgi olarak kendimi yeterli görüyorum diyemem çünkü Allah'ın ilmini tam olarak kavrayamam. Bu sebeple çabalarım ama zorlamam. İlim sonsuzdur. Namaz duaları ve sureleri konusunda kendimi yeterli görüyorum. Özellikle mahreç ve tecvit konularında. Hadis bilğim ise orta düzeydedir. İnsanlara aktaracak kadar hadis bilğim vardır. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

K30 ise hiç kimsenin kendisini dini bilgi olarak yeterli göremeyeceğini düşünmektedir. Dini ilimleri öğrendikçe karşısında yeni bilgilerin çıktığını belirten katılımcı, namaz dualarını ve surelerini iyi bildiğini söylemekte ancak hadis konusunda eksikleri olduğunu şöyle belirtmektedir:

Bence hiçbir insan kendini yeterli görüyorum diyemez. Çünkü öğrendikçe araştırdıkça insanın karşısına yeni bilgiler çıkıyor. Fakat bu beni bıktırmıyor aksine daha diri tutuyor. Ben kendimi dini olarak kısmen yeterli buluyorum. Namaz dualarını ve surelerini tam olarak biliyorum. Birçok hadis biliyorum ancak hadis konusunda hâlâ bir sürü eksikim var. (K30, E, 17, 12. Sınıf, AİHL)

K17, yaz Kur'an kursları ve yatılı Kur'an kurslarında eğitim gördüğünü belirterek bir cami imamı kadar olmasa da ibadetlerini yapacak kadar yeterli dini bilgiye sahip olduğunu söylemektedir. Kısa sureleri ve namaz dualarını oldukça iyi bildiğini belirten katılımcının hadis bilgisi de okulda öğrendiği hadislerden ibarettir:

Yaz Kur'an kursuna ve yatılı Kur'an kursuna gittim. Bir cami imamı kadar olmasa da ibadetlerimi yapacak kadar kısıtlı bilgiye sahibim. Kısa sureleri ve namaz

dualarını iyi biliyorum. Ama hadis seviyem okulda öğrendiğim 40 hadistir. Yani orta. (K17, E, 16, 11. Sınıf, AL)

Dini bilgi bakımından kendisini kısmen yeterli gören ancak hadis bilgisini zayıf olarak belirten iki katılımcı (K7 ve K12) gruptan bu yönleriyle ayrılmaktadırlar. Bu katılımcıların örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K7, ailesi ve yaz Kur'an kurslarından öğrendiği dini bilgilerini kısmen yeterli görmektedir. Namaz duaları ve sureleri konusunda da ortalama bilgiye sahip olduğunu belirten katılımcı, hadis bilgisinin çok zayıf olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

İbadetleri nasıl yapacağımı biliyorum ama çok fazla dini bilgim yok. Namaz dualarını da orta seviye biliyorum. Ezbere bildiğim sadece birkaç hadis var. Hadis bilgim zayıf. (K7, E, 16, 11. Sınıf, MTAL)

K12 de benzer ifadelerle kanaatlerini bildirmektedir:

Yaz Kur'an kursuna gitmiştim bir dönem. Kısmen dini bilgim var. Namaz kılabilirim. Namaz dualarının da çoğunu biliyorum. Ama hadis bilgim yetersiz. (K12, E, 15, 9. Sınıf, AL)

15 katılımcı, dini bilgi bakımından kendisini yetersiz görmektedir. Bu katılımcılardan namaz duaları ve sureleri konusunda kendisini yeterli bilgiye sahip gören 4 katılımcı (K6, K11, K25 ve K28) bulunmaktadır. Dini bilgi bakımından kendisini yetersiz gören 15 katılımcıdan 2'si (K11 ve K28) hadis bilgisinin yeterli olduğunu ifade etmiştir. Dini bilgi bakımından yetersiz olduğunu düşünen katılımcıların bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Dini bilgi bakımından kendisini yetersiz gören ancak namaz duaları ve sureleri konusunda kendini yeterli gören 4 katılımcı (K6, K11, K25 ve K28) bulunmaktadır. Bu katılımcılardan K6, dini bilgi bakımından kendisini yeterli görmediğini ama her akşam namaz duaları ve surelerini okuduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

Dini olarak kendimi yeterli bulmuyorum. Ama namaz dua ve surelerinin hepsini biliyorum. Her akşam okuyorum ve dua ediyorum. Hadis bilgim eksik. Bazı hadisleri bilirim. (K6, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Namaz duaları, sureleri ve hadisler konusunda yeterli bilgiye sahip olduğunu düşünen ancak dini bilgi bakımından kendisini yetersiz gören K28, şöyle açıklamalar yapmaktadır:

Hayır dini bilgi olarak yeterli görmüyorum. Namazda okunan dua ve surelerin hepsini anlamlarıyla birlikte biliyorum. 40 hadisi ezbere biliyorum ve başka hadis kitaplarını da annemle birlikte okuduk. (K28, K, 14, 9. Sınıf, AİHL)

K25 de ibadetleri terk ettiği için kendisini dini bilgi bakımından yetersiz hisseden katılımcılardandır. K25'in ifadeleri şu şekildedir:

Yeterli görmüyorum. Örneğin yapmam gereken ibadetleri biliyorum fakat hepsini birebir uygulamıyorum. Namaz dualarını ve surelerini biliyorum. Ama hadis bilgim zayıftır. Ezberledim ama unuttum. (K25, K, 16, 11. Sınıf, AİHL)

Sonuçta örneklem grubunun öz değerlendirmelerine yer verdiğimiz bu bölümde katılımcıların dini bilgi konusundaki yeterlilik algılarının okul türüne göre artıp azalmadığını söyleyebiliriz. AİHL öğrencileri arasında dini bilgi bakımından kendisini yetersiz görenler olduğu gibi MTAL ve AL öğrencileri arasında dini bilgi bakımından kendisini yeterli ve kısmen yeterli görenler de vardır. Araştırmamızın diğer kısımlarındaki örnekler de bunun kanıtıdır.

C. Katılımcıların Ailelerinin Dine Bakış Açıları

Örneklem grubunun, dini bilgi ve tecrübeleri üzerine kanaatlerini ortaya koyarken katılımcıların ailelerinin dine bakış açılarının ve katılımcıların aileleri ile aralarında dini konularda görüş farklılığı olup olmadığını tespit etmenin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Çünkü gençlerin, beraber büyüdükları ve birlikte yaşadıkları ailelerinden her konuda etkilendikleri gibi dine bakış açılarından da etkilendikleri düşünülmektedir. İşte bu başlık altında gençlerin bu etkilenme derecelerini ve görüş ayrılıklarının sebeplerini ortaya koymaya çalışacağız.

Bu doğrultuda örneklem grubumuza “Ailenizin dine bakış açısı nasıldır?” ve “Aileniz ile görüş birliğine varmadığınız dini konular var mı?” soruları yöneltilmiş ve şu bulgulara ulaşılmıştır:

Yalnızca üç katılımcı (K5, K10, K20) ailesinin dine bakış açısını zayıf bulmaktadır. 27 katılımcı ise ailesinin dine bakış açısını olumlu ve yeterli görmektedir. Bu gruptaki katılımcıların, ailelerinin dini tutumlarını “hoşgörülü” “dinine bağlı”, “dindar”, “ihlaslı”, “orta seviye” ifadeleriyle tanımladıkları görülmüştür.

Gençlerin aileleri ile görüş birliğine sahip olup olmadıkları ile ilgili soruya verdikleri cevaplarda ise 16 katılımcı, dini konularda ailelerinden farklı düşündüğü bir konu olmadığını belirtirken 14 katılımcı, aileleri ile bazı dini konularda görüş ayrılıkları yaşadığını ifade etmiştir.

Ailelerinin dine bakış açısını zayıf olarak değerlendiren üç katılımcının (K5, K10, K20) örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Ailemin dine bakış açısı biraz zayıf. En dindar kendimi görüyorum. (K5, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Ailemin dine bakış açısı çok yüzeyseldir. Onlara göre din otuz iki farzdan ibarettir. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

Ailem pek dindar değiller. Yaşantılarından dolayı böyle olduklarını düşünüyorum. Pek namaz kılmazlar. Dini etkinliklere pek katılmazlar. (K20, E, 17, 12. Sınıf, AL)

Bu üç katılımcı, ailesinin ekonomik düzeyini “orta” seviye olarak belirtmiştir.

Ailesinin dine bakış açısını olumlu ve yeterli olarak değerlendiren 27 katılımcının 11’i, görüşlerine 5 vakit namaz ibadetinin ailelerinde uygulanmasını örnek göstermektedir. Bu gruptaki 11 katılımcının bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K1, K18 ve K28 aile ortamlarında annelerinin daha dindar ve dini konularda daha baskın özelliklere sahip olduklarını açıklamaktadır. K1 annesinin ibadetleri yapma konusunda kendisine uyarılarda bulunduğunu, babasının böyle uyarılarda hiç bulunmadığını şu şekilde açıklamaktadır:

Bizim aile dine yatkındır. Annem namaz kılar, ibadetlerle ilgili annem bana uyarılar yapar. Babam da namaz kılıp ibadetlerini yapar ama beni fazla uyarmaz. Annem

beni Ramazan'da namaza gönderip teravih namazlarını tamamladır. (K1, E, 15, 9. Sınıf, MTAL)

K18 ise babasının annesi sayesinde namaza başladığını belirterek, annesinin kendisini ve kardeşlerini dini etkinliklere çekmek için daha çok çabaladığını şu şekilde ifade etmektedir:

Annem dini çok baskın bir insandır. Mesela babam o kadar değildir annemin sayesinde namaza başlamıştır. Ama ikisi de namazlarını aksatmaz, çok yardımsever, hoşgörülü insanlardır. Annem beni ve kardeşlerimi dine çekmek için yardım eder. Ailem dine düşkündür. (K18, K, 17, 11. Sınıf, AL)

K28, babasının annesi kadar ibadetleri yapmadığını belirterek kardeşleriyle birlikte annesini örnek almaya çalıştıklarını şu şekilde açıklamaktadır:

Annem din konusunda hepimizden daha iyi. Babam da elinden geldiğince yapmaya çalışıyor ama tam anlamıyla bütün ibadetlerini yapmıyor. Annem namazlarını kaçırmaz. Kardeşlerim ve ben de annemi örnek almaya çalışıyoruz. (K28, K, 14, 9. Sınıf, AİHL)

Bu üç katılımcının (K1, K18 ve K28) görüşleri, bir önceki başlığımızda 26 katılımcı tarafından dini bilgilerin edinildiği kişiler arasında ilk sırada annelerini zikretmesinin bir sağlaması (doğrulaması) gibidir. Ailenin en önemli birleştirici unsuru olan annenin dine bakış açısı, yalnızca çocuklar üzerinde değil, baba üzerinde de etkileyici olmaktadır.

K9, K25 ve K26, ebeveynleriyle birlikte ibadet yaptıklarını açıklamaktadır. K9, anne ve babasının namazları aksatmadığını belirterek Ramazan aylarında evin erkekleri olarak farz namazları birlikte kıldıklarını şu şekilde ifade etmektedir:

Annem ve babam namaz kılmayı eksik etmez. Ramazanlarda da erkekler olarak farz namazları beraber kılıyoruz. Dine yakınız. (K9, E, 17, 12. Sınıf, MTAL)

Ailesinin ibadetlere dikkat ettiğini belirten K25, ebeveynlerinin ibadetlerini yaparken çocukları da çağırdığını ve beraber ibadet ettiklerini açıklamaktadır:

Ailem dine bağlıdır. Namazlarını kılmaya çalışırlar, ibadetlerini yapmaya çalışırlar. İbadetlerini yaparken bizi de yanlarına çağırırlar ve beraber ibadet ederiz. (K25, K, 16, 11. Sınıf, AİHL)

K26 da normal zamanlarda evde tüm namazların cemaatle kılındığını belirtmektedir:

Biz evimizde neredeyse bütün namazlarımızı cemaatle kılarız. Dindar bir aileye sahibim. (K26, K, 15, 10. Sınıf, AİHL)

Bu üç katılımcının ifadelerinden yola çıkarak, gençlerin ibadetlerinde sürekliliğin sağlanması için ebeveynlerin yalnızca sözlü uyarılar değil ibadetleri birlikte yapmaya özen göstermelerinin de gerekli olduğunu söyleyebiliriz.

Ailelerinin dine bakış açılarını olumlu bulan 27 katılımcının 16'sı konuya 5 vakit namaz dışındaki diğer ibadetlerden örnekler vererek açıklamalar getirmektedir. Birbirleriyle oldukça benzer ifadeler sahip olan bu kanaatlerden seçilen bazı örnek ifadeler aşağıdaki gibidir:

K30, ailesinin dine bakış açısının olumlu olduğunu belirttiikten sonra babasının televizyondaki dini programlardan etkilenecek dini daha çok yaşamaya çalıştığını ancak bu durumun kısa sürdüğünü şu şekilde ifade etmektedir:

Din ailemizde orta düzeyde yaşıyor. Babamın dine bakış açısı şudur: Babam televizyonda dini bir film veya program izlediğinde çok etkileniyor. Fakat bu etkilene bir gün sürüyor. Annem de dini konularda çok hassastır. Genel bağlamda din, ailemizde orta düzeyde yaşanmaktadır. (K30, E, 17, 12. Sınıf, AİHL)

Anne ve babasının, kardeşleriyle birlikte kendisini de yaz Kur'an kurslarına gönderdiğini belirten K14, annesinin cuma akşamları Kur'an-ı Kerim okuyarak kendisini de okumaya çağırdığını açıklamaktadır:

Annem olsun, babam olsun dindardırlar. Yazın bizleri camilere, Kur'an kurslarına yollarlar. Annem Kur'an-ı Kerim okur ve cuma akşamları bizi de çağırır ve okumaya davet eder. (K14, E, 16, 10. Sınıf, AL)

K30 ve K14'ün ifadeleri annelerin sadece namaz konusunda değil diğer ibadetlerin de yapılmasında çocuklara örneklik teşkil ettiğini göstermektedir.

Ailece dine dayalı bir hayat yaşamaya çalıştıklarını anlatan K13, ihtiyacı olanlara yardıma koştuklarını, ibadetlerini aksatmadıklarını ve Allah'ın emirlerine uygun yaşamaya çalıştıklarını şöyle açıklamaktadır:

Dine önem verirler ve çoğu ibadetlerini yerine getirirler. Birinin paraya ihtiyacı olsa hemen yardım eder ailem hiç düşünmeden. Allah'ın istediği şekilde davranırlar. Yani dine dayalıyızdır. (K13, K, 15, 10. Sınıf, AL)

Ailelerinin çeşitli ibadetlere katıldığını belirten K6 ve K16 ise şu ibadetlerden örnek vererek kanaatlerini aktarmaktadır:

Babam ve annem oldukça dine bağlı. Dine bakış açıları olumlu. Dini sohbetlere katılıyorlar ve dini bilgileri oldukça fazla. (K6, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Bence yeterli, gerektiği zaman dinle ilgili şeyler yapıyoruz, Kur'an-ı Kerim okuyoruz ve mevlitlerde camilere gidiyoruz. (K16, E, 17, 11. Sınıf, AL)

Bu başlık altındaki ikinci sorumuz olan “Aileniz ile görüş birliğine varmadığınız dini konular var mı?” sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplarda ise 16 katılımcı, dini konularda ailelerinden farklı düşündüğü bir konu olmadığını belirtmiştir. Bu 16 katılımcı, soruya “hayır” ya da “yok” diyerek birer kelime ile cevap vermeyi yeterli bulurken 4 katılımcı (K1, K6, K7 ve K14) cümle kurarak kanaatlerini dile getirmeyi yeğlemiştir. Bu 4 katılımcının kurduğu cümleler şu şekildedir:

K1, ailesi ile görüş birliğine varmadığı bir dini konu olup olmadığı sorusunu: “Ailemle her konuda aynı düşünüyoruz” diyerek cevaplamaktadır. K7, “Ailemle din konusunda tüm fikirlerimiz eşit” diyerek görüşlerini belirtmektedir. K6 ise ailesi ile ortak görüşlere sahip olduğunu şu cümlelerle söylemektedir:

Ailemle din konularında tamamen ortak görüşlerimiz var. Çünkü dini, ben onlardan öğreniyorum ve ona göre hareket ediyorum. (K6, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

K14, dini konularda bilmediği şeyleri ailesine sorduğunu ve doğrusunu onlardan öğrendiğini bizlere aktarmaktadır:

Hatırladığım kadarıyla ailemle dini konularda görüş birliğine varmadığımız bir konu olmadı. Bilmediğim konularda aileme sorular sorarım ve doğrusunu onlar anlatır. (K14, E, 16, 10. Sınıf, AL)

14 katılımcı, aileleri ile bazı dini konularda görüş ayrılıkları yaşadığını ifade etmiştir. Bu gruptaki katılımcılar aileleri ile görüş ayrılığına düştükleri konuları da belirtmişlerdir. 14 katılımcının 7'si ailesiyle namaz kılma konusunda görüş ayrılığına düştüklerini belirtmektedir. Bu 7 katılımcının bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Namaz kılmak konusunda kararsızım. Ailem ise kılmamı istiyor. (K3, E, 15, 10. Sınıf, MTAL)

Namaz konusunda görüş ayrılıklarımız var. Ben namazı geç kılınca bana çok kızıyorlar ve vakitlice kıl diyorlar. Ayrıca babamla göz zinasının haram olup olmadığı konusunda da tartışıyoruz. (K23, K, 17, 12. Sınıf, AİHL)

Genelde namaz konusunda tartışıyoruz. Ailem namaz kılmamı istiyor. Ben de istiyorum ama çoğu zaman kılmıyorum. Bu konuda anlaşamıyoruz. (K17, E, 16, 11. Sınıf, AL)

Yukarıdaki katılımcıların ifadeleri doğrultusunda dikkat çekici bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu gruptaki katılımcılar aileleri ile dini konulardaki görüş ayrılıklarını en çok namaz konusunda yaşamaktadırlar. Katılımcılar, namazın farz oluşu ve bireye faydaları konusunda yeterli bilgilere sahiptir ancak 5 vakit namaz kılmamaktadırlar.

Bir katılımcı ise (K30) namazlarını aksatmadan kıldığını ancak ailesinin 5 vakit namazı aksattığını belirterek bu gruptaki katılımcılardan şu sözleriyle ayrılmaktadır:

Ben namaz kılıyorum. Kur'an-ı Kerim okuyorum ve dini vecibelerimi yerine getiriyorum. Ailem bu durumu çok hoş karşılıyor ancak uygulama noktasında ben onların namazlarını aksattıklarını görüyorum ve onları uyarıyorum. (K30, E, 17, 12. Sınıf, AİHL)

4 katılımcı (K5, K9, K10 ve K28) helaller ve haramlar konusunda aileleri ile görüş ayrılıkları yaşadığını belirtmektedir. Bu grupta yer alan katılımcıların örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K5, babasıyla faizin haram olup olmadığı konusunda anlaşılmadıklarını, annesiyle ise dövme ile abdestin olup olmaması, dövmenin caiz olup olmaması konularında görüş ayrılıkları yaşadıklarını şu şekilde aktarmaktadır:

Var. Mesela babamla faiz konusunda çok tartışıyoruz. Ben faiz haramdır diyorum o ise iş için faiz olabilir diyor. Annemle dövme konusunda anlaşılmıyoruz. O, dövme abdest geçirir bu sebeple günah olmaz diyor ben de vücuda zararlı diye günah olur diyorum. Bunun gibi bir sürü uyuşmadığımız nokta var. (K5, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

K9'un karşı cinsle tokalaşma konusunda, kendisinin karşı cinsle tokalaşmaktan uzak duran bir tavır sergilediğini ancak ailesiyle bu konuda görüş ayrılıkları bulunduğunu belirten ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Ben bayanlarla tokalaşmaktan kaçınıyorum. Ancak annem ve babam “tanıdıklara ayıp oluyor, bir gün bir yerde bu yaptığını suratına vururlar” diyorlar. (K9, E, 17, 12. Sınıf, MTAL)

Tesettür ve tasavvufa bakış konularında ailesiyle aynı şekilde düşünmediğini belirten K10, ailesinin belirtilen konularla ilgili düşüncelerini şöyle eleştirmektedir:

Var. Aileme göre tesettür başörtüden ibaretken benim için daha derin manalara gelmektedir. Ben tasavvufa önem verirken ailem tasavvufa önem göstermeyip “tasavvuf olsa da olur olmasa da olur” düşüncesindeler. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

K28, buluntu paranın hükmü konusunda ailesi ile görüş ayrılığı yaşamaktadır. Ailesi bu paranın haram olduğunu düşünürken katılımcı bu paranın haram olmadığını düşünmektedir:

Annem ve babama göre yerde bulunan para haram oluyor. Ben bunu internette de araştırdım televizyonda da çoğu din programlarında da izledim. Yerde bulunan paranın sahibini aradığın halde bulamadıysan o paranın sahibini bilmiyorsan haram olmuyor ben de bu şekilde doğru olduğunu düşünüyorum. (K28, K, 14, 9. Sınıf, AIHL)

Sonuçta katılımcıların aile fertleri arasında annelerin, dini uygulama konularında daha baskın oldukları görülmektedir. Lise çağı gençlerinin aileleri ile

görüş birliğine varmadıkları çeşitli dini konular bulunmaktadır ve ayrılıklar dinin inanç ve ibadet boyutlarındaki konularda gerçekleşmektedir.

D. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Hakkında Kanaatler

Ortaöğretim din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, ülkemizde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı tüm okullarda zorunlu dersler arasında yer almaktadır ve haftada iki saat olarak okutulmaktadır. Bu dersin zorunlu olarak liselerde verilme süreci şu şekilde olmuştur:

Milli Eğitim Bakanlığı, 1982 tarih ve 2109 sayılı Tebliğler Dergisinde yayınlanan 18 Şubat 1982 tarih ve 30 sayılı Talim Terbiye Kurulu kararıyla daha önceden ilk ve ortaöğretim kurumlarında isteğe bağlı şekilde okutulan din bilgisi dersleri ve zorunlu dersler arasında yer alan ahlak derslerini birleştirmiş ve “din ve ahlak bilgisi” ismiyle yeni bir program ortaya koymuştur. Daha sonra dersin adı din kültürü ve ahlak bilgisi olarak değiştirilmiştir.²³⁹ Bu tarihten günümüze dek Milli Eğitim Bakanlığına bağlı örgün ortaöğretim kurumlarında bu ders din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri tarafından verilmektedir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında lise çağı gençlerinin din kültürü ve ahlak bilgisi dersi hakkındaki kanaatlerini ortaya koymak adına örneklem grubumuza “Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi dini öğrenmenizde size neler katıyor?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soru sonrasında elde ettiğimiz veriler şu şekilde olmuştur:

24 katılımcı, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin dini öğrenirken kendisine olumlu katkı sağladığını belirten açıklamalar yapmaktadır. 6 katılımcı ise din kültürü ve ahlak bilgisi dersine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşarak olumsuz kanaatlerini dile getirmektedir.

Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin, kendisine olumlu katkılarından söz eden 24 katılımcının 5’i, dersin daha önceden bildikleri dini bilgilerin tekrardan

²³⁹ Nurullah Altaş, “Ortaöğretimde Din Eğitimi”, *Din Eğitimi* içinde, ed. Mustafa Köylü ve Nurullah Altaş (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 202.

hatırlanmasını sağladığını söylemektedir. Bu katılımcıların örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K1, daha önceden öğrendiği dini bilgileri bu derste yeniden gördüğünü ve bilgilerini tazelediğini belirtmektedir. Katılımcı aynı zamanda din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin davranışlarında da olumlu yönde değişiklik yaptığını belirtmektedir:

Bildiğim şeyleri din dersinde tazelediğimi ve daha çok bilgi edindiğimi düşünüyorum. Bu dersin hayatıma güzel davranışlar kattığını düşünüyorum. (K1, E, 15, 9. Sınıf, MTAL)

K14, unuttuğu dini bilgileri din kültürü ve ahlak bilgisi dersi sayesinde tekrardan hatırladığını söylemektedir:

Din kültürü dersi, unutulmuş veya bilmediğim dini şeyleri bana tekrardan hatırlattı ve öğretti. (K14, E, 16, 10. Sınıf, AL)

Kur'an kurslarında öğrendiği bilgileri din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde tekrardan hatırladığını belirten K17, bu hatırlama durumundan memnuniyetini şu şekilde aktarmaktadır:

Daha yardımcı oldu. Kur'an kurslarında daha önceden gördüklerimizi okulda pekiştirmiş oluyoruz. Kur'an kursunda daha detaylı görüyorduk. Okulda haftada iki saat görüyoruz. (K17, E, 16, 11. Sınıf, AL)

K29 da din kültürü ve ahlak bilgisi dersi hakkında benzer ifadelere sahiptir:

Bildiğim birçok şeyi bu ders sayesinde daha iyi öğrendim. Dinin farklı boyutları hakkında bilgi sahibi oldum. (K29, E, 15, 9. Sınıf, AİHL)

Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin, kendisine olumlu katkılarından söz eden 24 katılımcından 5'i ise konuya namaz duaları, sureleri ve hadislerin öğrenilmesi açısından yaklaşmaktadır. Katılımcılar bu derste bilmedikleri namaz duaları ve surelerini öğrendiklerini, hadisler ezberlediklerini belirtmektedirler. Bu gruptaki katılımcıların örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Namaz dualarını ve surelerini öğrendik. Namaz kılmayı öğrendik. Hadisler hakkında bilgilendik. Bu dersin bana faydalı olduğunu düşünüyorum. (K4, K, 15, 10. Sınıf, MTAL)

Bazı duaları ve sureleri ezberlediğim için şanslıyım. Peygamberlerin yaşadığı olayları ve Kur'an'da geçen kıssaları öğrendim ve bunlardan ders çıkardım. 40 hadis ezberledik. Derste öğretmen ezber aldı. Sonuçta bunları ezberlememiz lazım Müslüman ülkedeyiz. (K16, E, 17, 11. Sınıf, AL)

Din dersinde bilmediğim birçok şey öğrendim. Mesela birçok dua ve sureyi ve hadisi din dersinde öğrendim. Namazda okunan dua ve sureleri. (K28, K, 14, 9. Sınıf, AİHL)

Katılımcıların bu ifadelerini, din kültürü ve ahlak bilgisi dersine dair olumlu geri dönütler olarak düşünebiliriz. Lise çağı gençleri, eğer ilahiyat fakültesi tercihi yapmazlarsa yüksek öğrenimlerinde din ahlak ve değerler alanı ile ilgili bir dersle karşılaşmayacaklardır. Yüksek öğrenim görmeyen gençler ise iş hayatına atılınca dini konulardaki eksikliklerini gidermek için çokça fırsat bulamayacaklardır. K16'nın yukarıda belirttiği "Sonuçta bunları ezberlememiz lazım Müslüman ülkedeyiz." ifadesi üzerinde durulması gereken bir diğer önemli noktadır. K16, ifadeleriyle toplumun dini konuların öğrenilmesindeki etkileyici gücüne örnek vermektedir.

Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin, kendisine olumlu katkılarından söz eden 24 katılımcıdan ikisi (K24 ve K25) dini konularda ilk bilgilerini ilgili ders sayesinde edindiklerini belirtmektedirler. Bu katılımcıların örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K24, dini bilgilerini ilk olarak din kültürü ve ahlak bilgisi dersi sayesinde öğrendiğini belirtmektedir:

Din dersi, dinime olan inancımın temelini atmama yardımcı olan bir derstir. Bu derste öğrendiklerim sayesinde dini konularda bilgilendim. (K24, K, 16, 11. Sınıf, AİHL)

K25 de dini bilgilerini ilk olarak bu ders sayesinde öğrendiğini belirtmiştir:

Din kültürü dersi, dini bilgilerin öğretildiği çok önemli bir derstir. Dini bilgilerimi ilk olarak bu ders sayesinde öğrendim. (K25, K, 16, 11. Sınıf, AİHL)

K24 ve K25'in açıklamaları, temel dini bilgilerin aktarılmasında din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin önemini ortaya koymaktadır.

Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin, kendisine olumlu katkılarından söz eden 24 katılımcıdan geriye kalan 12 katılımcı ise dersin kendilerine katkılarına farklı açılardan yaklaşmaktadırlar. Bu katılımcılardan elde edilen bazı örnek ifadeler aşağıda belirtilmiştir:

K15, ailesinden öğrenemediği dini bilgileri din kültürü ve ahlak bilgisi dersi sayesinde öğrendiğini belirtmektedir ve ders öğretmenine şu şekilde teşekkür etmektedir:

Ailemizden öğrenemediğimiz çoğu bilgiyi bu derste hocamızda öğreniyoruz bizlere çok faydası oluyor onun hakkını ödeyemeyiz. İyi ki din hocamız var Allah ondan razı olsun. (K15, K, 17, 11. Sınıf, AL)

K21’de dini bilgilerinin artmasında ve özellikle namaz ibadeti konularında dersin çok etkili olduğunu şu şekilde aktarmaktadır:

Faydalı oldu. Ortaokulda dini daha iyi kavradık bunun faydasını lisede de gördüm. Bir diğeri bu ders sayesinde namazı daha erken öğrendim. (K21, E, 17, 11. Sınıf, AİHL)

K9, soruya İslam tarihi merkezli açıklamalar getirerek cevap vermeyi tercih etmiştir. İslam dininin tarihten günümüze yaşayış sürecini din kültürü ve ahlak bilgisi dersi sayesinde öğrendiğini katılımcı şu şekilde ifade etmektedir:

Din kültürü dersinde dinimizin gereklerinin yanında tarihimizi de öğrenerek nelerle uğraşarak savaşıyor dinimizin ayakta kaldığını öğreniyoruz. (K9, E, 17, 12. Sınıf, MTAL)

K22 de din kültürü ve ahlak bilgisi dersi sayesinde Allah’a imanının nasıl olması gerektiğini öğrendiğini belirtmiş ve Hz. Peygamber’in hayatını bu ders sayesinde öğrendiğini açıklamıştır:

Bu derste Allah’a nasıl inanacağımızı, Peygamberimizin hayatını yeterince öğrendim. Birçok dini kural öğrendim. (K22, E, 16, 11. Sınıf, AİHL)

Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin cennet, cehennem, ahiret gibi kavramları hatırlatarak bireylerin hayatlarına çekidüzen vermelerini sağladığını belirten K5, şu kanaatlere sahiptir:

Katkısı oluyor tabi olmaz mı Hocam. Bazı kavramları bize hatırlatıyor, cenneti cehennemi, ahireti hatırlatıyor. Ölümü hatırlatıyor hocam hayatımızı düzene sokuyor. (K5, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

K30, din kültürü ve ahlak bilgisi dersi sayesinde dini kuralları öğrendiğini ve din kurallarının da insanların hayatında mutlu olmalarını sağladığını şu sözleriyle açıklamaktadır:

Bu ders olması gerekenleri, kuralları yani kısaca mutluluğun yollarını anlatıyor. Bana çok şey katmıştır. Bilgi konusunda bizlere zemin hazırlıyor diye düşünüyorum. (K30, E, 17, 12. Sınıf, AİHL)

İslam dinini, din kültürü ve ahlak bilgisi dersi sayesinde daha iyi tanıdığını belirten K13, dini konularda yanlış bildiklerinin de bu ders sayesinde düzeltildiğini şu şekilde açıklamaktadır:

Din dersi bana çok şey kattı. Dinimizi daha iyi tanımama yardımcı oldu. Bu ders insan ahlakının daha iyi olmasını anlatıyor. Bilmediklerimizi öğretiyor, yanlış bildiklerimizi düzeltiyor. (K13, K, 15, 10. Sınıf, AL)

K8, gün boyunca okulda zaman geçirdiğini söyleyerek, okulda geçirdiği bu zaman içerisinde din kültürü ve ahlak bilgisi dersini gördüğü için mutlu olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

Öğrenci olarak bizim vaktimizin çoğu okulda geçiyor. Bize okulda din hakkındaki şeylerin öğretilmesi bu yüzden güzel oluyor. Bu dersle vaktimiz verimli geçiyor. (K8, E, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Örneklem grubunda, soruya eleştirel bir bakış açısıyla bakan ve din kültürü ve ahlak bilgisi dersine dair olumsuz eleştirilerini dile getiren 6 katılımcı bulunmaktadır. Bu katılımcılara ait bazı örnek ifadeler aşağıdaki gibidir:

Lise din kültürü ve ahlak bilgisi dersi müfredatını yetersiz bulan K10, dersin uygulamaya dönük olmamasından şikâyetçidir. Katılımcıya göre dört sene boyunca derslerde çok az konu öğretilmektedir ve bunlar yetersizdir:

Müfredat kesinlikle çok yüzeysel ve yetersizdir. Din kültürü dersi ezbere dayalı değil işleve dayalı olmalıdır. İslam sadece 32 farz değildir çok geniştir. Lise çağında 4 senede mezhepler, mezhep imamları, Allah'ın sıfatları ve bilim adamlarını

öğreniyoruz. Dört senede dört konu ne büyük bir başarı. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

K18 ise din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde aynı konuların tekrar edilmesinden şikâyetçidir ve konuların geniş bir şekilde açıklanmamasını, öğrencilere daha fazla konu öğretilmemesini eleştirmektedir:

Tamam, bilmediğim birçok şeyi bana bu ders öğretti ama şu konuda baya eksikleri var, hep aynı konu üzerinde tekrarlıyoruz olaylar daha geniş açılmıyor bence daha çok olayı öğretmeleri lazım. (K18, K, 17, 11. Sınıf, AL)

Lise çağı gençlerinin, Kur'an kurslarında öğrendikleri bilgilerin yeterli olduğu düşüncesiyle din kültürü ve ahlak bilgisi dersine fazla önem vermediğini belirten K20, kanaatlerini şöyle dile getirmektedir:

Pek olumlu katkısı olmuyor. Çünkü camide gördüklerimizin bize yeterli olacağını düşünüyoruz. Okula gelince de bu dersi önemsemiyoruz. Okuldaki hocama duyduğum saygı hocamızın sorduğu bir soruya doğru cevap veremezsem azalacakmış gibi bir his doğuyor. (K20, E, 17, 12. Sınıf, AL)

Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde öğrendikleri bilgilerin çoğunu ailesinden geçmişte zaten öğrendiğini belirten K23, aynı konuları tekrar işlerken sıkıldığını beyan etmektedir:

Bu derslerde bazı konuları öğrendim ancak zaten bu konuların çoğunu ailemden dolayı biliyordum. Bildiğim şeyleri tekrardan görmek bazen beni sıkıyor. (K23, K, 17, 12. Sınıf, AİHL)

K27 ise soruya duygusal açıdan yaklaşarak din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretmenlerini hiç sevemediğini belirterek dersten bu sebeple hiç verim alamadığını belirtmektedir:

Din hocalarımı hiç sevemedim. Bu sebeple derslerden de verim alamadım. Ailemden öğrendiklerim bana yeter diyebilirim. Din öğretmenler bence biraz daha hoşgörülü olmalılar. (K27, E, 16, 10. Sınıf, AİHL)

Sonuçta gençlerin kanaatlerinde din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, önceden öğrenilen dini bilgilerin tazelandığı ve yeni dini bilgilerin öğrenildiği bir ders olarak dile getirilmektedir. Derse eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşan katılımcılar

ise bu derste, evde ve camide öğrendikleri dini konuları tekrar öğrenmekten ziyade daha farklı dini konuları işlemek istediklerini dile getirmektedir. Aynı zamanda ders müfredatı ve öğretmenlerin, dersi eleştiren katılımcılar tarafından yetersiz bulunduğu görülmektedir.

E. Din Görevlileri²⁴⁰ ve Sosyalleşme Hakkındaki Kanaatler

Ülkemizdeki din görevlileri (müftü, vaiz, imam, müezzin vd.) lise çağı gençleriyle camiler, Kur'an kursları, müftülüklerin liselerde düzenlediği konferanslar vb. yerlerde bir araya gelmektedirler. Bu mekânlarda gençlerle iletişime geçen din görevlilerinin, gençlerin sosyalleşmesinde rolü bulunup bulunmadığı merak edilen bir konudur.

Örneklem grubumuzun sosyalleşmesinde dinin rolünü daha detaylı olarak ortaya koymak ve bu sosyalleşmede din görevlilerinin payının ne olduğunu belirlemek adına mülakatımızın son sorusu olarak katılımcılara “Sizce din görevlilerinin lise çağı gençlerinin sosyalleşmesindeki rolü nelerdir?” sorusunu yönelttik. Bu soru sonrasında elde ettiğimiz veriler şu şekildedir:

9 katılımcı, din görevlilerinin lise çağı gençlerinin sosyalleşmesine katkıda bulunduğunu düşünürken 21 katılımcı din görevlilerinin bu konuda yetersiz olduğunu ifade etmektedirler. Elde edilen veriler ışığında din görevlilerinin lise çağı gençlerini etkileyici gücü adına olumsuz bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Din görevlilerinin, lise çağı gençlerinin sosyalleşmesinde katkılarının olduğu yönünde kanaatlerini dile getiren 9 katılımcının bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K1, din görevlilerinin, sorumluluklarını yeterince yerine getirdiğini belirterek lise çağı gençlerinin din adamlarından öğrendikleri bilgiler sayesinde toplum tarafından daha fazla kabul gördüklerini belirtmektedir. Katılımcının

²⁴⁰ “Din görevlileri” ifadesi ile ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak görev yapan personel kastedilmektedir.

sosyalleşmeye farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak belirttiği kanaatleri şu şekildedir:

Bence yeterliler. İşlerini iyi yapıyorlar. Bu zamana kadar hiç eksikliklerini hissetmedim. Bize dinle ilgili bilgiler veriyorlar, biz bu bilgileri öğrenince insanların bize bakış açısı değişiyor daha iyi niyetle bakıyorlar. Gençlikte öğrenmemizin faydaları çok. Din eğitimi alınca insanlar bizi övüyor. (K1, E, 15, 9. Sınıf, MTAL)

Din görevlileri sayesinde yaşlılarıyla kaynaştığını belirten K3, farklı aktiviteler ile sosyalleştiklerini şu şekilde belirtmektedir:

Yaz Kur'an kurslarında diğer arkadaşlarımla sosyalleşmemi sağlıyorlar birlikte muhabbet ediyoruz. O esnada kaynaşmış oluyoruz, birlikte futbol oynuyoruz, geziler düzenliyoruz. (K3, E, 15, 10. Sınıf, MTAL)

K7, Kur'an kursları sayesinde insanlar arası ilişkilerde nasıl davranması gerektiğini öğrendiğini belirtmektedir. Bu kurslarda insanları kırmamayı öğrendiğini ve temel dini bilgiler hakkında da eğitim aldığını şu şekilde dile getirmektedir:

Kur'an kurslarında verdikleri bilgiler etkili olmuştur. Nasıl davranışlarımızı düzelterceğimizi söylemeleri, insanı kırmadan nasıl davranış sergileyeceğimizi, yaşımıza göre bilmemiz gereken konular hakkında bilgileri veriyorlar. (K7, E, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Mahalle camilerinde gençler ve yaşlıları bir araya getiren etkinliklerin düzenlendiğini belirten K21, camilerinde her vaazda gençleri camiye çağıran uyarılar yapıldığını belirtmektedir:

Etkisi var örneğin bizim camide haftada iki gün gençlere ve yaşlılara din programı yapıyorlar ve bizi davet ediyorlar. Burada yaşlılarla tanıştık. Her vaazda biz gençleri camiye davet ediyorlar. (K21, E, 17, 11. Sınıf, AİHL)

K21'in açıklamaları sosyalleşmede kuşaklar arası kültür aktarımına bir örnektir. Sosyalleşme sayesinde farklı kuşaklar birbirleriyle etkileşime girerler ve farklı kuşaklar arasındaki bağ sağlam olursa kuşak çatışması yaşanma ihtimali azalır.

Din görevlilerinin sosyalleşme sürecinde faydalı rolü olduğunu belirten K25, onlardan doğru ve yanlışları öğrendiklerini ve bu sayede insanların arasına daha rahat girdiklerini şöyle açıklamaktadır:

Sosyalleşmemize faydaları vardır çünkü kendimden yola çıkarak bize anlatılan örneklerle yapılmaması gerekenleri bize öğretiyorlar ve yapılması gerekenlere yönlendiriyorlar. İnsanlarla daha içli dışı oluyoruz. (K25, K, 16, 11. Sınıf, AİHL)

Babası din görevlisi olan K26 ise babasının lise çağı gençlerini camiye çekmek için yaptığı faaliyetleri açıklamaktadır. Katılımcı, babasının gençler için hediyeler aldığını, onlarla eğlenceli sohbetler içine girerek gençleri camiye çekmeye çalıştığını şöyle belirtmektedir:

Mesela babam gençleri camiye çekmek için onlara farklı farklı hediyeler alıyor ve onlara eğlenceli tarzda sohbetler ediyor. Bu yaptıkları işe yarıyor. (K26, K, 15, 10. Sınıf, AİHL)

Bu gruptaki katılımcıların ifadelerinden, katılımcıları en çok etkileyen unsurların, din görevlilerinin yapıcı üslubu ve olumlu tutumlar kazandırıcı etkinlikler olduğu görülmektedir.

21 katılımcı ise lise çağı gençlerinin sosyalleşmesinde din görevlilerinin yetersiz kaldığını belirtmektedir. Bu grupta yer alan katılımcıların bazı örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K4, sadece cuma günleri gördüğü imamı eleştirerek, imamın çocuklara din eğitimi vermesini istemektedir. Din görevlilerinin gençlerle sohbet etmelerinin gerekliliğini vurgulayan katılımcı, dini bilgileri öğrenen gençlerin bu sohbetlerde öğrendiklerini kullanarak sosyalleşeceğini şu şekilde vurgulamaktadır:

Bence daha iyi olabilirler bizim köyde imam var ama sadece cuma günü görüyorum. Ortam kurması lazım insanlar gençlerle kaynaşsın diye. Çocuklara ders vermeli din hakkında topluma faydalı işler yapabilmek için kendisini geliştirmeli. Gençlerle ortak bir alan kurmalılar, önceden bilmek daha iyi. Gençlere önceden dini bilgiler vermeli. Bence insan dinle ilgili bir şey biliyorsa ortamda dinle ilgili bir sohbet varsa bildiğini söylemek ister. (K4, K, 15, 10. Sınıf, MTAL)

Toplu ibadetin önemini belirten K5, din görevlilerinin birlikte yapılan ibadetlerin önemini daha çok vurgulaması gerektiğini belirtmektedir. Katılımcının, gençlerin karakterlerini şekillendirdiği gençlik döneminde toplu ibadetlerin önemini kavramasının, ibadetlerin sürekliliği için gerekli olduğunu belirten açıklamaları şu şekildedir:

Etkileri az. Bazı gençler gerçekten ibadetle sosyal hayata karışıyor, bazıları ise sadece ibadet için camiye gidip geliyor. Din görevlilerinin birlikte yapılan ibadetlerin bilincini insanlara anlatmaları lazım. Çünkü gençlerin karakterleri bu dönemde oturuyor. Bu dönemde anlatılırsa genç etkilenir, günlük hayatta da yapmaya çalışır. (K5, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Mahalle imamının gençlerle iletişim kurmadığını, sadece namaz kıldırıldığını belirten K6, din görevlilerinin gençlere yeterli dini bilgiyi aktaramadıklarını iddia ettiği kanaatleri şu şekildedir:

Yeterli derecede bilgi vermiyorlar. Onların bilmediklerini ben biliyorum kendim araştırıp. Eskiden cuma olunca evlerin, dükkânların kapıları açık bırakılıp cumaya gidilirmiş şimdi hepsi kilitli. Güven vardı, şimdi kimse birbirine güvenmiyor. Benim bulunduğum yerde cami imamı sadece işini yapıyor gençlerle iletişim kurup dertlerini dinlemiyor, sadece işini yapıyor. (K6, K, 16, 11. Sınıf, MTAL)

Din görevlilerinin ergen psikolojisi hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını ifade eden K10, din görevlilerinin gençlere yaklaşmayı bilmediğini iddia etmektedir:

Hayır yoktur. Bize karşı bir albenisi yoktur. Bize yaklaşımı bilmiyorlar. Bu görevlilerin psikoloji dersi alarak gençlerin yani ergenlerin düşünce yapısını tanımaları lazım. Onlara yönelik dikkat çekici faaliyetlerde bulunmalıdırlar. (K10, K, 17, 12. Sınıf, MTAL)

K11, din görevlilerinin gençleri etkileyemediğini belirterek yaşlılarla daha fazla iletişim kurduklarını ifade etmektedir. Bu durumun hatalı olduğunu savunan katılımcı, insanlara küçükken dini duyguların aşılmasının daha faydalı olacağı kanaatindedir:

Bence etkileyemiyorlar, daha çok büyüklerle iletişim halindeler. Hâlbuki insanlara küçükken bu duyguyu aşılmalılar. (K11, K, 14, 9. Sınıf, AL)

Gençlerin, bir şeyi yapmayı kafasına koyduğu zaman onu yapacağını belirten K13, din görevlilerinin gençlerin sosyalleşmelerinde etkisinin olmadığını iddia etmektedir. Katılımcı, bu durumun düzelmesi için din görevlilerinin gençlerle daha çok ilgilenmelerinin gerekli olduğunu düşünmektedir:

Olumsuz. Çünkü bizlere kendilerini tanıtmadılar ve biz de onlara gitmedik o yüzden etkili olduğunu düşünmüyorum. Zaten gencin kendisi zararlı alışkanlıkları istiyorsa kimse onu vazgeçtiremez o alışkanlıkları bırakmasını. Eğer gençlerin kendisi vazgeçmelerini istiyorlarsa daha bilinçli ve gençlerle daha ilgili olmaları gerekir. (K13, K, 15, 10. Sınıf, AL)

Din görevlisinin, konuşmalarında sert üsluptan kaçınması gerektiğini belirten K16, üslup sebebiyle din görevlilerinin gençlerin dünyasına gidemediğini belirtmektedir. Aynı zamanda katılımcı, Karadeniz Bölgesinde sert üslubun gelenekselleştiğini söylemekte ve bu durumdan hoşnut olmadığını açıklamaktadır:

Gençlerin dünyasına giremiyorlar. Daha sert değil daha sakın konuşmalılar. Bizim insanımız sakın konuşmaktan anlamıyor bazen sert olmak lazım ama bu sert konuşmalar bizim geleneklerimizden olmuş. (K16, E, 17, 11. Sınıf, AL)

Hiçbir din görevlisiyle sohbet etme fırsatı bulmadığını belirten K17, din görevlilerini kendisi dışındaki gençlerle sohbet ederken de hiç görmediğini ifade etmektedir:

Hiç sohbet etmedim. Din eğitimi konusunda yeterli olabilirler ama gençlerle fazla sohbet ettiklerini görmedim. Belki de benim evim camiye uzak olduğu için böyle düşünüyorum. Ama etkili olduklarını düşünmüyorum. (K17, E, 16, 11. Sınıf, AL)

K29, din görevlilerinin liseden önceki eğitim-öğretim kademelerinde daha etkili olduklarını söylemektedir:

Daha çok ortaokul öğrencilerine dini anlatabiliyorlar, lise ve üniversitedekilere ne kadar anlatsalar da etkili olmuyor onlar yine bildikleri yoldan yanlış yapmaya devam ediyorlar. (K29, E, 15, 9. Sınıf, AİHL)

Bazı din görevlilerin anlattığı şeylere uygun davranmadığını belirten K20, bu durumun gençlerin din görevlilerine olan güvenini sarstığını söylemektedir. Katılımcı, camilerde sahabelerin ve Hz. Peygamber'in hayatının gençlere anlatılması gerektiği düşüncesindedir. Okul-cami birlikteliğine de değinen

katılımcı, cami hocaları ve okul öğretmenlerinin ortak etkinliklerle gençleri bir araya getirmelerinin faydalı olacağı yönündeki fikirlerini şu şekilde bizlere aktarmaktadır:

Bazı cami imamlarının anlattıklarını yapmadıklarını görüyoruz. Bu durum da bizim onlara olan güvenimizi zayıflatıyor. Bu da bizim görüşlerimizi kısıtlıyor ve bizim düşünmemizi geliştirmiyor. Gençleri toplayıp onlara sahabelerin hayatlarından Peygamberimizin hayatından bir şeyler anlatarak onları etkilemek ve geliştirmek gerekiyor bence. Camiler etkinlik düzenleyip lisedeki öğrencileri bilgilendirse daha iyi bir gençlik ortaya çıkar. Mesela cami hocaları okulla anlaşp gençleri oraya götürüp imamların sohbetlerini dinlemesi onlar ve bizim için çok iyi olabilirdi. (K20, E, 17, 12. Sınıf, AL)

Din görevlilerinin gençlerle fazla ilgili olmadıklarını düşünen K23, bu sebeple lise çağı gençlerin sosyalleşmelerinde din görevlilerinin etkisinin olmadığını şu şekilde belirtmektedir:

Hayır, etkili olmuyorlar. Ben fazla gençlerle ilgilendiklerini düşünmüyorum. Gençleri etkileyecek, ilgisini çekecek şeyler yapabilirler ama yaptıklarını düşünmüyorum. (K23, K, 17, 12. Sınıf, AİHL)

Sonuçta, bu gruptaki katılımcıların eleştirilerini toparlayacak olursak gençlerin, din görevlilerini kendi dünyalarına girememekle, hatalı üslupla, ergen psikolojisini bilmemekle, bilgi eksikliğiyle, uygulama noktasında örneklik teşkil etmemekle, gençleri camiye çekici etkinlikleri az uygulamalarıyla ve özverili çalışmamakla eleştirdikleri görülmektedir.

SONUÇ

Lise çağı gençlerinin sosyalleşmesinde dinin rolünün değerlendirmesini konu edinen bu araştırmada, Maçka'da örgün lise öğrenimine devam eden gençlerin dünyasında dinin ne kadar etkili olduğu ile ilgili bir durum tespiti yapılmaya çalışılmış ve gençlerin sosyalleşmesinde din kurumunun rolü ile ilgili veriler elde etmek amaçlanmıştır.

Görüşme tekniği ile elde edilen veriler, “yorumlayıcı paradigma”nın esaslarına uygun olarak ortaya koyulmaya çalışılmıştır. “Bulgular ve Yorum” bölümünde nitel araştırma desenlerinden olan “durum çalışması” desenine göre hareket edilmiştir. Örneklem grubundan elde edilen veriler, “betimsel analiz” yöntemiyle işlenmiştir. Bu doğrultuda araştırma konusu ve kullanılan yöntem ve tekniklerin birbiriyle uyumlu olduğunu söyleyebiliriz.

Lise Çağı Gençlerinin Sosyalleşmesinde Dinin Rolü (Maçka Örneği) isimli araştırmamızın “Bulgular ve Yorum” kısmı dört ana başlıktan oluşmaktadır ve bu başlıklar katılımcıların kanaatlerini ortaya koydukları ifadeleri doğrultusunda yorumlanmıştır. Bu bölümde ise veriler ve yorumlar doğrultusunda bir değerlendirmeye yer verilecektir:

Lise çağı gençleri, tevhit inancı ve Allah'ın varlığı ve birliği esasları hakkında bilgi sahibidir. Allah'ı hatırlayınca huzur ve mutluluk duyguları hissedilmekte, gençlerin ifadelerinde korku ve sevgi temaları ön plana çıkmaktadır. Allah'ı düşününce sorumluluklarını hatırlayan katılımcıların, bireysel ve topluma karşı sorumluluklarını ifade ettikleri gözlenmektedir. Katılımcıların bazıları ise Allah inancının bireyleri ibadet etmeye teşvik ettiğini; toplumda düzenin ve adaletin sağlanmasına katkı sağladığını vurgulamaktadır.

Allah inancı ve tevhit konularında kafası karışık olan gençlerin, çocukluk dönemlerinden itibaren cevaplanmayan dini sorularının bu duruma sebep olduğu düşünülmektedir. Bu katılımcıları, Allah'ın varlığına dair ikna eden en önemli delil, ilahi adaletin olması gerekliliği düşüncesidir.

Meleklerle iman, gençlere güven vermektedir ve sürekli gözetim altında olduğunun bilincinde olan bireyler, günlük yaşantısında daha dikkatli davranmaktadır. Bazı katılımcılar meleklerin akla gelen ilk özelliğinin “kanatlı varlıklar” olduğunu ifade etmiştir. Katılımcılar, melekleri görevleriyle ve özellikleriyle bilmektedir. Meleklerle ilgili kanaatlerde güven ve korunma duyguları ön plana çıkmaktadır.

Kur'an-ı Kerim, lise çağı gençlerinin ifadelerinde huzur veren, rahatlatan, mutlu eden ve bilgi veren eksiksiz bir kitap olarak tanımlanmaktadır. Kur'an-ı Kerim sayesinde davranışlarının olumlu yönde değiştiğini ifade eden katılımcılar ise Kur'an-ı Kerim'in bireye ve topluma yol gösterdiğini belirten açıklamalar yapmaktadırlar.

Hız. Muhammed (SAV), lise çağı gençleri tarafından bir rehber ve önder olarak kabul edilmekte, Hız. Peygamber'in örnek ahlakı onları derinden etkilemektedir. Hız. Peygamber'in, doğruluk, dürüstlük, sabır ve adalet gibi özellikleri katılımcılar tarafından vurgulanmaktadır. Okulda ve Kur'an kurslarında Hız. Peygamber'in hayatı öğrenilmektedir. Gençler; özellikle insanlar arası ilişkilerde, ibadetlerin gerçekleştirilmesinde, Kur'an-ı Kerim'in önemi konularında Hız. Peygamber'i örnek aldıklarını belirtmektedir.

Ahiret hayatı, genç zihinlerde “ödöl, ceza, cennet ve cehennem” temaları ile karşılık bulmaktadır. Ahiret, insanların olumsuz davranışlarını frenleyen bir mekanizma gibi düşünülmektedir. Ahiret inancı, gençlere dünyada yapılanların bir karşılığının olacağını hatırlatmakta ve cennete gitme arzusu-cehenneme gitme korkusu olan katılımcıların hayatlarını daha dikkatli yaşamalarına sebep olmaktadır. Gençlerde kul hakkı bilinci vardır ancak davranışlarında bu bilincin etkileri tam olarak görülmemektedir. Gençler, eksiklerinin farkındadır ancak bu durumu düzeltmek için fazla çaba sarf etmemektedirler.

Gençler arasında, insanın kendi kaderi üzerinde hiçbir etkisi olmadığını düşünenler var olduğu gibi, insanın kendi kaderi üzerinde etkili olduğunu düşünenler de bulunmaktadır. İnsanın, kaderi üzerinde hiçbir etkisi olmadığı dile getiren katılımcılar, kader kavramını “teslimiyet ve boyun eğme” temalarıyla açıklamaktayken insanın kendi kaderi üzerinde etkili olduğunu dile getiren katılımcıların, mülakat boyunca daha çok sorgulayan ve eleştiren tarzda konuya yaklaşan katılımcılar olduğu görülmektedir. Kadere inanan gençler, başlarına gelen olayları “tesadüf” olarak nitelendirmemektedir ve Allah’a sığınmanın verdiği güven duygusu ile hareket etmektedirler.

İbadetler, gençlerin gündelik hayatlarını düzene sokmaktadır ve bireyler ibadet ettikçe Allah’a daha çok yaklaştıklarını hissetmektedir. İbadetler, gençlerin gözünde mutluluk kaynağı ve sorunların çözümü için bir yol olarak görülmektedir. İbadet sayesinde mutluluk ve huzur duyguları bir arada yaşanmaktadır. Çocukken kendilerinden yaşça büyük akrabalarıyla birlikte ibadet eden bireyler, hem sosyalleşmekte hem de bu vasıta ile kültür aktarımı sağlanmaktadır.

Lise çağı gençleri, namazın bireye ve topluma birçok faydaları bulunduğunu ifade etmektedir. Beş vakit namaz kılan katılımcılar bu sayede kötülüklerden uzak durduklarını belirterek ibadetlerinin karşılığını ahirette alacaklarını dile getirmektedirler. Namaza devam konusunda gençlerin çoğu, üşengeçlik ve gün boyunca okulda olmaları gibi nedenlerle namaz kılmadıklarını ifade etmektedir. Bu konuda gençlerin tam bir bilinç oluşturamadığı görülmektedir.

Gençlerin ibadetten ve cami cemaatinden uzak kalması, onların hem manevi olarak eksik yetişmelerine hem de tam olarak sosyalleşememelerine sebep olmaktadır. Camilerde, çocukların gürültü yapmasından dolayı şikâyetçi olan cami cemaati, çocukların hafızalarında unutmayacağı izler bırakabilmektedir. Camide büyüklerin olumsuz tepkilerine maruz kalan katılımcıların hâlâ yaşadıklarını unutmadıkları ve yetişkinlerin bu olumsuz tavırlarını eleştirdikleri görülmektedir. Camiler, lise çağı gençleri tarafından birlikte ibadet edilerek huzur

bulunan mekânlar olarak görülmektedir. Bazı katılımcılar ise camilerin sosyal fonksiyonlarının arttırılmasını istemektedir.

Çocukluk dönemi dini ritüellerine dair hatıralar lise çağı gençlerinin hafızalarında ilk günkü canlılığıyla durmaktadır. Ebeveynlerin, cuma ve bayram namazları gibi ibadetlere çocukları ile katılmalarının, bireylerin dini sosyalleşmelerine olumlu katkı sağladığı görülmektedir.

Ramazan orucu “sabır, şükür ve empati” temalarıyla hatırlanmaktadır. Oruç sayesinde maddi durumu yerinde olmayan bireylerin halinden daha iyi anlayan gençler, onlara yardımcı olmayı daha fazla istemektedirler. Oruç ibadeti bireyler tarafından genellikle sosyalleşme yoluyla aileleri vasıtasıyla öğrenilmektedir. Oruç aynı zamanda aile birlikteliğini diri tutmaktadır.

Sosyal yönü ağır basan ve toplumda barış, kardeşlik ve dayanışma gibi erdemleri ön plana çıkaran zekât, katılımcıların ifadelerine göre verilen nimetlerin karşılığı olarak yapılması gereken bir ibadet olarak belirtilmektedir. Zekâtın zengin ve fakir arasındaki iletişimi güçlendirdiği gençler tarafından vurgulanmaktadır.

Hac, insanların ırk ve ten rengi gibi farklılıklarının Allah katında önemli olmadığını anlatarak, tüm müminlerin birlik ve beraberliğini vurgulamaktadır. Hacca giden bireyler, Hz. Peygamber’in yaşadığı yerleri de görmektedir. Gençler, hacca giden ve kutsal toprakları ziyaret eden kimselere daha çok saygı ve hürmet göstermektedir ve ilerleyen yaşlarda hacca gitmeyi arzulamaktadır.

Kurban ibadeti; toplumsal dayanışmayı gerçekleştirmesi, zenginle fakirin aynı yiyeceği paylaşması, yoksullar ile empati kurulması yönleriyle katılımcıların ifadelerinde dile getirilmektedir. Bazı katılımcılar, kurban ibadetinin faydalarını belirtirken kesilen hayvana üzülme de kendilerini alıkoyamadıklarını ifade etmektedir. Bu durumu gençlerde var olan merhamet duyguları ve bulundukları yaş çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir.

İbadetlerin toplum açısından önemi, gençlerin dünyasında “birlik, bütünleştiricilik, huzur, güven ve paylaşmayı öğrenme” temaları ile karşılık

bulmaktadır. İbadetler sayesinde toplumda samimiyet artmaktadır. İbadetlerin sosyalleşmeye etkisi olumlu yöndedir ve gençler bu durumun farkındadır. Ancak gençlerin bazı ibadetleri yapma oranlarının oldukça düşük olması, doğru bilinenlerin hayata aktarılmadığını göstermektedir.

Lise çağı gençleri, dinin insanları bir arada tutan, birlik beraberliği sağlayıcı bir yapı olduğunu düşünmektedir. Gençler, eğer din olmasaydı insan hayatında anlamsızlık ve boşluk oluşacağını düşünmektedir. Dinin, insan hayatını düzene sokucu ve insanları birbirine yaklaştıracı gücü vurgulanmaktadır.

Lise çağı gençlerinin büyük çoğunluğu inanç ve ahlak arasında sağlam bir bağ olduğunu düşünmektedir. Gençlerinin, çevrelerinde kendilerinden yaşça büyük olan bireyleri görerek onlardan etkilendiği ve bu durumun dine bakış açılarını değiştirebildiği görülmektedir. Bu durumu rol model kavramı içerisinde değerlendirmek gerekmektedir.

Dini inancına aykırı mekânlarda bulunmaktan kaçınan gençler ve böyle mekânlarda isteyerek ya da istemeyerek bulunduğunu ifade eden gençlerin örneklem grubundaki oranı birbirine oldukça yakındır. Gençlerin bir kısmının dini yasakları, çağın modası karşısında fazla önemsemedikleri gözlemlenmektedir. Bu durum, gençlerin dine samimi ve tutarlı bir biçimde yönelmesini engellemektedir.

Gençler, bireylerde dindarlık arttıkça olumlu toplumsal davranışların da gözlenme ihtimalinin artacağını düşünmektedir. Gençlerin gözünde dine mesafeli olan birey, olumsuz davranışları daha çok gösterme potansiyeline sahiptir. Lise çağı gençleri, dindar gencin görev ve sorumluluklarının farkında olduğunu ve bu sebeple toplum tarafından daha çok seveceğini düşünmektedir. Dindar gençler, bilinçli olmak yönünden takdir edilmekte, dine mesafeli olan gençler ise bilinçsizlik yönünden eleştirilerek onlara güven duyulmamaktadır.

Gençlerin, dini bilgilerini öğrendiği ilk kaynak olarak “anne” karşımıza çıkmaktadır. Annenin dine karşı tutumu ve dini bilgilerinin yeterli olup olmaması gibi faktörler, çocuğun ileri dönemlerinde dine karşı tutumları üzerinde etkili olmaktadır. Babalar ve birinci dereceden akrabalar da gençlerin dini bilgilerini

öğrendiği kaynaklar arasındadır. Kur'an kursları bir diğer dini bilgi öğrenilen kaynaktır. Gençler, çocukluk dönemlerinde yaz Kur'an kurslarına, yatılı kurslara oranla daha fazla katıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu kurslarda gençler, akranlarıyla birlikte hem sosyalleşmiş hem de dini konularda bilgi edinmişlerdir.

Gençlerin tamamına yakınının aileleri, dine karşı olumlu bakış açısına sahiptir. Ancak gençlerin aileleriyle görüş birliğinde olmadıkları konular vardır ve bu konuların en önemlisi gençlerin namaz ibadetini terk etmeleridir. Gençler namazın farz oluşu ve bireye faydaları konusunda yeterli bilgilere sahiptir ancak çoğunlukla 5 vakit namaz kılmamaktadırlar.

Katılımcıların dini bilgi bakımından yeterlilik algıları okul türüne göre farklılık göstermemektedir. AİHL öğrencileri arasında dini bilgi bakımından kendisini yetersiz görenler olduğu gibi MTAL ve AL öğrencileri arasında dini bilgi bakımından kendisini yeterli ve kısmen yeterli görenler de vardır.

Ortaöğretim din kültürü ve ahlak bilgisi dersi sayesinde gençler, İslam dini hakkındaki temel bilgileri, namaz dualarını, namaz surelerini ve hadisleri yaşlılarıyla aynı ortamda öğrenerek sosyalleşmektedirler.

Gençler, din görevlilerinin lise çağındaki gençlerin sosyalleşmesinde rolünün az olduğunu düşünmektedir. Gençlere göre, din görevlileri lise çağındaki gençlerin dünyalarına yeterince girememektedirler. Din görevlilerinden, gençleri camiye çekici etkinliklere daha fazla yer vererek, yapıcı bir dil kullanmaları beklenmektedir.

Araştırmamızın sonucu doğrultusunda, lise çağı gençlerinin sosyalleşmesinde din kurumunun rolü ile ilgili şunları söyleyebiliriz:

1. Lise çağı gençleri, inanç konularında dinin emirlerine bağlı bir profile sahiptir. Gençlerin inanç konularını öğrenmeleri toplumdaki diğer bireylerle ilişkilerini de şekillendirmekte, bu sayede toplumsal yapıyla iç içe bir yaşam sürdürmektedirler.
2. Lise çağı gençleri, ibadetler vasıtasıyla sosyalleşmektedirler. Toplu yapılan ibadetlere katılan gençler, burada yaşadığı toplumun bir parçası

olduklarını hissetmektedir ve birlik-beraberlik duygularını yaşayarak mutlu olmaktadır.

3. Lise çağı gençleri, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı ön plana çıkaran ibadetleri yerine getirince toplumdaki diğer bireylerin neler hissettiğini daha iyi anlamaktadır. Böylece gençler, ait olduğu toplumu daha iyi tanıyarak benimsemektedirler.

4. Dinin, bireyin ahlaki davranışlar göstermesini öğütlediğinin farkında olan lise çağı gençleri, olumlu davranışlar gösterdikçe toplum tarafından daha çok kabullendiklerini hissetmektedir ve olumlu davranışları bu şekilde pekişmektedir.

5. Lise çağı gençleri, daha çok kendi dini inançlarına uygun kişilerle bir arada bulunmayı istemekte ve dine mesafeli bireylerle fazla yakın ilişkiler içinde olmayı istememektedirler.

6. Lise çağı gençleri, Kur'an kursları ve okullarda akranları ile aynı ortamda dini bilgiler öğrenmekte ve yaşlılarıyla sosyalleşmektedirler. Din görevlilerinin ise lise çağı gençlerinin sosyalleşmesindeki rolü gençlerin istediği düzeyde değildir.

Özetle belirecek olursak, gerçekleştirilen teorik ve alan araştırması sonucunda lise çağı gençlerinin sosyalleşmesinde dinin faydalı birçok rolü olduğu sonucuna varılabilir. Ancak bu sonucun, tüm lise çağı gençleri için geçerli olduğu düşünülmemelidir. Araştırma sonucunun, araştırmanın gerçekleştirildiği yer, zaman aralığı ve şartlar ile sınırlı olarak değerlendirilmesi gerektiği unutulmamalıdır.

KAYNAKLAR

- Ahioğlu-Lindberg, E.Nihal. “Piaget ve Ergenlikte Bilişsel Gelişim”. *Kastamonu Eğitim Dergisi* 19, sayı 1 (2011): 1-10.
- Akan, Vildan. “Birey ve Toplum”. *Sosyolojiye Giriş* içinde, haz. İhsan Sezal. 83-104. İstanbul: Beta Yayınevi, 2010.
- Akdoğan, Ali. *Sosyal Değişme ve Din*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- Akdoğan, Ali. *Ahlak Medeniyet ve İslam*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- Akdoğan, Ali. *Din Sosyolojisi*. Rize: Sts Yayınları, 2013.
- Akdoğan, Ali. *İslam Sosyolojisi Yazıları*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Akseki, Ahmet Hamdi. *İslam Dini*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.
- Aktaş, Yaşar. *Bir Bakışta Toplumbilim*. Ankara: Paradigma Kitabevi Yayınları, 2013.
- “Âl-i İmrân Suresi-103. Ayet Tefsiri”, Diyanet İşleri Başkanlığı. erişim 11.03.2019. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%82l-i%20%C4%B0m%C3%A2n-suresi/396/103-ayet-tefsiri>
- Algül, Hüseyin. “Muâhât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 308-309. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Altaş, Nurullah. “Ortaöğretimde Din Eğitimi”. *Din Eğitimi* içinde, ed. Mustafa Köylü ve Nurullah Altaş. 190-223. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Altıkardeş, İsmet. *Din Sosyalleşme ve Hoşgörü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Arabacı, Fazlı. “Türkiye’de Dini Sosyalleşmenin Temel Etkenleri”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 6, sayı: 16 (2003): 39-54.

- Aslan Yılmaz, Hanzade. “Bir Derleme: Benlik Kavramına İlişkin Bazı Yaklaşımlar ve Tanımlamalar”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 48 (2016): 79-89.
- Avcı, Müjdat. “Ergenlikte Toplumsal Uyum Sorunları”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7, sayı 1 (2006): 39-63.
- Aydın, Betül. *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2010.
- Ayengin, Tevhit. “Kurban İbadeti”. *Diyanet İlmi Dergi* 41, sayı 4 (2005): 7-28.
- Aziz, Aysel. *Toplumsallaşma ve Kitleli İletişim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, 1982.
- Bacanlı, Hasan. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2014.
- “Bakara Suresi-256. Ayet Tefsiri”, Diyanet İşleri Başkanlığı. erişim 24.01.2019.
<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/263/256-ayet-tefsiri>
- Balıkçioğlu, Betül. “Benlik-İmajı Uyumunun Retoriği: Bana Ne Tükettiğini Söyle Sana Kim Olduğunu Söyleyeyim”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5, sayı 3, (2016): 537-553.
- Balkaya, Ayşen ve Esra Ceyhan. “Lise Öğrencilerinin Suç Davranışı Düzeylerinin Bazı Kişisel ve Ailesel Nitelikler Bakımından İncelenmesi”. *Aile ve Toplum Dergisi* 3, sayı 11 (2007): 13-27.
- Bardakoğlu, Ali. “Bulûğ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6: 413-414. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Berger, Peter L. “Dini Kurumlar”, çev. Adil Çiftçi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 9 (1995): 432-435.
- Beşirli Hayati. “Toplumsallaşma” *Sosyolojiye Giriş* içinde, ed. İhsan Çapçioğlu, Hayati Beşirli. 191-208. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslam İlmihali*. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1986.
- Cemalcılar, Zeynep. “Psikolojinin Tanımı ve Kapsamı”. *Psikolojiye Giriş* içinde, ed. Zeynep Cemalcılar. 2-28. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Peygamberimizin Örnek Ahlakı ve İnsani Esaslar”. *Diyanet Üç Aylık İlmi Dergi* 28, sayı 1 (1992): 29-40.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 2006.

- Çağrııcı, Mustafa. “Ahlak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2: 1-9. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Çağrııcı, Mustafa. “Kardeşlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 485-486. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Çankaya, Zeynep Cihangir. “Davranışçı Öğrenme”. *Eğitim Psikolojisi* içinde, ed. Yaşar Özbay ve Serdar Erkan. 249-287. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2008.
- Çıvak, Barış ve Hakan Sezerel. “Araştırma Paradigmaları ve Turizm Yazını”. *Turizm Akademik Dergisi* 5, sayı 1 (2018): 1-14. erişim 23.03.2019. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/496553>.
- Çok, Figen. “Gelişim Psikolojisi: Ergenlik ve Yetişkinlik”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 27, sayı:2 (1974): 905-935.
- Çoştı, Yakup. “Toplumsallaşma ve Din”. *Din Sosyolojisi* içinde ed. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu. 369-385. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Doğan, İsmail. *Sosyoloji*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2004.
- Dönmezer, Sulhi. *Sosyoloji*. İstanbul: İ.İ.T.İ.A. Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, 1978.
- Durmuş, Alpaslan vd. *Dinim İslam Temel Bilgiler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Engin, İsmail. “Süpürge Zanaatçısı Örneğinde İki Kültürel Süreç: Kültürleme ve Kültürlenme”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 33, Sayı 1-2 (1990): 165-169.
- Ergene, Tuncay. “Psikososyal Gelişim”. *Eğitim Psikolojisi* içinde, ed. Yaşar Özbay ve Serdar Erkan. 101-130. Ankara: Pegem Akademi yayınları, 2008.
- Fichter, Joseph. *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi. Ankara: Anı Yayıncılık, 2004.
- Freyer, Hans. *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*, haz. Cemal Güzel. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012.

- Güç, Ahmet. “Kurban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26: 433-435. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Gündoğdu, Rezzan. “Sosyalleşme ve Sosyalleşme Süreci”. *Sosyal Psikoloji* içinde, ed. Hamit Coşkun. 216-240. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2015.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: DEM Yayınları, 2010.
- Hökelekli, Hayati. *Psikolojiye Giriş*. Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2011.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınları, 1988.
- Kalkan, Melek. “Sosyal Öğrenme Kuramı”, *Eğitim Psikolojisi* içinde, ed. Yaşar Özbay ve Serdar Erkan. 289-313. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2008.
- Karaca, Faruk. "Savunma Mekanizmalarına Atıfta Bulunan Atasözleri Işığında Dini ve Kültürel Psikoloji ile İlgili Bazı Tespitler", *İslami Araştırmalar Dergisi* 13, sayı 1 (2000):119-125. erişim 03.04.2019. http://isamveri.org/pdfdrq/D00064/2000_1/2000_1_KARACAF.pdf
- Karacoşkun, M. Doğan. “Din Psikolojisi Bilimi ve Türkiye’deki Gelişimi”, *Din Psikolojisi* içinde, ed. M. Doğan Karacoşkun. 59-73. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Karaçam, İsmail. *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Karagöz, İsmail, Mehmet Keskin ve Halil Altuntaş. *Hac İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Karagöz, İsmail vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Karagöz, İsmail ve Halil Altuntaş. *Namaz İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Karaman, Hayreddin, Ali Bardakoğlu ve Yunus Apaydın. *İlmihal I İman ve İbadetler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

- Karaman, Hayreddin, Ali Bardakoğlu ve Yunus Apaydın. *İlmihal II İslam ve Toplum*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Kayıklık, Hasan. “Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLVI, sayı 1, (2005): 133-155.
- Keskin, Mustafa. “Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4, sayı:2 (2004): 7-21.
- Keskin, Yusuf Ziya. “Kalpleri Mescitlere Bağlı Olan Gençler”. *Diyanet Aylık Dergi*, sayı 286 (2014): 15-18.
- Koç, Mustafa. “Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, sayı 17 (2004): 231-256.
- Komisyon, *Ahlak Gelişimi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2013. erişim 07.10.2018. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Ahlak20Geli%C5%9Fimi.pdf
- Komisyon, *Savunma Mekanizmaları*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2014. erişim 07.03.2019. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/modullerpdf/Savunma%20Mekanizmalar%C4%B1.pdf
- Konaklı, Numan, Hüseyin Çınar ve Süleyman Emiroğlu. *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10*. Ankara: Devlet Kitapları, 2018.
- Koştas, Münir. “Sosyalleşme (Socialisation)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29, sayı 1 (1987): 329-334.
- Kula, M. Naci. *Kimlik ve Din*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001.
- Kulaksızoğlu, Adnan. *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri ve Nebi Bozkurt. “Mescid-i Nebevi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29: 281-290. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Maçka İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü internet sayfası. erişim 12.03.2019. <http://macka.meb.gov.tr/>
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.

- Meal (*Kur'an Yolu*). Diyanet İşleri Başkanlığı. erişim 16.03.2019.
<https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir>
- Mısırlı, İrfan. *Genel ve Teknik İletişim*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2008.
- Morgan, Clifford T. *Psikolojiye Giriş*, ed. Sirel Karakaş ve Rükzan Eski. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları, 2011.
- Newman, David M. *Sosyoloji*. çev. Ali Arslan. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013.
- Odabaşı, Fatma. “Dindarlık Göstergesi Olarak Dil/Din Dindarlığı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14, sayı: 1 (2014), 123-154.
- Okumuş, Ejder. *Toplumsal Değişme ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Okumuş, Ejder. “Din ve Sosyalleşme”. *Turkish Studies Dergisi* 9, sayı:11 (2014): 429-454. erişim 11.03.2019. http://isamveri.org/pdfdrd/D03262/2014_11/2014_11_OKUMUSE.pdf.
- Okumuş, Ejder. “Dinin Sosyolojik Manası”, *Din Sosyolojisi* içinde, ed. Talip Küçükcan. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Özbay, Yaşar. “Bilişsel Gelişim”. *Eğitim Psikolojisi* içinde, ed. Yaşar Özbay ve Serdar Erkan. 131-148. Ankara: Pegem Akademi yayınları, 2008.
- Özkalp, Enver. *Sosyolojiye Giriş*. Bursa: Ekin Yayınevi, 2007.
- Pütkül, İsmail Haluk vd. *Ortaöğretim Peygamberimizin Hayatı 9*. Ankara: Devlet Kitapları, 2018.
- “Saf Suresi-4. Ayet Tefsiri”, Diyanet İşleri Başkanlığı. erişim 11.03.2019.
<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Saf-suresi/5167/4-ayet-tefsiri>
- Santrock, John W. *Ergenlik*, çev. Diğdem Müge Siyez. Ankara: Nobel Yayınları, 2014.
- Sayar, Kemal ve Mehmet Dinç. *Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.
- Sayın, Önal. *Sosyolojiye Giriş*. İzmir: Üniversite Kitapları, 1994.
- Senemoğlu, Nuray. *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2004.
- Sezen, Yümnü. *Kültür ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Sherkat, Darren E. “Dini Sosyalleşme: Etki Kaynakları ve Araçların Etkileri”, çev. Özcan Güngör. *Turkish Studies Dergisi* 8, sayı: 3 (2013): 279-297.

- erişim 11.03.2019. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1487463470_18G%c3%bcng%c3%b6r%c3%96zcan-279-297.pdf.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İbadet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19: 233-235. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Silah, Mehmet. *Sosyal Psikoloji Davranış Bilimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22: 212-214. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Solso, Robert L., M. Kimberly MacLin ve Otto H. MacLin, *Bilişsel Psikoloji*, çev. Ayşe Ayçiçeği Dinn. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013.
- Subaşı, Necdet. *Din Sosyolojisine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Şahin, Hülya. “Psikoseksüel Gelişim”, *Eğitim Psikolojisi* içinde, ed. Yaşar Özbay ve Serdar Erkan. 67-99. Ankara: Pegem Akademi yayınları, 2008.
- Şen, Mustafa. “Türkiye’de Ergen Profili”. *Aile ve Toplum Dergisi* 7, sayı: 27 (2011): 89-102.
- Şentürk, Lütfi ve Seyfettin Yazıcı. *İslam İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- “Şûrâ Suresi-14. Ayet Tefsiri”, Diyanet İşleri Başkanlığı. erişim 11.03.2019. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C5%9E%C3%BBr%C3%A2-suresi/4286/14-ayet-tefsiri>
- “Tanrı Geni Tartışması”. *Hürriyet*. erişim 02.02.2019. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tanri-geni-tartismasi-266246>
- Taylan, Necip. “Bilgi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6: 157-161. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Tezcan, Mahmut. *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1985.
- Tezcan, Mahmut. *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1993.
- Topaloğlu, Bekir, Y. Şevki Yavuz ve İlyas Çelebi. *İslam’da İnanç Esasları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014.

- Tuzcuoğlu, Necla. “Psikanaliz Kuramı ve Özellikleri”. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 7, sayı 7 (1995): 275-285.
- Tümer, Günay. “Din”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 312-320. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.
- Yağmurlu, Bilge. “Çocuklukta Sosyal Gelişim” , *Psikolojiye Giriş* içinde, ed. Zeynep Cemalcılar. 132-158. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Yıldırım, Ali. *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2015.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2016.
- Yıldızalp, Merve. “Diyanetten Yanlış Din Algılarına Yönelik Kamuoyu Araştırması”, Anadolu Ajansı. erişim 19.12.2018. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/diyanetten-yanlis-din-algilarina-yonelik-kamuoyu-arastirmasi/1288853>
- Yüksel, A. Şule. “Dini Gelişim”, *Din Psikolojisi* içinde, ed. M. Doğan Karacoşkun. 121. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Zümrüt, Osman. "Dinin Gerekliği ve Dinde Değişim Süreci". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 12 (2001): 9-24.

EKLER

Ek-1: Veli Onam Formu

Sayın Veli;

Çocuğunuzun katılacağı bu çalışma, “Lise Çağı Gençlerinin Sosyalleşmesinde Dinin Rolü (Maçka Örneği)” adıyla, 01.11.2018-14.06.2019 tarihleri arasında yapılacak bir araştırma uygulamasıdır.

Araştırmanın Hedefi: Bu çalışma ile 14-18 yaş arasında lise kademesinde eğitim-öğretim gören gençlerin dünyasında dinin ne kadar etkili olduğu ve lise çağı gençlerinin sosyalleşmesinde dinin rolü ile ilgili değerlendirmeler yapmamızı sağlayacak veriler elde etmek hedeflenmektedir.

Araştırma Uygulaması: Mülakat (Görüşme) şeklindedir.

Araştırma T.C. Milli Eğitim Bakanlığı’nın ve okul yönetiminin de izni ile gerçekleştirilmektedir. Araştırma uygulamasına katılım tamamıyla gönüllülük esasına dayalı olmaktadır. Çocuğunuz çalışmaya katılıp katılmamakta özgürdür. Araştırma çocuğunuz için herhangi bir istenmeyen etki ya da risk taşımamaktadır. Çocuğunuzun katılımı tamamen sizin isteğinize bağlıdır, reddedebilir ya da herhangi bir aşamasında ayrılabilirsiniz. Araştırmaya katılmamama veya araştırmadan ayrılma durumunda öğrencilerin akademik başarıları, okul ve öğretmenleriyle olan ilişkileri etkilemeyecektir.

Çalışmada öğrencilerden kimlik belirleyici hiçbir bilgi istenmemektedir. Cevaplar tamamıyla gizli tutulacak ve sadece araştırmacılar tarafından değerlendirilecektir.

Uygulamalar, genel olarak kişisel rahatsızlık verecek sorular ve durumlar içermemektedir. Ancak, katılım sırasında sorulardan ya da herhangi başka bir nedenden çocuğunuz kendisini rahatsız hissederse cevaplama işini yarıda bırakıp çıkmakta özgürdür. Bu durumda rahatsızlığın giderilmesi için gereken yardım sağlanacaktır. Çocuğunuz çalışmaya katıldıktan sonra istediği an vazgeçebilir. Böyle bir durumda veri toplama aracını uygulayan kişiye, çalışmayı tamamlamayacağını söylemesi yeterli olacaktır. Çalışmaya katılmamak ya da katıldıktan sonra vazgeçmek çocuğunuza hiçbir sorumluluk getirmeyecektir.

Onay vermeden önce sormak istediğiniz herhangi bir konu varsa sormaktan çekinmeyiniz. Çalışma bittikten sonra bizlere telefon ile ulaşarak soru sorabilir, sonuçlar hakkında bilgi isteyebilirsiniz. Saygılarımızla,

Araştırmacı : Serdar MUKUL

İletişim bilgileri :

Okul Telefon:

**Velisi bulunduğum sınıfı numaralı öğrencisi
.....’in yukarıda açıklanan araştırmaya katılmasına izin veriyorum.** (Lütfen formu imzaladıktan sonra çocuğunuzla okula geri gönderiniz*).

Tarih:/...../.....

Veli İmza:

Veli isim-soy isim:.....

Ek-2: Etik Kurul Değerlendirme Raporu



T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ETİK KURULU

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ETİK KURULU DEĞERLENDİRME RAPORU

Toplantı Tarihi: 01/11/2018

Toplantı No:2018/28

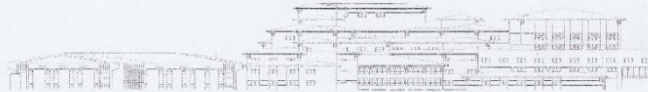
Trabzon/Maçka Kayalar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde öğretmen olarak görev yapan Serdar MUKUL'un "Lise Çağı Gençlerinin Sosyalleşmesinde Dinin Rolü " isimli projesi için çalışmalar yapılması düşünülmektedir. Bu çerçevede yürütülecek çalışmalar için izin talebi Kurulumuzca değerlendirilmiş olup;

- ☒ Etik açıdan uygun bulunmuştur.
☐ Etik açıdan uygun bulunmamıştır.
☐ Etik açıdan önerilen değişikliklerin yapılmasıyla uygun bulunmuştur.

		Uygundur	Uygun Değildir*	Değişikliklerle Uygundur*
Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ	(Başkan)			
Prof. Dr. Mehmet KÜÇÜK	(Üye)	Katılmadı		
Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN	(Üye)			
Prof. Dr. Ali Sait ALBAYRAK	(Üye)			
Prof. Dr. Hasan Ali ESİR	(Üye)			
Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI	(Üye)			

* Uygun bulunmaması halinde gerekçelerini içeren bir raporun sunulmasını gerektirir.

* Değişiklik önerisini içeren raporun sunulmasını gerektirir.



Ek-3: Tez Çalışması İzni



T.C.
TRABZON VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 82438636-605.99-E.21469487
Konu : Tez Çalışması İzni
(Serdar MUKUL)

09/11/2018

VALİLİK MAKAMINA

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Serdar MUKUL'un "**Lise Çağı Gençlerinin Sosyalleşmesinde Dinin Rolü(Maçka Örneği)**" isimli çalışması kapsamında Maçka Kayalar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Maçka Şehit Eren Bülbül Anadolu İmam Hatip Lisesi ve Maçka Mehmet Akif Ersoy Anadolu Lisesinde araştırma yapma isteği Müdürlüğümüz Araştırma İzinleri Değerlendirme Komisyonu tarafından incelenmiştir.

Bahsi geçen çalışmanın eğitim öğretimi aksatmayacak şekilde; 2018-2019 eğitim öğretim yılında yapılması gerekmektedir.

Araştırmacının 2017/25 sayılı genelge çerçevesinde hareket etmesi, **izinsiz herhangi bir ses ve görüntü kaydı yapılmasına kesinlikle izin verilmemesi**, elde edilen verilerin çalışma kapsamı dışında kullanılmaması, **mühürlü anket ve ölçeklerin kullanılması** ve sonuçların bir örneğinin Ar-Ge birimine teslim edilmesi kaydıyla, çalışmanın okul müdürlerinin de uygun göreceği zamanlarda ve kontrolünde uygulanması Müdürlüğümüzce uygun görülmektedir.

Makamlarınızca da uygun görüldüğü takdirde olurlarınıza arz ederim.

Hızır AKTAŞ
Millî Eğitim Müdürü

OLUR
09/11/2018
Ayhan DURMUŞ
Vali a.
Vali Yardımcısı

Trabzon İl Millî Eğitim Müdürlüğü
Strateji Geliştirme Şubesi (Ar-Ge Birimi)
e-posta : argetrabzon@gmail.com
Faks : (0 462) 230 43 74
İnt.Adresi : Trabzon.meb.gov.tr

Bilgi İçin:
Mesut KAŞ (Şube Müdürü)
Miraç KÜÇÜK (Öğretmen)
Telefon : (0 462) 223 55 52-12

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <http://evraksorgu.meb.gov.tr> adresinden 17d5-b1bd-3449-ac7f-e785 kodu ile teyit edilebilir.

Ek-4: Görüşme (Mülakat) Soruları

1. Allah ile ilgili kanaatleriniz nelerdir?
2. Melekler hakkında neler biliyor ve düşünüyorsunuz?
3. Kur'an-ı Kerim ile ilgili kanaatleriniz nelerdir?
4. Hz. Peygamber'in sizin açınızdan anlam ve önemi nedir?
5. Ahiret hayatı ile ilgili kanaatleriniz nelerdir?
6. Kader hakkındaki kanaatleriniz nelerdir?
7. İbadetler hakkındaki kanaatleriniz nelerdir? İbadetlere katılınca neler hissediyorsunuz?
8. Namaz ile ilgili kanaatleriniz ve tutumunuz nedir?
9. Camilerle ilgili düşünce ve tutumunuz nelerdir?
10. Cuma namazı, bayram namazı gibi cemaatle yapılan ibadetlerle ilgili kanaatleriniz nelerdir?
11. Ramazan orucu ile ilgili kanaatleriniz nelerdir?
12. Zekât ibadeti ile ilgili kanaatleriniz nelerdir?
13. Hac ibadeti ile ilgili kanaatleriniz nelerdir?
14. Kurban ibadeti ile ilgili kanaatleriniz nelerdir?
15. İbadetlerin toplum açısından önemi ile ilgili kanaatleriniz nelerdir?
16. Dinin insan ve topluma faydaları hakkında neler düşünüyorsunuz?
17. İnancın insan ahlakına katkıları hakkında neler düşünüyorsunuz?

18. Dini inancınıza aykırı mekânlarda bulunmayı nasıl değerlendirirsiniz?
19. Dindar bir genç ile dine mesafeli duran bir genç arasında sizce ne tür farklar vardır?
20. Dini bilgilerinizi kimlerden ve nerelerden öğrendiniz?
21. Kendinizi dini bilgi bakımından nasıl görüyorsunuz? Namaz duaları, sureleri ve hadis bilginiz ne düzeydedir?
22. Ailenizin dine bakış açısı nasıldır? Aileniz ile görüş birliğine varmadığınız dini konular var mı?
23. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi dini öğrenmenizde size neler katıyor?
24. Sizce din görevlilerinin lise çağı gençlerinin sosyalleşmesindeki rolü nelerdir?

Ek-5: Örneklem Grubunun Demografik Özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Sınıf Düzeyi	Ailenin Gelir Seviyesi	Okul Türü
K1	Erkek	15	9	Orta	MTAL
K2	Kız	15	9	Orta	MTAL
K3	Erkek	15	10	Orta	MTAL
K4	Kız	15	10	Orta	MTAL
K5	Kız	16	11	Orta	MTAL
K6	Kız	16	11	Orta	MTAL
K7	Erkek	16	11	Orta	MTAL
K8	Erkek	16	11	Orta	MTAL
K9	Erkek	17	12	Orta	MTAL
K10	Kız	17	12	Orta	MTAL
K11	Kız	14	9	Orta	AL
K12	Erkek	15	9	Orta	AL
K13	Kız	15	10	Orta	AL
K14	Erkek	16	10	Orta	AL
K15	Kız	17	11	Orta	AL
K16	Erkek	17	11	Orta	AL
K17	Erkek	16	11	Orta	AL
K18	Kız	17	11	Orta	AL
K19	Kız	17	12	Orta	AL
K20	Erkek	17	12	Orta	AL
K21	Erkek	17	11	Orta	AIHL
K22	Erkek	16	11	Orta	AIHL
K23	Kız	17	12	Yüksek	AIHL
K24	Kız	16	11	Orta	AIHL
K25	Kız	16	11	Orta	AIHL
K26	Kız	15	10	Orta	AIHL
K27	Erkek	16	10	Orta	AIHL
K28	Kız	14	9	Yüksek	AIHL
K29	Erkek	15	9	Orta	AIHL
K30	Erkek	17	12	Yüksek	AIHL

ÖZ GEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Serdar MUKUL	
Doğum Yeri ve Yılı	Yomra/1987	
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce (Orta)	
Öğrenim Durumu	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lisans	2008	Karadeniz Teknik Üniversitesi / Fen Edebiyat Fakültesi / Türk Dili ve Edebiyatı
	2015	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi / İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği
Yüksek Lisans	2009	Karadeniz Teknik Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği (Tezsiz Yüksek Lisans)
	2019	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Felsefe ve Din Bilimleri (Tezli Yüksek Lisans)
Çalıştığı Kurum		Başlama - Ayrılma Yılı
Milli Eğitim Bakanlığı		2015
		Görevde
Katıldığı Proje ve Toplantılar	(2018) Eğitimin Yıldızları - Her Okulun Projesi Olsun (HOPO) Trabzon Proje Yarışması (2018) Özdil Çok Programlı Anadolu Lisesi Tübitak Bilim Fuarı (Danışman Öğretmen)	
Aldığı Ödüller	(2018) Kaymakamlık Başarı Belgesi (2018) Eğitimin Yıldızları - Her Okulun Projesi Olsun (HOPO) Trabzon Proje Yarışması Değerler Eğitimi Kategorisi 2. lik Ödülü	